

NEMZETKÖZI
STATISZTIKAI
FIGYELŐ

2021/2.

TARTALOMJEGYZÉK

DEMOGRÁFIA.....	4
<i>HAJNAL BÉLA: A világ demográfusainak népesedéspolitikai preferenciái a túl alacsony vagy túl magas termékenységgel kapcsolatban</i>	5
<i>HOLKA LÁSZLÓ: Népesedési folyamatok a Cseh Köztársaságban 2019-ben.....</i>	10
<i>NÁDUDVARI ZOLTÁN: A férfiak gyermekeinek száma Németországban</i>	14
TÁRSADALOM	21
<i>HAJNAL BÉLA: A Covid19 hatása az iskolai oktatásra</i>	22
<i>HOLKA LÁSZLÓ: Kockázatokkal terhes ügyek: a Covid19 messzemenő hatásai</i>	26
<i>HOLKA LÁSZLÓ: Miért nem enyhíti a munkaerőpiaci fellendülés szükségképpen az egyenlőtlenségeket: a németországi egyenlőtlenségi feladvány megfejtéséhez</i>	29
GAZDASÁG	33
<i>NÁDUDVARI ZOLTÁN: A kismértékű foglalkoztatás az Amerikai Egyesült Államokban és Európában</i>	34
<i>NÁDUDVARI ZOLTÁN: A központi bankok és a külföld statisztikája: fejlesztés vagy forradalmian új módszertan?</i>	41
<i>NÁDUDVARI ZOLTÁN: A külföldi irányítású cégek termelékenysége javult inkább a munkaerő-cserélődésekkel a gazdasági válságban?</i>	45

Alapító főszerkesztő

Rózsa Dávid

Főszerkesztő

Fülöp Ágnes

Társfőszerkesztő

Pásztor Angelika

Rovatszerkesztők

Holka László (Társadalom)
Nádudvari Zoltán (Gazdaság)
Rózsa Gábor (Demográfia)

Lapterv és tördelőszerkesztő

Csaba Tímea

Nemzetközi Statisztikai Figyelő

ISSN 2416-0814

Megjelenik évente négyszer
VII. évfolyam 2. szám

Kiadó

Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár
Budapest II., Keleti Károly u. 5.

Felelős kiadó

Kálmán Rita

A szerkesztőség elérhetősége

Telefon: +36 (1) 345-6041
E-mail: angelika.pasztor@ksh.hu

KSH KÖNYVTÁR

DEMOGRÁFIA

A világ demográfusainak népesedéspolitikai preferenciái a túl alacsony vagy túl magas termékenységgel kapcsolatban

Hendrik P. van Dalen – Kéne Henkens: When is fertility too low or too high? Population policy preferences of demographers around the world *Population Studies*, 2020. július 22. (online)

DOI: [10.1080/00324728.2020.1784986](https://doi.org/10.1080/00324728.2020.1784986)

A szerzők azt vizsgálják, hogy mikor válik a termékenység egy országban olyan alacsonnyá vagy magassá, hogy a kormánynak be kell avatkoznia. E tanulmány erre a népesedéspolitikai kérdésre világít rá a demográfusok körében végzett felvétel eredményeinek bemutatásával. A demográfusok között a medián válaszoló szerint a teljes termékenységi arányszám 1,4 alatti és 3,0 feletti értékeinél kell a kormánynak beavatkoznia a termékenység növelése, illetve mérséklése érdekében. Azok a demográfusok, akik aggódnak a népességnövekedéssel összefüggésben a Föld eltartóképességéért, a beavatkozást jobban sürgetik, mint azok, akiket ez kevésbé aggaszt. Akik magas termékenységgű országban laknak, illetve jobboldali politikai beállítottságúak a kormány intézkedéseit inkább szükségesnek tartják, mint az alacsony termékenységgű államok lakói, illetve a baloldali érzelműek.

TÁRGYSZAVAK: teljes termékenységi arányszám, nettó reprodukciós együttható, termékenységi küszöbérték, túlnépesedés, klímaválság, kormányzati beavatkozás, demográfusok, IUSSP, ENSZ

A népesedéssel és a termékenységgel kapcsolatos kérdések megosztják a kormányokat világszerte. A Föld legkevésbé fejlett részein a legtöbb kormány kifejezi készségét a teljes termékenységi ráta csökkentésére. Ezzel ellentétben a fejlett országok kormányainak az alacsony termékenység okoz gondot, mert az együtt jár a népesség csökkenésével és öregedésével. Egyes kormányok programokat fejlesztettek ki a termékenység növelésére, míg mások tartózkodnak ilyen jellegű beavatkozásoktól. Az 1960-as és 1970-es években a fejlődő világban csak néhány ország tett erőfeszítéseket az alacsonyabb termékenységért. A népességcsökkenés akkor még elszigetelt jelenség volt, a kormányok nem foglalkoztak vele. Az ENSZ legutóbbi jelentése szerint most a fejlődő országok majdnem 90%-a mérsékelni kívánja a termékenységi rátát, míg a fejlett világ óriási többsége a termékenység növeléséért küzd. Ez utóbbi erőfeszítéseket a média is segíti, mert a népességcsökkenés esetleges pozitív oldalai ellenére

a jelenség főleg negatív következményekkel jár, és a kormányoknak tenniük kell a trend megfordításáért.

A népesedéspolitikai különböző irányai különös gondot jelentenek most, amikor a klímaváltozás került a globális problémák első helyére, noha a népesedéssel kapcsolatos politikai viták mind a fejlődő, mind a fejlett világban tovább folytatódnak. E politika mindenütt támogatásra számíthat, különösen, ami a családtervezést illeti, de annak nem szabad kényszerrel vagy etikátlan politikai gyakorlattal párosulnia. A Kairóban tartott Népesedési Világkonferencia (1994) elítélte mind a kényszert, mind az etikátlan eljárást folytató gyakorlatot. Akcióprogramjuk népesedéspolitikai ajánlásában az emberi jogokra, a szexuális egyenlőségre és a szaporítószervek egészségére helyezte a hangsúlyt. A családtervezés önkéntes jellegét itt is erőteljesen hangsúlyozták, ami azt is jelenti, hogy el kell látni a párokat megfelelő információval, és meg kell könnyíteni a választásukat (például otthon marad a szülő a gyermekét nevelni,

gyermekgondozási támogatásra tart igényt vagy fogamzásgátló tablettához szeretne jutni).

A kutatásban 93 ország demográfusainak véleményét vizsgálták, mert szerepük igen fontos a döntéshozók informálásában, mivel ők a népeségtudomány kérdéseiben több ismerettel rendelkeznek, mint a politikusok. Ez a kutatás azért hasznos, mert különböző felkészültségű, beállítottságú demográfusok sokszor eléggé különbözően látják a megoldási lehetőségeket. A termékenységgel kapcsolatos vitákat több országban örömmel fogadják, míg másutt a szkepticizmus és az ellenségeskedő hangulat válik uralkodóvá.

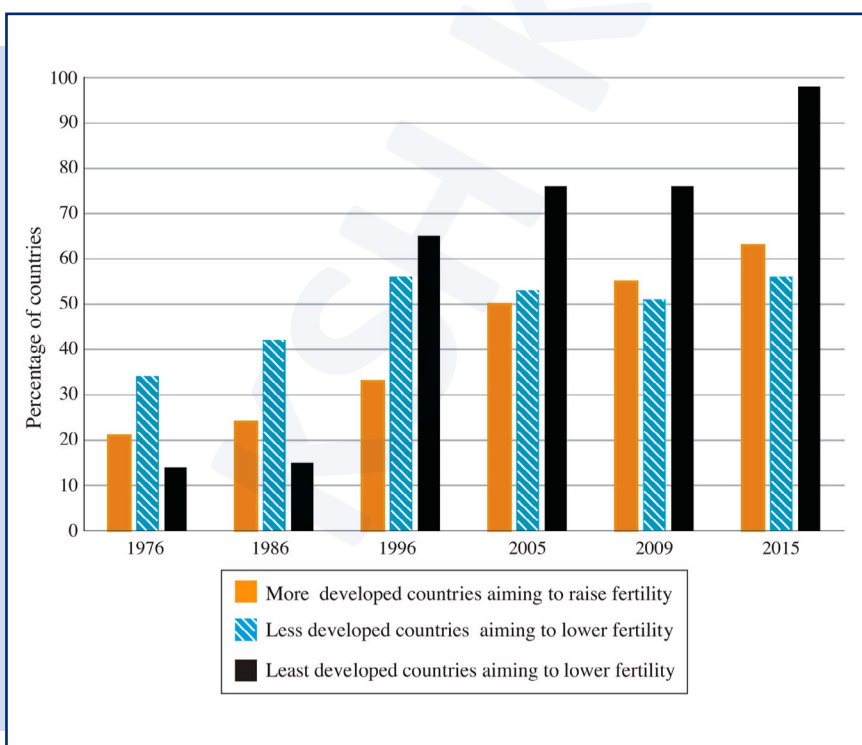
A legfontosabb megállapítások egyike, hogy a medián válaszolónak tekintett demográfus csak 1,4 alatti és 3,0 teljes termékenységi arányszám feletti értéknél kezd el aggódni, a közte lévő sávban nincs meggyőződve arról, hogy a kormánynak be kellene avatkoznia a termékenységi arány megváltoztatására. A másik fő következtetés, hogy a Föld eltartóképessége iránti aggodalmak fokozódnak (az alacsony termékenységgel rendelkező országokban a népességcsökkenés a gond), ami befolyásolja a termékenységi ügyekbe való beavatkozás küszöbértékét. Érdekes, hogy a demográfusok politikai orientációja is erősen befolyásolja a beavatkozáshoz szükséges termékenységi küszöbértékét. A politikai jobboldalhoz húzó demográfusok nagyobb erővel mozgósítják kormányukat a beavatkozásokra, mint a baloldali értékeket valló szakértők. A kutatás fő eredményei között tartják számon, hogy azok a demográfusok,

akik magas termékenységgel rendelkező országok lakói, inkább serkentik kormányukat a termékenység befolyásolására, mint akik alacsony termékenységgel rendelkező államokban laknak.

Az ENSZ 1976 és 2015 közötti időszakra vonatkozó elemzése szerint a fejlett országok 63%-a kívánta növelni az ország termékenységét 2015-ben. A kevésbé fejlett államokban a csökkenő termékenység a fő cél, amit 1996 óta az országok többsége (50–60%-a) szeretne elérni. A legkevésbé fejlettekhez tartozó csoportban szinte minden ország a fenti cél érdekében kíván munkálkodni.

A teljes termékenységi arányszám az 1950-es években a mediánnak tekintett országban 6,00 gyermek volt, ami a 2010 és 2015 közötti időszakra 2,35-re csökkent. 60-70 évvel ezelőtt a népességszám megőrzését biztosító teljes termékenységi arányszám (2,1) alatti érték szinte egyetlen országban sem fordult elő, ami 2010–2015-re úgy változott meg, hogy az országok 40%-a már nem éri el ezt a határértéket. Ekkor az országok mintegy harmadában még 3,00 gyermek felett volt a teljes termékenységi arányszám.

Az 1960-as és 1970-es években a túlnépesedés miatti aggodalom a Thomas Robert Malthus követő demográfusok között téma volt. Többen az emberiség végét vizionálták, szerintük hatalmas éhség, szegénység, halál és nukleáris háború következik be a túlnépesedés következményeként. *Ehrlich* [1968] szerint a népesedés befolyásolását a családokban kell elérni, ösztönzőkkel és büntetésekkel, és ha az önkéntes

1. ábra: Kormányok termékenységgel kapcsolatos népesedéspolitikája különböző helyzetű országcsoportokban, néhány kiválasztott évben, 1976–2015

Minden évben az első oszlop: fejlett országok a termékenység növelésének szándékával; második oszlop: kevésbé fejlett országok a termékenység csökkentésének szándékával; harmadik oszlop: a legkevésbé fejlett országok a termékenység csökkentésének szándékával.

Forrás: ENSZ népesedéspolitikai adatbázis, https://esa.un.org/PopPolicy/about_database.aspx.

módszerek kudarcot vallanak, akkor a kényszertől sem szabad megriadni. Mára ezek a megoldások idejémmúlttá váltak. A kairói konferencia szerint a közép-pontba a reprodukív jogokat és a szexuális egyenlőséget kell helyezni. A kormányoknak szerintük az egyének emberi jogait kell biztosítaniuk, ami még a népesség számának alakulásánál is fontosabb. A családtervezés erőszakkal vagy etikátlan állami beavatkozással történő megoldásai egyre kevesebb országban fordulnak elő. Az alacsony termékenyséű országokban mind a demográfusok, mind a döntéshozók növekvő aggodalommal figyelnek e negatív jelenségre. *Demény [2015]* szerint „van remény az automatikusan önmagát korrigáló spontán magatartási változásra, ami nem teljesen irracionális – a csökkenő születési ráták emelkedhetnek –, de Adam Smith láthatatlan kezének segítő munkájára, a nagyon alacsony termékenységi ráta viszszafordítására a népességszám megőrzését biztosító szintre ma nem számíthatunk.” A termékenységet két tényező befolyásolja: a „tempóhatás” (átmeneti változások a termékenység időzítésében) és a „kvantumhatás” (változások a termékeny korú nők számában).

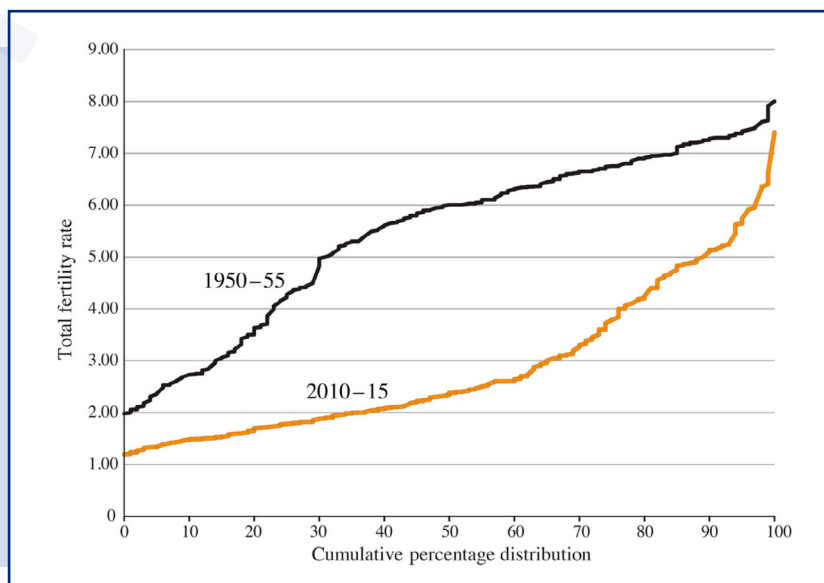
A gazdasági válság a termékenység csökkenésével jár, például változik a munkaerőpiac struktúrája, több a rövid távú munkaszerződés. Bevándorlás hiányában ezen országoknak szembe kell nézniük a népességszám csökkenésével, ami többükben a nemzeti önazonosulás gyengülésével és borulató hosszú távú gazdasági kilátásokkal jár. Bár a népességcsökkenéstől és következményeitől való félelem széles körben elterjedt a döntéshozók körében, a demográfusok megpróbálnak teljes képet adni a jelenségről, hangsúlyozva a kisebb népesség társadalmi, gazdasági és környezeti előnyeit is.

A szerzők által használt felvétel 2009-ben zajlott le, amit a Nemzetközi Népeségtudományi Unió (IUSSP) bonyolított le. A válaszoló demográfusok száma 758 volt a világ minden sarkából. A minta előnye, hogy egyrészt az egész világot lefedi, másrészt a demográfusok közül sokan családtervezési programokban, népszámlálások szervezésében, illetve népesség-nyilvántartó hivatalokban látják el feladataikat. A felvételt interneten szervezték, a válaszokat e-mail formájában kellett visszaküldeni az unió titkárságára. A válaszolási arány 35% volt, ami megfelel a hasonló felvételek gyakorlatának. A válaszolók 76%-a az egyetemi szférában vagy kutatóintézetben, 12%-a kormányzati szervnél, 8%-a civil szervezetnél, 4%-a pedig a magánszektorban dolgozott.

Az első kérdés így hangzott: amikor a termékenységi szint alatta van a népességszám megtartását biztosító aránynak (2,1), milyen termékenységi szintnél kellene intézkednie a kormánynak azért, hogy élénkítse a születési gyakoriságot (1,8; 1,6; 1,4; 1,2; 1,0; 0,8 vagy kevesebb, illetve soha)? A második ugyanez, de ott a magas termékenység mérséklésének szintjéről érdeklődtek (2,5; 3,0; 3,5; 4,0; 4,5; 5,0 vagy magasabb, illetve soha). Azzal az állítással, mely szerint a világ jelenlegi népességnagysága már felülmúlja a Föld eltartóképességét, a válaszolók majdnem 50%-a nem értett egyet, 33%-a ezt az állítást magáévá tette, míg 4%-a semleges álláspontra helyezkedett. *(Megjegyezzük, hogy a demográfiai tankönyvek 12–14 milliárd főre teszik azt a népességnagyságot, amelyet a jelenlegi agrotechnikai színvonalon élelemmel el lehetne látni, igaz a jelenleginél sokkal egyenletesebb elosztási viszonyokat feltételezve – HB).* A mintában szereplő demográfusok 45%-a baloldali

2. ábra: A teljes termékenységi arány alakulása a világ országainak összességében az 1950 és 1955, valamint a 2010 és 2015 közötti időszakban

Forrás: ENSZ, 2017, $N = 200$ ország.

beállítottságuként, 38%-uk közepesen állóként határozta meg önmagát, míg 17%-uk jobboldali érzelmű volt.

A termékenység hatásainak értékeléséhez a szerzők az egyes országok nettó reprodukciós rátáját használták fel, amit az ENSZ becsült meg a 2005 és 2010 közötti időszakokra. Ez a mutató nemcsak a termékenységet foglalja magába, hanem a nők halandóságát is. Az adatgyűjtésben meg kellett adni a kort és a nemet, de választ kellett adni a válaszolók családtervezési, a nemi szervekkel kapcsolatos egészségügyi ismereteiről, a munkahelyről és a nyelvismeretről is.

Az elemzést többszintű logisztikus analízissel végezték, ahol a fő kérdés az volt, hogy az ország támogatja-e a beavatkozást a termékenység megváltoztatása érdekében. Ha igen, milyen termékenységi küszöbértéknél érzik a beavatkozás szükségességét. (Megjegyezzük, hogy alacsony termékenység esetén a teljes termékenységi arányszám 0,2-del, magas termékenység esetén 0,5-del „ugrott”). A fejlett országokban általánosan elfogadott, hogy a népesség egyszerű újratermeléséhez szükséges teljes termékenységi arányszám 2,1, bár vannak, akik ezt az értéket vitatják. E társadalmakban felbomlott az egészséges korstruktúra, másrészt a migráció és a halandósági változások is hatnak a fenti rátára. *Espenshade [2003]* rámutatott, hogy az 1995 és 2000 közötti időszakban a népesség egyszerű reprodukcióját a legfejletlenebb országokban a 2,7-es (vagy akár ennél magasabb) termékenységi ráta biztosította, mivel alacsony szintű volt a túlélési arány. A legújabb publikációk (*Gietel-Basten–Scherbov [2020]*) szerint ez az érték azóta csökkent.

A demográfusok 16,0, illetve 11,2%-a úgy véli, hogy sem az alacsony, sem a magas termékenységű országokban nincs szükség a kormány részéről népesedéspolitikai beavatkozásra. A kormányok az intézkedések széles spektrumát alkalmazhatják (információadás, hozzáférés az egészségügyi szolgáltatásokhoz, pénzügyi ösztönzők stb.), de ezt a szerzők nem vizsgálták. Az eredmények azt mutatják, hogy a magas termékenységű országok demográfusai inkább támogatják a kormányzati közbelépéseket, mint azok, akiknek az országában alacsony a nettó reprodukciós ráta.

A demográfusok politikai orientációját vizsgálva kiderül, hogy a várakozással szemben a magukat jobboldalinak vallók inkább a kormányzati beavatkozások mellett érvelnek, mint a baloldalhoz kötődő szakértők. A jobboldaliakra jellemző a szabadság választásának preferálása, de demográfiai kérdéseknél

ez nem érvényesül. Élesnek mondható különbség inkább a magas termékenységű országok esetén érvényesül a két politikai orientáció között, jóval kisebb az alacsony termékenységű államokban. Ha a nettó reprodukciós érték magas, a szükségesnek vélt beavatkozási küszöbértéket is magasabban határozzák meg. Úgy vélik, a magasabb küszöbértékek esetén a kitűzött célokat könnyebben el lehet érni, másrészt az alacsonyabb limit meghatározása rövid távon valószínűleg túl ambiciózus lenne. Utóbbinál azt is feltételeznék, hogy a kormány korlátozza a választás szabadságát. A magasabb küszöbérték választását az emberek pozitív lépésként értékelnék. Akik aggódnak a Föld túlnépesedéséért, az alacsonyabb nettó reprodukciós ráta érdekében a kormányok beavatkozását sürgetik. A Föld eltartóképességéért aggódó, magas termékenységű országokban élő demográfusok 63%-a a teljes termékenységi arányszám 3,0-es értékénél már riadót fújna. Azok a szakértők, akik olyan országban élnek, ahol a nettó reprodukciós együttható 0,8 vagy kevesebb, a 3,0-es küszöbértéket csak 55%-uk véli beavatkozásra érdemes határértéknek. A franciául válaszolók türelmetlenebbek, jobban sürgetik az alacsony termékenységű országokban a születésszám emelkedését.

A népesedéspolitikában nagy dilemma, hogy miként lehet egyszerre érvényesíteni a nemzeti és a szupranacionális érdekeket. Abban egyetértés van, hogy az utóbbit nehezebb biztosítani. A népességcsökkenés egyrészt enyhíti a túlnépesedés gondjait, de akadályozza a gazdasági fejlődést, mert kisebb népességtömeg kevesebbet is fogyaszt. A hollandok nagy része támogatja a világnépesség csökkentését, azzal a megkötéssel, hogy a holland népesség száma ne változzon (*Dalen–Henkens [2011]*).

Az elemzés egyik korlátja, hogy nem részletezi a kormány beavatkozási módjait termékenységi ügyekben. Egyik megoldás lehetne, hogy a túlnépesedett országokban a kormány lássa el a nőket fogamzásgátló szerekkel, amivel véget lehetne vetni a nem szándékos terhességeknek. Ehhez felvilágosításra, oktatásra is szükség lenne, beleértve a férjeket is, hogy tudatosítsák, a fogamzásgátlóktól nem kell félni, mert nem veszélyesek az egészségre. A szerzők azt is megjegyzik, hogy a 2009-es adatgyűjtés óta nagyot változott a világ, például a klímaválsággal járó gondok a közéleti viták középpontjába léptek. A korábbi amerikai alelnök, Al Gore sokat tett azért, hogy 2006-ban megjelent művével (*An Inconvenient Truth*) ez a veszély berobbanjon a

világ megoldandó kérdései közé. Nem elég ismerni a tényeket és az adatokat (termékenység, halandóság, migráció), de szükség van arra a tudásra, magatartásra, amit a társadalom és a kormány gondol a népesedési kérdésekről.

A Római Klub 1972-ben került a figyelem középpontjába A növekedés határai (The Limits to Growth) című publikációjával, amely elsőként adott prognózist a világ tovább fejlődéséhez. A tanulmányt világméretű vita követte. Elsőként, mások mellett, a népesség számának változatlan tendenciájára utalnak. Ennek legvalószínűbb következménye szerintük

az lesz, hogy mind a népesség száma, mind az ipar kapacitása hirtelen és irányíthatatlanul visszaesik. Ezért a növekedés erőltetése helyett a fenntartható fejlődésre kell törekedni. Ez egy olyan fejlődési folyamat és szervezési elv, ami „kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy csökkentené a jövő generációk képességét, hogy kielégítsék a szükségleteiket”, ahogy az ENSZ 1987-es Brutland-jelentésében szerepel. Az ENSZ-nek egy 2005-ös dokumentumában a fenntartható fejlődés „egymással összefüggő és egymást erősítő pillérekből áll”: gazdasági fejlődés, társadalmi fejlődés, környezetvédelem.

HAJNAL BÉLA

IRODALOM:

- DALEN, H. P. – HENKENS, K. [2011]: Who fears and who welcomes population decline? *Demographic Research*, 13. sz. 437–464. o. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2011.25.13>
- DEMÉNY, P. [2015]: Sub-replacement fertility in national populations: Can it be raised? *Population Studies*, 1. sz. 77–85. o. <https://doi.org/10.1080/00324728.2014.962930>
- EHRLICH, P. R. [1968]: *The Population Bomb*. New York, Ballantine
- ESPENSHADE, T. J. – GUZMAN, J. C. – WESTOFF, C. F. [2003]: The surprising global variation in replacement fertility, *Population Research and Policy Review*, 5. sz. 575–583. o. <https://doi.org/10.1023/B:POPU.0000020882.29684.8e>
- GIETEL-BASTEN, S. – SCHERBOV, S. [2020]: Exploring the „true value” of replacement rate fertility. *Population Research and Policy Review*, 4. sz. 763–772. o. <https://doi.org/10.1007/s11113-019-09561-y>

Népesedési folyamatok a Cseh Köztársaságban 2019-ben

Jana Křestánová – Roman Kurkin: Populační vývoj v České Republice v roce 2019
Demografie, 2020. 3. sz. 159–181. o.

URL: https://www.czso.cz/documents/10180/123310412/13005320q3_159-181.pdf/21eae15b-0e30-4991-8240-ecb2fc91736e?version=1.1

Teljes demográfiai körkép rajzolódik ki a cseh népességről a 2019. évre, egyben visszatekintve az előző évtized egészére. A tanulmány követi a népesedési folyamatok egyes elemeit; a leíró jellegű áttekintések hosszabb-rövidebb, nem kimerítő, de informatív elemzésével vázolja a demográfiai helyzet alakulásának főbb csomópontjait, a születések számának alakulásától a házassági jellemzőkön, az életkorcsoportokon és halandóságon át a nemzetközi és belföldi vándorlásokig.

TÁRGYSZAVAK: népesedési folyamatok, népességszám, korstruktúra, termékenység, abortusz, házasságkötés, válás, halandóság, vándorlás, Csehország, 2009–2019

A Cseh Köztársaság lakosságának száma 2019-ben nyolcadik éve folyamatosan és mérsékelt ütemben gyarapodott, elérve a 10 669,3 ezer főt; az évközi adatok tanúsága szerint az előző évhez képest a növekedés 44,1 ezer főre rúgott. A lélekszám bővülése elsősorban a nemzetközi vándorlás számlájára írható. A természetes szaporodás nagyon szerénynek bizonyult, sőt, három évben (2013-ban, 2015-ben és 2019-ben) fogyás volt megfigyelhető. A népességszámnak ez a fajta alakulása illeszkedett az Európai Unió 28 tagállamában zajló folyamatokhoz, ahol 2015-ben, 2017-ben, valamint 2018-ban is (az utolsó rendelkezésre álló adatok éve) a természetes fogyás volt a meghatározó, miközben a kedvező vándorlási egyenleg következtében a népesség összlétszáma nőtt.

A lakosság számát, életkor és családi állapot szerinti összetételét bemutató részben a szerzőpáros emlékeztet rá: az ország lakosságának száma 2019-ben a második világháború utáni legmagasabb értéket mutatta. Az előző évhez képest a lélekszám 44,1 ezer fővel, a tíz évvel korábbihoz viszonyítva 187,1 ezerrel bővült. A növekedés az előző évtized folyamán csaknem folyamatos volt, a népesség száma egyedül 2013-ban esett vissza. A népesség életkor szerinti megoszlása nem egyenletes, változása az előző évek tendenciáit követi. A gyermekek (0 és 14 év közöttiek)

csoportja 2008 óta növekszik, az emelkedés mértéke 2012-től évente átlagosan 1%. Ezzel szemben a produktív korukat élők száma 2009-től kezdve évről évre csekélyebb – igaz, ennek üteme lassulóban van: 2012-ben a csoport „vesztesége” az előző évhez viszonyítva 1,6% volt, 2019-ben mindössze 0,3%. A legnagyobb dinamika az időskorúakat jellemezte, a 65 év felettiek száma a XX. század 80-as éveitől gyarapodik, növekedése 2019-re elérte a 2,2%-ot.

Habár szakadatlanul növekedett, a gyermekkorúak kategóriája az életkorok háromfelé osztott együttesén belül a legkisebb létszámú. A törés 2006-ban következett be, a 65 éven felüliek csoportja létszám tekintetében ekkor haladta meg első ízben a gyermekkorúakét. Így 2019 végére a legifjabbak alkották az ország népességének 16%-át (1,71 millió főt), ami 1,8 százalékponttal volt nagyobb a 2009-ben kimutatott értéknél. Csehországban a 15 éven aluliak csoportja 2019-ben 17,1 ezer fővel lett gazdagabb, 2009 óta pedig a növekmény összesen 215,8 ezer főre rúgott. A születésszámok függvényében az ötéves alcsoportokra osztott kategórián belül természetesen eltolódások figyelhetők meg. A legnépesebb alcsoportot 2009-ben még a 0–4 évesek alkották (564,5 ezer fő), 2014 és 2018 között az 5–9 esztendősek száma volt a legjelentékenyebb, majd súlya csökkent, hogy 2019-re átadja ezt a helyet a 10–14 éveseknek (578 ezer fő) – amiben érezhető a 2008-ban

Mutató	2009	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Élve születés	118 348	109 860	110 764	112 663	114 405	114 036	112 231
Halálozás	107 421	105 665	111 173	107 750	111 443	112 920	112 362
ebből 1 éves kor alatt	341	263	272	317	304	292	288
Házasságkötés	47 862	45 575	48 191	50 768	52 567	54 470	54 870
Válás	29 133	26 764	26 083	24 996	25 755	24 313	24 141
Vetélés	40 528	36 956	35 761	35 921	35 012	32 952	31 797
ebből művi vetélés	24 636	21 893	20 403	20 406	19 415	18 298	17 757
Bevándorlás	39 973	41 625	34 922	37 503	45 957	58 148	65 571
Kivándorlás	11 629	19 964	18 945	17 439	17 684	19 519	21 301
Természetes szaporodás	10 927	4 195	-409	4 913	2 962	1 116	-131
Vándorlási egyenleg	28 344	21 661	15 977	20 064	28 273	38 629	44 270
Népességnövekedés	39 271	25 856	15 568	24 977	31 235	39 745	44 139
Népességszám (ezer)	10 491,5	10 524,8	10 542,9	10 565,3	10 589,5	10 626,4	10 669,3

1. táblázat: Népesség és népmozgalmi adatok, 2009–2019

Forrás: Cseh Statisztikai Hivatal.

születettek nagy számának hatása. Az utolsó négy évben ismét erősödött a 0–4 évesek számbeli jelenléte: őket 2019-ben 568,8 ezer fő képviselte.

A népesség produktív korú összetevőjéhez 2019 végén 6,85 millió fő tartozott, vagyis a 15–64 esztendősek aránya a második világháború utáni időszak 2006–2007-es csúcspontját képviselő 71,2%-ról visszaesett 64,1%-ra. Ötéves bontásban szemlélve 2016 óta nemcsak a „munkabírók” kategóriáján, de a népesség egészén belül is domináns helyzetben volt a 40–44 évesek korcsoportja (2019-ben számuk 923,4 fő volt). A legidősebbek aránya a Cseh Köztársaság népességében 2019-ben 19,9%-ra rúgott (4,9 százalékponttal túlszárnyalva a 2009. évi adatot). Az év végén a 65 évnél idősebbek 2,13 millióan voltak, 45 ezerrel többen, mint egy évvel korábban, és 532,7 ezerrel többen, mint 2009-ben.

Az idősek számának gyarapodása a gyermekkorúakkal szembeni túlsúlyukat eredményezte, a „munkabíró korúak” visszaesése következtében pedig bekövetkezett a népesség „előregedése”. Az ország lakóinak átlagos életkora a múlt század 80-as éveitől rendületlenül emelkedett, és 2019-re 42,5 év lett, emellett megőrizte a nők és a férfiak közötti csaknem három esztendő különbséget (43,9, illetve 41,1 év). Az öregedési index értékét ugyancsak emelkedés jellemezte, a legutóbbi évtized változásai leolvashatók arról, hogy míg 2009-ben 100 15 éven aluli gyermekekre 107 időskorú jutott, 2019-ben már 125 (a mutató a 100 : 100

arányt első ízben 2006-ban szelte át, s emelkedését érzékelteti, hogy a XX. század 1980-as éveiben 100 gyermekkorúra durván 50 idős jutott). A teljes eltartottsági ráta 2009 és 2019 között szakadatlanul emelkedett, a 100 produktív korúnál (20–64 évesek) 55 főről 68 személyre nőtt. A jelenség az idősek eltartottsági rátájának lendületes fejlődésével (24 főről 33 főre) bekövetkezett emelkedéssel magyarázható.

Folytatódtak a népesség családi állapotában megindult változások is. A 15 évesnél idősebbek körében egyre több a hajadon és nőtlen, arányuk 2019-ben 31,7% volt (2 százalékponttal magasabb, mint 10 évvel korábban); hasonlóképpen nőtt az elváltak részese- dése (az évtized alatt 11,6-ról 13,6%-ra). A házások aránya a 15 évesnél idősebb népességen belül első ízben 2010-ben csökkent 50% alá, 9 évre rá 46,5%-ra süllyedt (ami 4 százalékponttal kisebb, mint 2009-ben). A válások tekintélyes szintje, a házasságok válásokig terjedő időszakának megnyúlása, a házasságot kötők életkorának emelkedése oda vezetett, hogy hosszabb távon a 45. életév elérése után megugrott az elváltak száma.

A házasságkötések száma a XX. század 90-es éveitől kezdődően 2013-ig ereszkedő tendenciát mutatott, és történelmi mélypontot ért el 2013-ban, 43,5 ezer házasságkötéssel. A következő 6 esztendő emelkedő ívet rajzolt, 2019-ben 54,9 ezer házasságot kötöttek. A házasulandók háromnegyede első ízben járult az anyakönyvvezető elé, az újrَاهázasodók többsége második alkalommal lépett frigyre. A protogám házasságkötések (amikor mindkét fél első házasságát kötötte) aránya a 1990-es évek óta 63 és 68% között mozgott, 2019-ben 67% volt. A házasságra lépő felek életkorában sem észlelhetők nagy eltérések, a vőlegények általában 3 évvel idősebbek az aráknál. A házasságkötések naptári

Mutató	2009	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Teljes első házasságkötési arányszám – férfi (%)	56,10	53,10	55,10	56,20	57,60	58,80	59,00
– nő (%)	62,70	60,80	62,40	64,30	65,40	66,90	67,50
Átlagos első házasságkötési kor – férfi	32,00	32,30	32,40	32,20	32,20	32,20	32,10
– nő	29,20	29,80	29,80	29,90	29,80	29,80	29,80
Teljes válási arány (%)	46,80	46,70	46,50	45,20	47,20	44,80	44,80
Átlagos házasságtartam váláskor	12,50	13,10	13,00	13,10	13,20	13,40	13,50
Teljes termékenységi arányszám	1,49	1,53	1,57	1,63	1,69	1,71	1,71
Nők átlagos életkora szüléskor	29,40	29,90	30,00	30,00	30,00	30,10	30,20
Nők átlagos életkora az első gyermek szülésekor	27,40	28,10	28,20	28,20	28,20	28,40	28,50
Házasságon kívüli szülések aránya	38,80	46,70	47,80	48,60	49,00	48,50	48,20
Nettó reprodukciós arány	0,73	0,74	0,76	0,79	0,82	0,83	0,83
Teljes vetélési arányszám	0,53	0,51	0,51	0,51	0,51	0,49	0,48
Teljes művi vetélési arányszám	0,33	0,31	0,29	0,30	0,29	0,28	0,28
Születéskor várható átlagos élettartam – férfi	74,20	75,80	75,80	76,20	76,00	76,10	76,30
– nő	80,30	81,70	81,40	82,10	81,80	81,90	82,10
Csecsemőhalálozási arány (‰)	2,90	2,40	2,50	2,80	2,70	2,60	2,60

2. táblázat: A demográfiai fejlődés főbb analitikus mutatói, 2009–2019

Forrás: Cseh Statisztikai Hivatal.

év szerinti eloszlása rendkívül egyenlőtlen, 2019-ben június és augusztus között jött létre az összes frigy 65%-a; a hét napjai közül a leggyakoribb a szombat. A hajadonok és nőtlenek adatai szerint a házasulandók életkora a férfiak esetében 32,1 év, a nőknél 29,8 év volt.

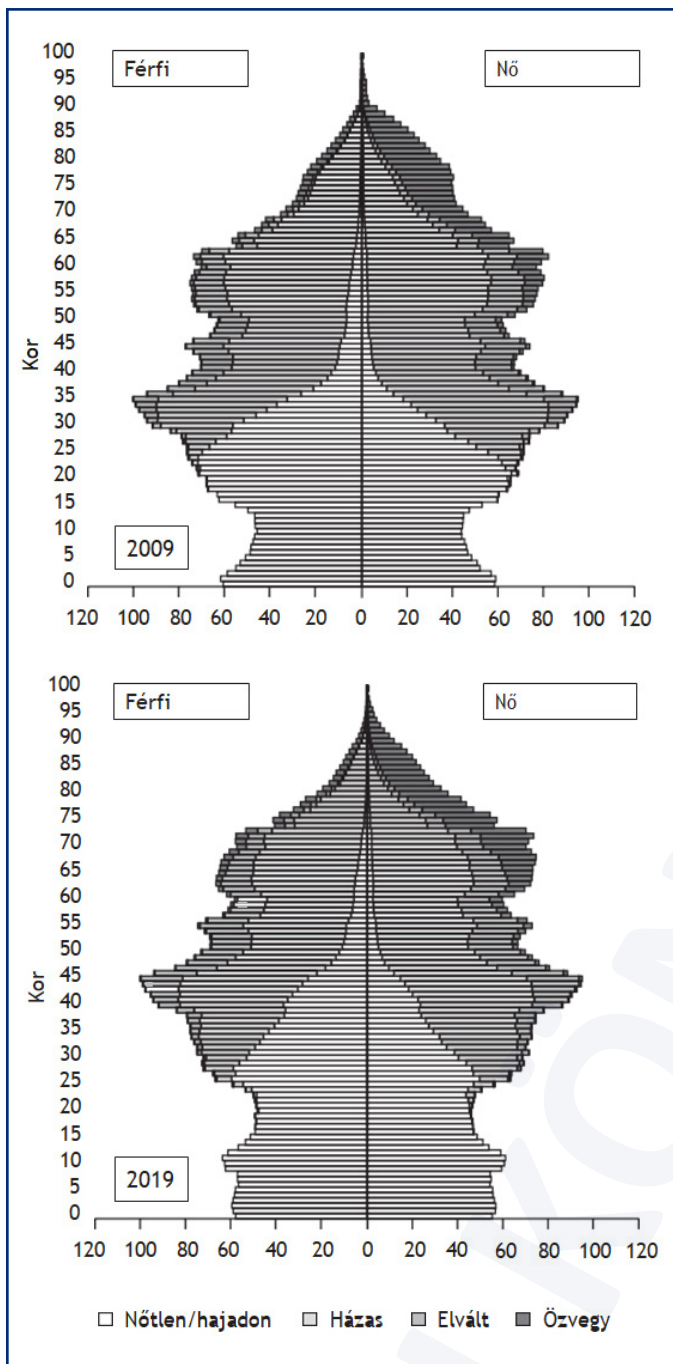
Az elváltak újránházasságának mértéke 2013-ban volt a legcsekélyebb: újabb kötelék létesítése mellett döntött a már elvált férfiak 34,7%, nők 33,5%-a – az eltérés a válást követő ötödik esztendő vége előtti házassági hajlandóságból fakad: ilyenkor a férfiak gyakrabban fogadtak újabb hűséget, mint a nők. Csehországban 2019-ben 24,1 ezer házasságot bontottak fel, ennél kevesebbre csak 1999-ben került sor, amikor éreztette hatását az új családjogi törvény. A 2019-es adathoz hasonlít 1974-ben jegyezték fel, ám jóval alacsonyabb teljes válási arányszám mellett (ami 29,1% volt, szemben a 44,8%-kal). A csökkenő trend részben a 2013 előtti évtizedek egyre gyérülő házasságkötéseit tükrözi, részben a házasságok időtartamának meghosszabbodását – egyben a válások előfordulási gyakoriságának változásait a házasságok fennállásának különböző időszakában.

A szülések száma 2019-ben 112,2 ezer volt (1,8 ezerrel kevesebb, mint az előző évben), ez az előző 3 esztendő utáni legalacsonyabb érték (halva született 402 csecsemő, számuk 19-cel több volt, mint az előző évben). A teljes termékenységi arányszám megegyezett

az előző évi 1,7-es értékkel. A termékenység stagnál; ebben szerepet játszik a reprodukciós korú nők számának csökkenése: 2009-ben 2 542 ezren voltak, 10 évre rá már csak 2 361 ezren. A szülések abszolút számának alakulásán belül jelentékeny szerephez jutottak az elsőként világra jött gyermekek. A házasságban élő anyaktól született gyermekek aránya 2019-ben 51,8% volt 10 évvel korábban még 61,2%); a hajadonok szüléseinek megfelelő értékei 43,8, illetve 32,2%); az elvált édesanyák 4,3%-kal képviseltették magukat (2009-ben arányuk 6,4% volt). A házasságon kívül született gyermekek részesedése a 2017-es tetőzés után (49%) csökkent – ám a 48,2%-os szintjük még így is jóval meghaladja a 2009-ben feljegyzett 38,8%-ot. A nettó reprodukciós együttható 1 nőre 0,83 leánygyermeket mutató értéken stagnált (ugyanakkor stagnált a reprodukciós korban lévő nők halandósága is). A termékenység mértéke 2009-hez képest egy évtizeddel később különösen a harmincéves nők körében emelkedett: 2019-ben 1000 nőre 127 élve született gyermek jutott.

Az összes vetélés száma 2019-ben az előző évhez képest 1,2 ezerrel, 31,8 ezerre csökkent, ezen belül a művi vetéléseké 18,3 ezerről 3%-kal, 17,8 ezerre mérséklődött. Az összes vetélésen belül a művi terhességmegszakítások aránya az egy évtizeddel korábbi 60,8%-ról 55,8%-ra mérséklődött, a minimumot 2017-ben mutatva fel (55,5%) – a spontán vetéléseké viszont 40,5%-ra szűkölt fel.

A Cseh Köztársaságban 2019-ben 112,4 ezer személy hunyt el, az egyes hónapok napjai szerint standardizált adatok tanúsága szerint a legtöbb haláleset

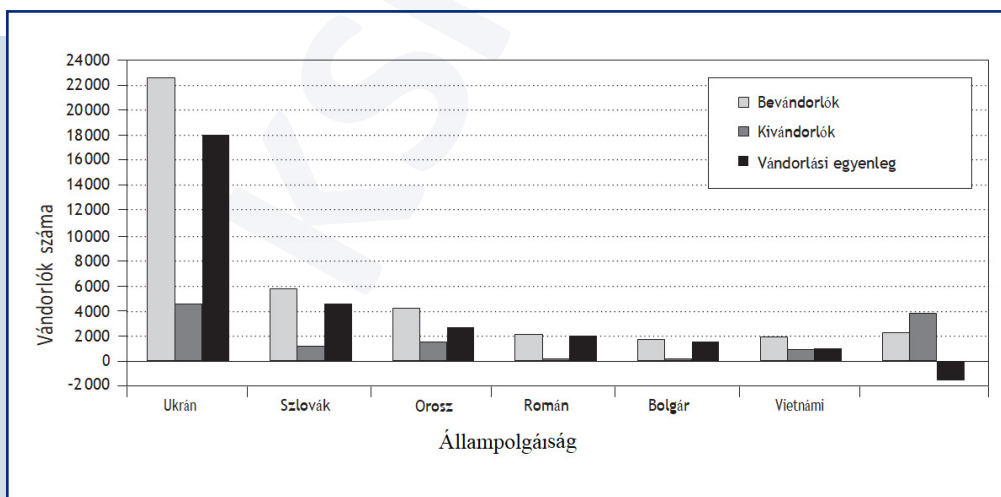

februárban és januárban, a legkevesebb szeptemberben és augusztusban következett be. Míg a nők halálvesztése az előző évhez képest csökkent (0,6 ezerrel), a férfiaké enyhén nőtt (0,1 ezerrel). A 80 esztendő és idősebb férfiak aránya egy évtized alatt 29,4%-ról a 2019. évi 33,1%-ra emelkedett (nem végleges adatok szerint). A férfiak születéskor várható átlagos élettartama a 2019-es halandóság alapján 76,2 évre emelkedett, a nőké 82,1 esztendőre.

A nemzetközi vándorlás pozitív, 44,3 ezer fős egyenlege hozzájárult Csehország népességszámának 2019-es szerény gyarodásához: a bevándoroltak 65,6 ezer fős számával az országot elhagyók 21,3 ezres tábora állt szemben. Az országba érkező összes személy közül toronymagasan vezettek Ukrajna állampolgárai (182 ezer fő), őket követték a Szlovákiából és a Romániából átköltözők. A belső vándorlás tekintetében összesen 242,7 ezer lakóhely-változtatást jegyeztek fel, túlnyomó többségüket a körzeteken belüli települések közötti költözések jelentették.

A tanulmány táblázatos és grafikus formában minden jellemző esetében számos további részlettel szolgál, például a termékenységgel, illetve az abortuszokkal kapcsolatban a paritást (szülési sorszámot), valamint a korszpecifikus jellemzőket illetően. Nem szerepelnek viszont benne a népesség nemzeti-ethnikai és vallási összetételére vonatkozó információk, amelyeknek forrása a vizsgált időszakban a 2011. évi népszámlálás volt, ideértve e szenzitív ismérvek bevallásának alakulását a Cseh Statisztikai Hivatal 2014-ben megjelent kiadványai (<https://www.czso.cz/csu/czso/narodnostni-struktura-obyvatel-2011-aqkd3cosup> és <https://www.czso.cz/csu/czso/nabozenska-vira-obyvatel-podlevysledku-scitani-lidu-2011-61wegp46fj>) szerint.

HOLKA LÁSZLÓ

1. ábra: Népesség nem, kor és családi állapot szerint 2009-ben és 2019-ben

Forrás: Cseh Statisztikai Hivatal.

2. ábra: Nemzetközi vándorlás állampolgárság szerint, 2019

A férfiak gyermekeinek száma Németországban

Olga Pötzsch – Sebastian Klüsener – Christian Dudel: Wie hoch ist die Kinderzahl von Männern?

Wirtschaft und Statistik, 2020. 5. sz. 59–77. o.

URL: https://www.destatis.de/DE/Methoden/WISTA-Wirtschaft-und-Statistik/2020/05/kinderzahl-maenner-052020.pdf?__blob=publicationFile

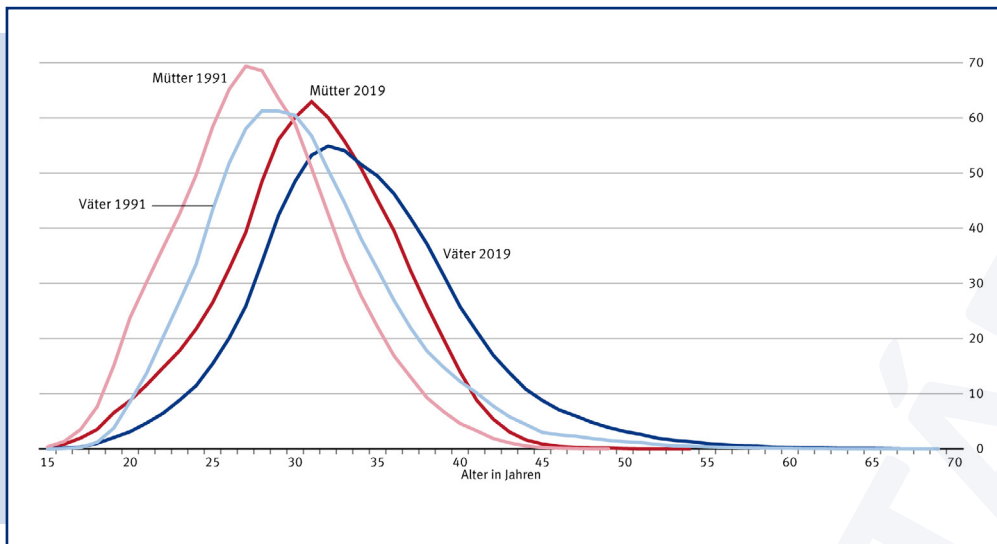
A hivatalos statisztikákban kevés információ található a férfiak termékenységéről, illetve a gyermektelen férfiak számarányáról. Az ismertetésre kerülő tanulmány ezek részleges pótlására tesz kísérletet, a németországi születési adatok és mikrocenzusok alapján mindkét nemre és az 1991–2019-es időszakra vonatkozóan, bemutatva született gyermekek átlagos számát és korukat gyermekek születésekor. Elsőként szolgáltat információt az apa életkoráról az anya első, második vagy harmadik gyermeke születésének időpontjában. Az élethelyzetek mikrocenzusnál alkalmazott fogalmainak (házas együtt- vagy különélés, élettársi kapcsolat, egyedülállóság stb.) megfelelően ugyancsak adatokat közöl a szülő(k) legmagasabb iskolai végzettsége, állampolgársága és átlagos gyermekszáma közötti összefüggésről is. A recenziót nemzetközi kitekintés és néhány magyarországi szakirodalmi hivatkozás egészíti ki.

TÁRGYSZAVAK: mikrocenzus, születési statisztika, termékenységi ráta, férfiak gyermekeinek száma, vér szerinti szülő, demográfiai mutató, családi állapot és állás, állampolgárság, iskolai végzettség, nemzetközi összehasonlítás, szakirodalmi kitekintés, Németország, 1991–2019

A nők gyermekszámát illetően a demográfia kétféle adatforrást használ. Az egyik a termékeny életpálya folyamán a korszpecifikus termékenységi ráták összeadásával a végső átlagos gyermekszám megállapítása, a másik a nőktől kikérdezés útján kapott információ gyermekek számáról. E források bemutatását és kritikai elemzését végezte el egy kutatócsoport Németország, Ausztria és Svájc példáján (*Kreyenfeld–Zeman–Burkimsher–Jaschinski [2012]*). A hivatalos születési statisztika az újszülöttek vér szerinti (biológiai) szüleinek legfontosabb adatait is tartalmazza. Németországban 1957 óta a szövetségi és tartományi statisztikai hivatalok a magánháztartásokban és közösségi intézményekben élő személyek 1%-os mintáján – ez a német egyesülést követően közel 810 ezer személy kikérdezését jelenti munka- és életkörülményeiről – évente mikrocenzust hajtanak végre. A kérdések egy kötelezően ismétlődő törzsprogramból és változó, kiegészítő – önkéntes válaszadást megengedő – tematikákból állnak össze. A női termékenység kérdésköre 2008-ban került először a mikrocenzus programjába, és négyévenként

szerepel a kérdések között. Az említett két módszer a férfiak esetében nem alkalmazható. Az 1991 és 2019 közötti idősorokban csupán néhány születési évjáratnál állnak rendelkezésre korszpecifikus termékenységi adatok, a mikrocenzusban pedig nem kérdezik a férfi biológiai gyermekek számát, vagyis csupán közvetett módon lehet meghatározni a férfiak gyermekszámát. A mikrocenzus családfogalma szerint a szülő-gyermek kapcsolatba tartoznak az anya és/vagy apa háztartásában élő vér szerinti, mostoha, örökbefogadott és nevelt gyermekek is, míg a háztartás-sukon kívül élő biológiai gyermekeket itt nem veszik számba. Ezzel együtt is a mikrocenzus ad némi lehetőséget a férfiak gyermekszámának becslésére a különböző élethelyzetek (családok, gyermektelen párok, egyedülállók) figyelembevételével. (*A 2012. és 2016. évi mikrocenzusban például minden személytől megkérdezték, hogy az adott háztartásban él-e az anyja, illetve az apja. – NZ*)

A nők termékenységének korhatárai 15 és 49 év, míg a potenciális apává válásé kevésbé egyértelmű. A fiatal férfiak termékenységi rátái lassabban és

1. ábra: Az újszülöttek számának megoszlása* az anya és az apa születés kor feljegyzett életkora szerint Németországban, 1991, 2019, ezer újszülött

*Az anyák életkora kisebb, mint az apáké (két jobb oldali grafikon) a születés évében (1991 és 2019).

később emelkednek, mint a nőknél, nem érik el a női maximumokat, viszont idősebb kortól és lassabban csökkennek. Ezzel együtt az idős korú férfiak termékenységi aránya nagyon alacsony, például 2019-ben az újszülöttek csupán 0,2%-ának apja volt 59 évesnél idősebb. Németországban 1991 és 2019 között az összes születések száma évi 830 ezerről 778 ezerre csökkent, miközben mind az anyák, mind az apák esetében jóval magasabb, 3,6 évvel idősebb korban következtek be. 2019-ben az apák átlagos életkora első gyermekük születésekor 33,1, a másodiknál 35,2, a harmadiknál 36,6 év volt. A német újraegyesítést követő években az ország keleti részében a vér szerinti szülők jóval fiatalabbak voltak gyermekük születésekor, mint a nyugatiak, de ez a különbség 2019-re már sokat csökkent. A hatvanas években született nők mintegy 20%-a gyermektelen maradt, de a németországi férfiaknál ez az arány nem ismert.

A gyerekek ezer nőre, illetve férfitra jutó aggregált száma viszonylag szűk sávban alakult a 25–34 évesek csoportjában, a 35–49 életévekben növekvő, a 15–24 éveseknél csökkenő tendenciájú mindkét nem esetében, míg a 45 év feletti férfiaknál nagyon alacsony szintről lassú emelkedés látható.

A nem házasságban született németországi gyerekek 2019. évi számaránya mintegy 33% (1991-ben csak 15% volt). A hivatalos statisztikai tájékoztatás jelenleg az anya házastársaként megnevezett apa életkora szerint is közli a Németországban élve született gyermekek számát, továbbá az érvényes házasságban élő apák átlagos életkorát az adott évben, míg az apák nem ismert életkora inputálással vehető számításba a férfiak gyermekszámának becsléseiben. Ez az eljárás összekapcsolja a női korcsoportok első, második és harmadik születésének mutatóit a

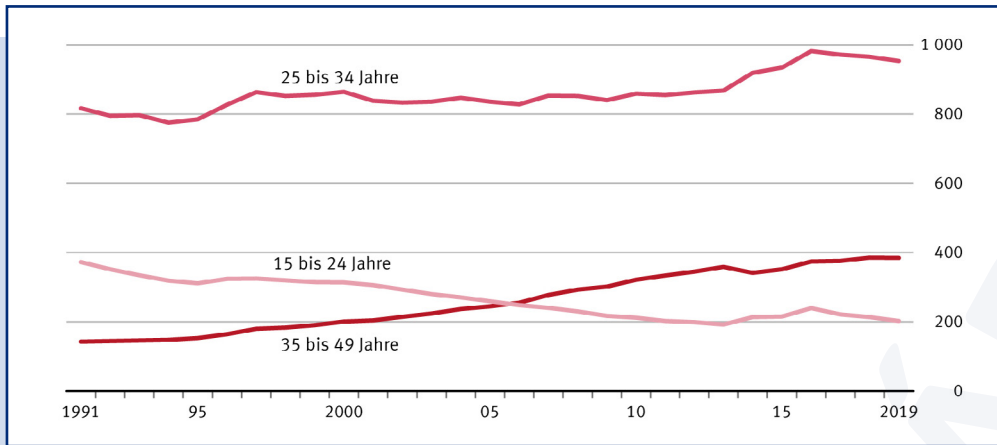
megfelelő életkorú férfiak korcsoportjaival, a lakóhely, a szülők állampolgársága és egyéb demográfiai változók szerinti bontásokkal.

A gyerekek egy apára jutó átlagos számaránya becsült aggregált mutató, a számítások fontosabb tényezői a következők:

- a nők szüleiének száma évjáratok szerint;
- az egy szülőképes korú nőre jutó férfiak száma évjáratok szerint, tapasztalati adat az apák és az anyák közötti átlagosan 3-4 évnyi korkülönbség, például a 25 éves potenciális anyák házastársai a mintában a 28 éves potenciális apák Németországban;
- a férfiak kohorszainak (születési évjáratainak) nagysága a mintában, ez a biológiai adottságokból eredően hosszabb, mint a potenciális anyáké, mivel a férfi idősebb életkorában is apa lehet;
- a halálozás, valamint vándorlás mutatósorozata, ez módosítja a nemek születéskor megfigyelt (105 fiú : 100 leány) arányát, például 25 éves korban 100 nőre átlagosan mintegy 109 férfi jut Németországban;
- a házastársak felmért korkülönbsége és számarányuk az évjáratokban, például 100 potenciális 25 éves anyára átlagosan 122 potenciális 28 éves apa jut Németországban.

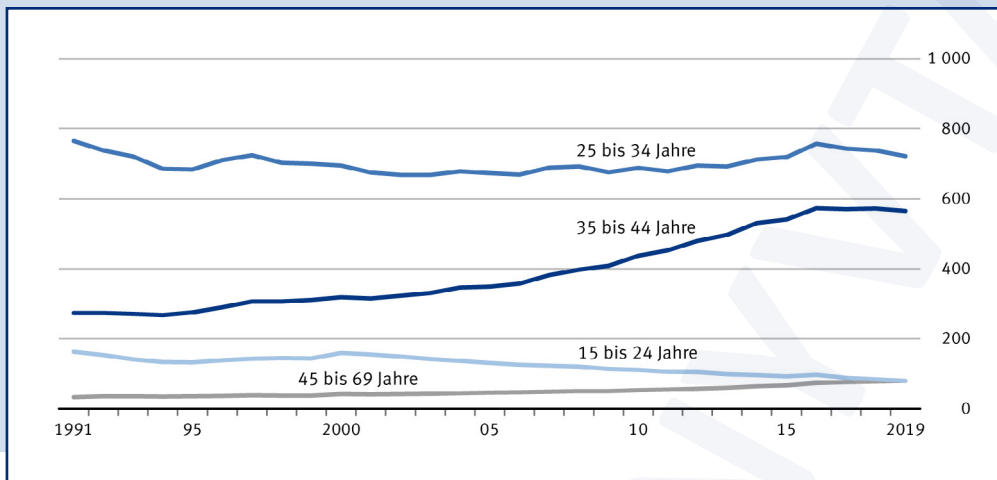
A nők aggregált születésszáma (2019-ben 1,54) nagyobb, mint a németországi férfiak vér szerinti gyermekeinek átlagos száma (becslések szerint 1,45 gyerek/fő).

A születési statisztikák szerint az apák átlagosan átlag mintegy 3 évvel idősebbek az anyáknál a gyermek születésekor, ami legalább hozzávetőleges kormegállapítást tesz lehetővé a 33 és 43 éves férfiak apává válásáról. Ebben az életszakaszban a gyermek(ek)kel való családi együttélés a leggyako-

2. ábra: Az átlagos gyerekszám alakulása a nők (felső ábra) és a férfiak (alsó ábra) életkorának* csoportjai szerint Németországban, 1991–2019, gyerekek száma/1000 fő

*A ráták a nők 3, a férfiak 4 korcsoportja szerint a tárgyévben.

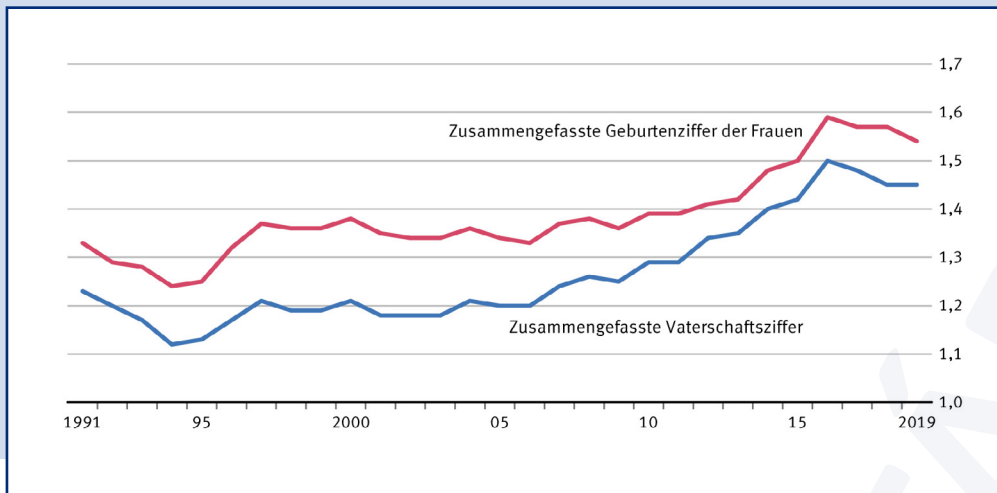

ribb életforma mindkét nem esetében: 2018-ban a 33–43 éves nők 72%-a, a férfiak 55%-a élt gyermek párkapcsolatban vagy egyedülálló szülőként, míg a nők 14%-a, a férfiak 29%-a egyedül él Németországban. A részletek ismertetése nélkül itt említjük, hogy a tanulmányban összehasonlító elemzések szerepelnek a vér szerinti és a családon belül egyéb élethelyzetekben lévő (örökbefogadott stb.) gyermekek számának alakulásáról is.

Számos tanulmány szerint összefüggés van a nők iskolai végzettsége, családi állapota, a szülés ideje és a világra hozott gyermekek száma között. Ezeket közli a skandináv országokra vonatkozóan szerzőtársaival Marika Jalovaara (*Jalovaara et al [2019]*), a németországi helyzetről pedig a Német Szövetségi Statisztikai Hivatal (*Pötzsch–Weinmann–Haustein [2013]*), (*Statistisches Bundesamt [2019]*). A 2018. évi mikrocenzus adatai szerint vannak különbségek az iskolai végzettségtől függő gyermekszámok terén a férfiak esetében is, ezek azonban más természetűek. A nemzetközi osztályozás (ISCED-2011) összevont kategóriái alapján 2018-ban a 33–43 éves korcsoportban a férfiak 35%-ának volt felső-, 52%-ának közép- és 13%-ának alsófokú végzettsége, míg a nők megoszlása 31%, 55% és 14% volt. Az együtt élők és

házasok többségénél – 2018-ban például 63%-ánál – azonos volt a két fél iskolai végzettségének szintje (iskolázottsági homogámia). A mikrocenzus adatai alapján bemutatathatók az összefüggések a férfiak és a nők átlagos gyerekszámára, valamint a legmagasabb iskolai végzettségük között, évjáratok szerint.

A szociálpolitikai rendszerek működtetésében fontos szempont a bevándorolt nem német állampolgárságúak születésszáma és a háztartások összetétele is a szülők származási országa szerint. A 2019. év során Németországban született gyermekek 72%-ának apja német állampolgár volt, 22%-é külföldi – legnagyobb részben török, szír, román, olasz és lengyel –, 6% esetében pedig az apa állampolgársága ismeretlen. A szír, román és lengyel apák 90%-ának felesége azonos állampolgárságú volt, a törökök és olaszok esetében ez az arány csak 50% körüli. 2019-ben a külföldi apák átlagos életkora gyermekük születésekor 33,7, a németeké 34,9 év volt, míg az anyák esetében nagyobb, 1,7 év volt ez a különbség. 2019-ben a külföldieknél a teljes apasági arány 1,71 gyermek/férfi, ami 0,33-dal magasabb a német férfiakénál, mégpedig kisebb eltéréssel a 30 év alattiak és a 45–53 évesek esetében. A 30 év alatti külföldi állampolgárságú nők átlagos gyermek-

3. ábra: A gyerekszám aggregált rátájának alakulása a nők (felső grafikon) és a férfiak (alsó grafikon) mintájában Németországban, 1991–2019, gyerekek száma/fő

száma ugyancsak sokkal magasabb volt, mint német kortársaiké (2,06, illetve 1,43). Itt a nemek és nemzetiségek közötti nagyobb különbségek egyik oka, hogy sok külföldi nő családgyesítés keretében jön Németországba, és érkezését követően nem sokkal vállal gyermekét. (Ezzel foglalkozik a németországi bevándorlók első és második generációját vizsgálva a Demographic Research folyóirat egy korábbi számában Nadja Milewski (*Milewski [2007]*). Másfelől a külföldiek apasági rátája valószínűleg alulbecsült, mivel egyes bevándorló férfiak országukban hátrahagyják családjukat.

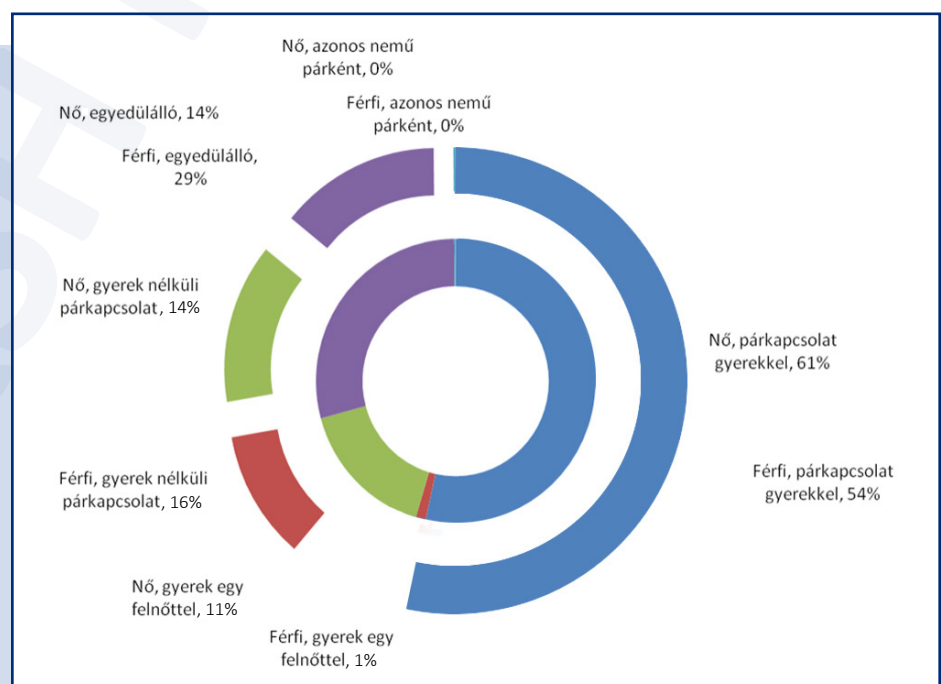
Az utóbbi években jelentősen megnőtt a férfiak termékenységének demográfiai jellemzőivel és összefüggéseivel foglalkozó tanulmányok száma, általában kimutatva, hogy ezen a téren a férfiaknál nagyobbak az eltérések, mint a nők termékenységében.

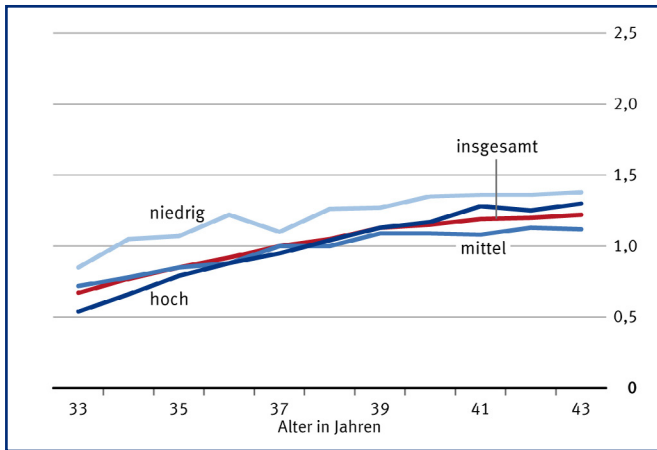
A gazdaságilag fejlett országok többségében – így Németországban és Japánban is – a szülés idején az

anya és az apa korkülönbsége 3 év körül van, de ez az eltérés az utóbbi évtizedek során csökkenő tendenciát mutat. Ennek fő oka a nők idősebb korban történő gyermekvállalása, elsősorban iskolázottságuk emelkedése miatt. Kelet-Európa országaiban, például Magyarországon és Lengyelországban viszont az utóbbi 20 évben inkább nőtt az átlagos korkülönbség. Ugyanakkor egyes gazdaságilag kevésbé fejlett országokban, például Nyugat-Afrikában a becslések jóval nagyobb, akár évtizedes átlagos korkülönbségről szólnak. A fejlett országokban az apai termékenységi ráta a nőké alatt van, ami a potenciális apák magasabb számának, illetve évekkel hosszabb nemzőképességének a következménye (*Zhang [2010]*), (*Dudel–Klüsener [2019]*). A gazdaságilag fejletlenebb országokban ezzel ellentétben a férfiak termékenységi rátája sokkal magasabb a nőkénél, elsősorban a poligámia hagyományait követőkben, amelyekben az apai termékenységi arány akár másfélszerese a nőkének (*Schoumaker [2019]*).

4. ábra: A férfiak és nők 33–43 éves évjáratának megoszlása életforma* szerint Németországban, 2018, százalék (minta = 100)

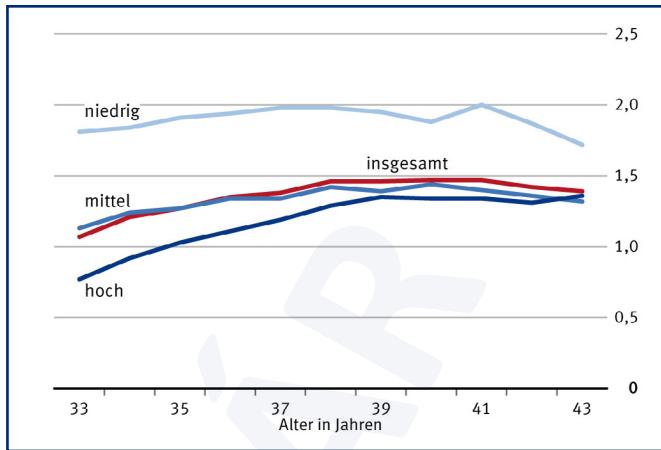
*A nők (külső) és a férfiak (belső grafikon) évjáratát összesen mintegy 10000 fős mintájában a kikérdezés szerinti életformák százalékos arányával a tárgyévben.

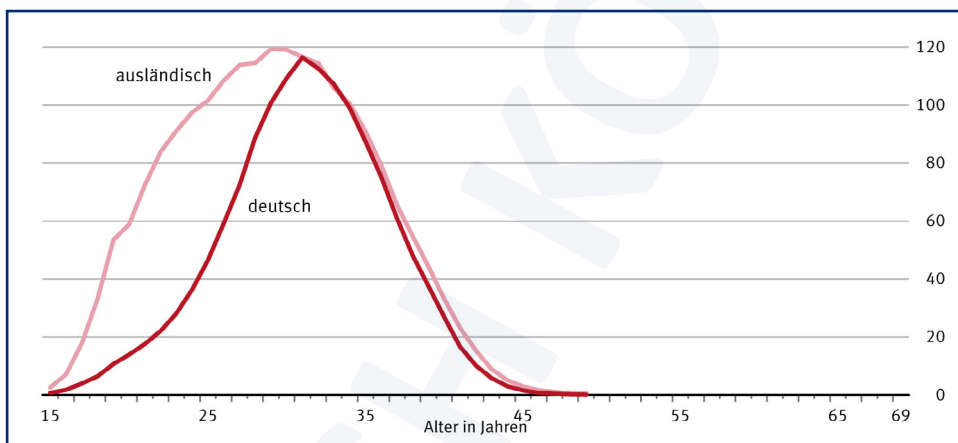
5. ábra: A férfiak (bal oldali ábra) és a nők (jobb oldali ábra) átlagos gyerekszáma évjárat és a legmagasabb iskolai végzettség szerint Németországban, 2018, gyerek/fő

*A mikrocenzus felvételeiben az iskolai végzettség kategóriái: alacsony (felső grafikon), magas (alsó grafikon). A gyerekszám középső két grafikonja az iskolai végezettség „közepes” kategóriájában.

Ugyancsak bővültek azok az ismeretek, amelyek a férfi és női termékenységi magatartások országon belüli társadalmi differenciálódásával, iskolázottságával kapcsolatosak, például a skandináv országokban (Jalovaara et al [2019]).

Ezen a ponton, kiegészítő jelleggel, recenzióknak kilép az eddig ismertetett tanulmányok és irodalmi hivatkozásainak a keretei közül. Bár igaz, hogy a férfi termékenység statisztikai megfigyelésének elterjedtsége általában meg sem közelíti a nőkéét, léteznek igen korai adatok, amelyek ilyen vizsgálatokra – a család- és házasságtörténettel, valamint a korrallal összefüggésben – lehetőséget adnak. A montreali

6. ábra: A gyerekszám rátájának eloszlása a nők (felső ábra) és a férfiak (alsó ábra) életkora és állampolgársága* szerint Németországban, 2019, gyerekek száma/1000 fő

*A felső ábrán a nők szülei, az alsó ábrán az 1000 férfira jutó gyerekek becslült rátájának eloszlása, vékony vonallal a külföldi, vastag vonallal a német állampolgárok sokaságában.

egyetem családrekonstrukciós adatbázisa például XVII–XVIII. századi, a természetes termékenység alakulására vonatkozó női és férfi adatokat is tartalmaz. Egy ezzel foglalkozó tanulmány kiemeli, hogy korunkban a nők 20-as éveik közepén érik el szülőképeségük csúcsát, majd ez fokozatosan csökken, és általában 40-50 éves korban megszűnik, míg a férfi nemzőképeség akár sokkal magasabb, 60-70 éves korig is fennmaradhat (amint Chaplin, Montand vagy Picasso példája igazolja) (Payeur [2008]).

Egész más szempontból közelíti meg a férfi termékenység, illetve terméketlenség problémakörét egy 2015 áprilisában közzétett tanulmány, mely szerint világszinten több tízmillió férfi szenved terméketlenségben, legnagyobb arányban Afrika és Kelet-Európa országaiban. Bár a mérések változó megbízhatósága mellett nehéz egyértelmű következtetésekre jutni, mindenképp globális egészségügyi kérdéssről van szó, amely az eddigieknél több vizsgálatot érdemel, mind az ok-okozati összefüggések és a kezelési lehetőségek, mind a társadalmi stigmák felszámolása szempontjából (Agarwal–Mulgund–Hamada–Chyatte [2015]).

A férfi termékenységre vonatkozóan cseh demográfusok is megállapítják, hogy nem tudnak a nőkhez hasonló teljességű információt összeállítani, mivel a születési adatok csak a házasságban született gyermek apjának adatait tartalmazzák (Manea–Rabušić [2013]).

A népszámlások nemzetközi ajánlásai a termékenységi kérdéseket csak kiegészítő témakörként és a nőkre korlátozva tartalmazzák. A magyar népszámlások régóta feltesznek ilyen kérdéseket, a férfiak gyermekszámára vonatkozó feldolgozásuk és közlésük viszont először 1960-ban történt meg. 2011. évi népszámlálásunk volt az első, amelynek demográfiai kötete a női és férfi termékenységet egyforma részletességgel, számos más változóval kombinálva tette közzé, majd szerepeltek a férfiak gyermekszámára vonatkozó, néhány demográfiai adattal kombinált táblázatok a 2015. évi magyar mikrocenzus adatközléseiben is.

(https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_04_2011.pdf és https://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/kotet_3_demografiai_adatok)

A KSH Népeségtudományi Kutatóintézete 2018. évi jelentésének Apaság c. fejezetében Makay Zsuzsanna és Spéder Zsolt (Makay–Spéder [2018]) demográfiai aspektusból elemzi az apává válás, a férfiak termékenységének néhány jellemzőjét, bár egyes esetekben a gyermek világrajövelekor hivatalosan nem ismert az apa. Bemutatják a hazai családi férfiszerepek egy-egy elemét, az apákkal szemben támasztott elvárásokat, majd a párkapcsolatban élők háztartáson belüli munkamegosztását, a külön élő apáknál pedig a gyermekkel kapcsolatos viszonyt. A kiadvány több más fejezete foglalkozik a férfiak tervezett gyermekszámával, a gyermekvállalási korban lévő férfiak foglalkoztatásával vagy párkapcsolati magatartásával.

NÁDUDVARI ZOLTÁN
RÓZSA GÁBOR

IRODALOM:

- AGARWAL, A. – MULGUND, A. – HAMADA, A. – CHYATTE, M. R. [2015]: *A unique view on male infertility around the globe. Reproductive Biology and Endocrinology*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4424520/>
- DUDEL, C. – KLÜSENER, S. [2019]: *New opportunities for comparative male fertility research: Insights from a new data resource based on high-quality birth registers*. Rostock, Max Planck Institute for Demographic Research. <https://dx.doi.org/10.4054/MPIDR-WP-2019-023>
- JALOVAARA, M. – NEYER, G. – ANDERSSON, G. – DAHLBERG, J. – DOMMERMUTH, L. – FALLESEN, P. – LAPPEGÅRD, T. [2019]: Education, gender, and cohort fertility in the Nordic countries. *European Journal of Population*, 3. sz. 563–586. o. <https://doi.org/10.1007/s10680-018-9492-2>
- KREYENFELD, M. – ZEMAN, K. – BURKIMSHER, M. – JASCHINSKI, I. [2012]: Fertility Data for German-speaking Countries: What is the Potential? Where are the Pitfalls? *Comparative Population Studies*, 2–3. sz. 349–380. o. <https://doi.org/10.12765/CPoS-2011-06>
- MAKAY, ZS. – SPÉDER, ZS. [2018]: Apaság: A férfiak gyermekvállalása és családi szerepei. *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Szerk.: Monostori, J. – Óri, P. – Spéder, Zs. Budapest, KSH Népeség-tudományi Kutatóintézet. 65–82. o. <https://demografia.hu/kiadvanyonline/index.php/demografiaiportre/article/view/2741/2638>
- MANEA, B. C. – RABUŠIĆ, L. [2013]: Male Fertility in the Czech Republic – First Empirical Evidence. *Demografie*, 4. sz. 275–290. o. <https://www.muni.cz/en/research/publications/1138401>
- MILEWSKI, N. [2007]: First child of immigrant workers and their descendants in West Germany: Interrelation of events, disruption, or adaptation? *Demographic Research*, 29. sz. 859–896. o. <https://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2007.17.29>
- PAYEUR, F. F. [2008]: *Âge et fertilité masculine: une analyse biodémographique*. Montréal, Université de Montréal. https://papyrus.bib.umontreal.ca/xmlui/bitstream/handle/1866/7711/Payeur_Frederic_F_2008_memoire.pdf?sequence=2&isAllowed=y
- PÖTZSCH, O. – WEINMANN, J. – HAUSTEIN, T. [2013]: *Geburtentrends und Familiensituation in Deutschland. 2012*. Wiesbaden, Statistisches Bundesamt. https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Haushalte-Familien/Publikationen/Downloads-Haushalte/geburtentrends-5122203129004.pdf;jsessionid=BC4A730A97022EE87C6ACE956DAE2B60.live741?__blob=publicationFile
- SCHOUMAKER, B. [2019]: Male fertility around the world and over time: How different is it from female fertility. *Population and Development Review*, 3. sz. 459–487. o. <https://doi.org/10.1111/padr.12273>
- STATISTISCHES BUNDESAMT [2019]: *Kinderlosigkeit, Geburten und FamilienErgebnisse des Mikrozensus 2018*. Wiesbaden, Statistisches Bundesamt. https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Haushalte-Familien/Publikationen/Downloads-Haushalte/geburtentrends-tabellenband-5122203189014.pdf;jsessionid=64B7C255405256778E23AC3423BC86C8.live742?__blob=publicationFile
- ZHANG, L. [2010]: *Male fertility patterns and determinants*. Springer Science – Business Media, <https://doi.org/10.1007/978-90-481-8939-7>

A Covid19 hatása az iskolai oktatásra

Andreas Schleicher (ed.): The state of school education. One year into COVID pandemic Paris, OECD Publishing, 2021. 1–50. o.

DOI: [10.1787/201dde84-en](https://doi.org/10.1787/201dde84-en)

A Covid-járvány iskolai oktatásra gyakorolt hatásáról írt tanulmányt az OECD jelentette meg. A kutatásban 33 ország (köztük Magyarország) vett részt, megvalósítását segítette az UNESCO, az UNICEF és a Világbank is. Az adatgyűjtést először 2020 márciusában a Harvard Egyetem indította el. Az iskolabezárások legkevésbé az iskola-előkészítőbe járókat és az általános iskolásokat érintette, legjobban pedig a felső-középiskolás diákokat. A távtanítás fokozta a digitális eszközökhöz való hozzáférést és a pedagógusok eltérő felkészültsége miatt a tanulók között korábban kialakult egyenlőtlenségeket. A 2018. évben gyengébb olvasási PISA-tesztet elért országokban nagyobb valószínűséggel zártak be hosszabb időre iskolákat, mint ahol a teszt eredménye jobb volt. A legtöbb ország a védőoltások beadásában előre sorolta a tanárokat. Az államok kétharmadában a költségvetés a megnövekedett feladatok ellátására további forrásokat biztosított az oktatási szektor számára. Az iskolabezárások jelentős változásokat okoztak az érettségik lebonyolításában és a tanulók értékelésében.

TÁRGYSZAVAK: oktatás, Covid19, PISA-teszt, távtanítás, digitális eszközök, OECD, UNESCO, Világbank

Az elmúlt egy évben a közfigyelem középpontjában az egészségügyi és a foglalkoztatási kérdések álltak, de arra is sokan gondoltak, hogy az iskolabezárások miatti tanulási veszteségek hosszú árnyékot vethetnek mind az egyének, mind a nemzetek jólétére. Az emberek alacsonyabb szaktudással kevésbé lesznek produktívak, ritkábban vesznek részt gazdasági és társadalmi tevékenységben, és valószínűbb, hogy szociális transzferekre jobban rá lesznek utalva. Egyszerűbben fogalmazva: a ma iskolái a holnap gazdaságai. Az OECD-országok PISA-tesztjei azt mutatják, hogy nincs előrelépés a tanulók eredményeiben az elmúlt két évtizedben, amikor nem volt járvány, és ezen időszakra az oktatási reformokkal egyidejűleg az emelkedő ráfordítások váltak jellemzővé.

Egy évvel a járvány berobbanása után a vizsgált 33 OECD-országnak kevesebb, mint 40%-ában maradtak nyitva az általános és a középiskolák. Az iskolai (jelenléti) oktatás különösen a korai években fontos, amikor a közvetlen kapcsolat a tanítóval elengedhetetlen, mert a legfiatalabbak körében a legkevésbé hatékonyak még a digitális megoldások. Mindezek miatt az országok háromtizedében az általános is-

kolák nyitva maradtak, az alsó középiskolák (hatosztályos középiskolai képzésnél az alsó három osztály) az államok 24%-ában, míg a felső középiskolák három országban (Japánban, Norvégiában és Új-Zélandon) nem zártak be. Az iskola-előkészítők 13 országban nyitva maradtak 2021 februárjában, mert ebben az életkorban alig van lehetőség távtanításra, illetve fontos, hogy erős alapokról induljon minden leendő kisiskolás. Egy további ok, hogy számos szülő nem tud részt venni a távmunkában, ezért gyermekük napközbeni felügyeletét nem tudják megoldani. Az is e megoldás mellett szól, hogy szerencsére körükben a koronavírus kevésbé fertőző.

2020. március 16-ára a 33 ország fele bezárta iskoláit, kivéve azokat, amelyekbe olyan gyermekek járnak, akiknek a szülei munkájára feltétlenül szükség volt és a speciális képzésre szorulókat. A hónap végére minden országban történtek iskolabezárások. 23 országban a kormány az egész országban bezárta az oktatási intézményeket, ahol viszont regionális vagy helyi szinten hozták meg a határozatokat, ott eltérő ideig és változó területi kiterjedésben tettek lakatot az iskolákra. A felső középiskolák a leghosszabb ideig Kolumbiában (95–152 nap), a legrövi-

debben Németországban (15–30 nap) voltak zárva. Az általános iskolákból rövidebb ideig tartották távol a tanulókat. Egyedül Svédország döntött úgy, hogy ebből az iskolatípusból egyetlen egyet sem zárat be.

30 ország átlagában 2020-ban az iskola-előkészítők 42, az általános iskolák 54, az alsó középiskolák 63, a felső középiskolák 67 napig zárva tartottak. Írországban, Dél-Koreában és Csehországban az általános iskolák tovább tartottak zárva, mint az alsó középiskolák. Az iskolabezárások nem csökkentették a tanulók közötti egyenlőtlenségeket a tanulási körülményekben, mivel a hátrányos helyzetű tanulóknak kevesebb lehetőségük volt, hogy kompenzálják a tanulási veszteségeket. Érdekes, hogy a 2020-ban teljesen bezárt középiskolai intézmények oktatási napjainak számában mutatkozó szórások 54%-ban magyarázhatók a 2018. évi PISA-felmérésben a 15 évesek körében észlelt szövegértési teljesítményekkel. Más szavakkal: a 2018-ban gyengébb eredményekkel működő oktatási rendszerek nagyobb mértékben sínylettek meg a jelenléti oktatás 2020-ban bekövetkezett hiányát. Továbbá, a PISA-eredmények eltérései az egy főre jutó GDP szórásnégyzetének 31%-ával magyarázhatók. A felmérésben részt vevő országok hasonló fertőzőséggel és PISA-eredményekkel is nagyon eltérő gyakorlatot folytattak az iskolabezárásokat illetően.

Nagy kérdés, hogy mi legyen a tantervekkel. Megtartás-e teljes szélességben, még ha felszínebben jutnak is el az ismeretek a tanulókhöz, vagy kevesebb tantárgyra összpontosítsanak, de a feldolgozás a korábbi szint mélységében maradjon. 2020-ban az országok 55%-a módosította a tantervet, ami 2021-re 66%-ra emelkedett. Hat országban a matematikát és az olvasást az általános iskolákban előnyben részesítették a többi tárggyal szemben. A testnevelés és a természettudományos tárgyak is sok helyen a kiemelték közé kerültek.

Nehéz előre jelezni, hogy az iskolabezárások milyen hatással lesznek a tanulók fejlődésére (*Hanushek–Woessmann [2020]*). Közgazdászok megbecsülték, hogy az 1–12 osztályos tanulók minden háromhavi iskolabezárással életpályájuk során 3-3% jövedelemkieséssel számolhatnak. E két szerző azt is kiszámította, hogy egy háromhavi iskolabezárás például Dél-Afrikában 504 milliárd US dollár veszteséggel jár, ami az Amerikai Egyesült Államokban ennek 28-szorosára becsülhető. A tanulási veszteségek felgyorsítják a tanulók közötti szociális aszimmetriákat a tanulási lehetőségekben. Az iskolabezárások után azonnal fel kellett készülni arra, hogy miként lehet

online tanítani és tanulni. Választ kellett adni olyan kérdésekre, hogy mit, hogyan, hol és mikor tanuljanak. A tanárnak egy személyben kellett alkotótársnak, instruktornak, mentornak és kiértékelőnek lennie. A felvétellel kitért a tanulók otthoni tanulási körülményeire is. 2018-ban a 15 éves tanulók 9%-ánál hiányoztak az otthoni nyugodt tanulás feltételei. A PISA-felmérés eredményeit vezető Dél-Koreában ötből egynek (negyedük a leghátrányosabb iskolák tanulója) nincs otthon olyan helye, ahol tanulhatna. Az Amerikai Egyesült Államokban minden kedvező feltételű iskolába járó gyermeknek van számítógépe, de ugyanez a hátrányos helyzetben lévő iskola tanulói közül négyből csak háromnak adatik meg. A PISA-felmérés szerint az OECD-országok átlagában a 15 évesek közül majdnem mindenkinek jutott egy számítógép az iskolában (*OECD [2020a]*). Az igazgatók szerint viszont a számítógépek harmadának teljesítménye már nem felel meg a követelményeknek. Ugyanebben az évben a tanárok 65%-ának volt csak meg a digitális és pedagógiai szaktudása ahhoz, hogy digitális oktatást végezzen.

Dániában az első iskolabezárási periódusban az általános iskolai tanulóknak mintegy 25%-a tért át a távoktatásra, az alsóközépiszkolások 50–75%-a, míg a felső középiskolába járók mindegyikének ezt a tanulási formát kellett választania. A bezárások második és harmadik hulláma alatt Lettországban és Hollandiában a közoktatás minden szintjén mindenki távoktatásban részesült. Az iskolanyitások első ütemében az országok felében minden tanuló jelenléti oktatásban vett részt. Németországban és Japánban az iskolák és a helyi hatóságok saját belátásuk szerint döntöttek az iskolák újrainításáról. A kutatás egyik legnagyobb hiányossága, hogy a felvételen nem kértek információt a távoktatás hatékonyságáról. A távtanulás leggyakoribb formája az online oktatás, a mobiltelefon, a hazavihető feladatcsomagok, a televízió és a rádió. A felsorolt eszközök mindegyikét mindössze Chile, Kolumbia és Lengyelország alkalmazza.

Fontos, hogy rugalmas és a tanulók saját munkatempójában végezhető programokat alakítsanak ki, valamint jussanak megállapodásra a mobiltelefon-társaságokkal és az internetszolgáltatókkal, hogy növeljék a hozzáférés lehetőségét, különösen az általános iskolások számára. Több országban az oktatási eszközök szétszórása már a járvány kitörése előtt megtörtént. Észtországban például a digitális tanulással kapcsolatos anyagok oroszul (a legnagyobb arányú kisebbség nyelvén) is rendelkezésre álltak már az iskolabezárások előtt. Azok a tanulók, akiknek

nincs otthon digitális eszközük, kölcsönözhetnek az iskolájuktól. Csehországban támogatják a fogyatékos tanulókat és a kisebbségek nyelvét beszélőket, így a járvány kirobbanása nem érte felkészületlenül őket.

A nyitott iskolák előnyeit súlyozni kell az egészségügyi kockázatokkal. Az iskolabezárások a járvány terjedését hozzávetőlegesen 15%-kal képesek megakadályozni (OECD [2020b]). Ez az egyik legszerényebb hatás, mert a szociális távolság betartása 73, az egyéni elszigetelés 45, a háztartási karantén 40%-kal csökkenti a járvány tovagyűrűzését. Egyes országokban napi váltással a kombinált oktatást (jelenléti és távoktatás) is kipróbálták, de inkább a középiskolákban, mint az általánosban. Az országok egyharmada 2020 májusában, júniusában megnyitotta tanulóit az iskolát, de Kanada és Törökország a következő tanév elejéig zárva tartotta. Brazíliában és Portugáliában meghosszabbították a tanévet, hogy kompenzálják a tanulási veszteségeket.

A tanárok járvány elleni védőoltása, a szociális távolság betartása, a szigorú higiénés gyakorlat hozzájárulhat a jelenléti tanítás biztonságosabbá tételéhez, az iskolák újranyitásához. A védőoltások korlátozott száma miatt minden államban komoly feladatot jelentett, hogy kiket, milyen csoportokat részesítsenek védőoltásban. 2021 márciusában 19 ország preferálta a tanárokat az általánostól a felső középiskolával bezárólag. Több országban a tanárok ilyen megkülönböztetésére nem került sor (például Benelux országok, skandináv államok, Írország és Svájc). Ahol a tanárok előre kerültek az oltási sorban, ott először a legidősebbeket kezdték beoltani, mint Magyarországon. Oroszországban azokban az országrészekben kezdték el a tanárok oltását, ahol a járvány a leggyorsabban terjedt.

Az országok 60%-a külön intézkedéseket hozott a fogyatékos gyermekek számára, 40%-a pedig a bevándorló szülők gyerekeire, az etnikai kisebbséghez tartozó diákokra és a bennszülött (őshonos) tanulókra. Külön figyeltek az osztályismétlőkre és az iskolából kimaradókra. Lettországon az érettségizők számára megengedték, hogy visszatérjenek iskolájukba és konzultációkon vehessenek részt. Számos országban központi irányelveket adtak ki, de az iskolák határozhatták meg, hogy hogyan és mikor valószínűsíthetően meg őket. Csehországban például a fogyatékos gyermekek számára nem volt kötelező az arcmaszk viselése. A járvány hatással volt az érettségik megtartására és a tanulók értékelésére. A legtöbb ország nemcsak megváltoztatta a tanulmányi évet, annak tartalmát, de a vizsgák és az értékelések

módját is. Sok ország lemondott az érettségi vizsgákról és a hagyományos értékelésekről, helyette más kritériumokat szabtak meg a tanulók továbblépéséhez. 17 ország elhalasztotta vagy újraütemezte a vizsgákat. Finnországban egy héttel elhalasztották az érettségi vizsgákat, amelyek nélkül nem lehet belépni a felsőoktatásba. Ha a tanulók nem voltak megelégedve a vizsgaeredményekkel, akkor összesel megismételhetik. 9 ország lemondta az érettségi vizsgákat (köztük Magyarország), de hazánkban csak a szóbeli vizsgák maradtak el, az írásbeli kötelezők maradtak. Számos országban módosították a tananyag tartalmát, amiről a tanulóknak az érettségiben számot kellett adniuk.

Az iskolabezárások a tanároktól is nagy erőfeszítéseket követeltek meg. Új szakismeretek megszerzésére volt szükség, hogy a virtuális térben is át tudják adni az ismereteket a tanulóknak. Néhány országban új tanárok felvételére került sor. Japánban a tanárok terheinek csökkentésére 85 ezer fővel bővítették az iskolai személyzet létszámát, ami iskolánként 3 főnek felel meg. Az OECD-országok negyedében-harmadában a tanárok nem mindegyike vett részt a távtanításban az iskolabezárások idején, de több mint háromnegyedüktől megkövetelték az online oktatást. Több országban e döntést az iskolákra és a helyi hatóságokra bízta. A távtanítás nagyobb kihívás, mint a jelenléti oktatás, ezért sok országban nem zárták be az általános iskolákat, illetve a zárást hamarabb feloldották, mint a középiskolákban. Szlovéniában az iskolabezárások idején is nyitva volt az iskola azon tanárok számára, akiknél az otthoni feltételek alkalmatlanok voltak a távtanításra. Japán és Új-Zéland anyagi ösztönzőkkel kívánta elérni, hogy a nyugdíjba készülő pedagógusok halasszák el a nyugdíjba menetelüket és folytassák a munkát. Belgiumban, Csehországban és Lengyelországban plusz juttatásért arra kérik a tanárokat, hogy a nyári hónapokban segítsenek a tanulóknak az elveszett tanulási idő pótlásában. 3 országban felemelték a tanárok bérét a megnövekedett feladatok miatt. Szlovákiában viszont 20%-kal csökkentették a fizetését azon tanároknak, akik megtagadták a távtanítást. Szlovéniában az otthonról való tanítás költségeit kompenzálták a tanároknak.

A tanulóknak is megterhelést jelent az online tanulás, amikor a tanár közvetlen otléte nélkül kellene motiváltan és elkötelezetten tanulniuk. A 2018. évi PISA-felmérés szerint a tanulók 84%-a úgy nyilatkozott, egyetért azzal, hogy képes nehéz helyzetekből megtalálni a kivezető utat, és 71%-uk egyetértett

abban, hogy hitük segíti őket kijutni a nehéz idők-
ből. Egy korábbi felvétel szerint a tanárok szülőkké-
lő kommunikációra és együttműködésre hetente
1,4 órát fordítanak (OECD [2019]). A családlátogatás
nem jellemző, csak Belgium flamand közösségében,
Chilében, Írországban és Japánban gyakorlat. A járvány
megmutatta, hogy a digitális eszközökhöz való hozzá-
férés és az internetkapcsolat biztosítása a legnagyobb
gond a távoktatásban. A 2018. évi PISA-felmérésből
következtethetünk a tanárok országonként nagyon
eltérő technikai és pedagógiai felkészültségére is.
A dél-koreai kormány 10 000 olyan szakembert vont
be az oktatásba, aki jártas a távoktatásban és tanítja
tanártársait a távoktatással kapcsolatos problémák
megoldására. A tanárképzés felülvizsgálatát is sok
helyen tervezik, különösen, ami a digitális oktatással
kapcsolatos ismereteket jelenti. A pandémia döbben-
tette rá az oktatásirányítóit, hogy a tanárok digitális
ismerete, naprakészsége az infokommunikációs ter-
mékek és szolgáltatások terén elmarad más értelmisé-
giek szintjétől. A hibrid (vagy vegyes) tanulási környezet
megmutatta a tanároknak, hogy sokkal hatékonyabb
a tanulók számára, mint a tisztán online oktatás.

Az OECD-országokat érintő felvétel szerint
2020-ban kétharmadukban emelkedett az oktatásra
fordított költségvetési kiadás, válaszul a járvány
okozta többletköltségekre. Ahol nem emelkedtek,
ott változatlanul maradtak a költségvetési támo-
gatások. Olyan ország nem volt, amely csökkenést
jelentett volna. A többletpénzt a tanároknak adott

kompensációra, továbbá termékek és szolgáltatások
beszerzésére fordították. A pénz egy részét Dániában,
Franciaországban és Magyarországon egészségvé-
delmi eszközökre és tisztítószerekre használták fel.
Új-Zélandon a többletkiadásokat részben a tanárok
jóléti szükségleteire fizették ki. A tervek szerint az
általános és középiskolai oktatásra szánt költségve-
tési kiadások növekedése 2021-ben is folytatódni fog.
Az iskolabezárásokról és a költségvetési többlettá-
mogatásokról többnyire központi szinten döntöttek,
de a tanárokat és a diákokat érintő pedagógiai gyakor-
latokról szinte mindenütt iskolai szinten. Finnország
az egyetlen, ahol a helyi testületeket ruházták fel
döntési joggal az iskolával kapcsolatos ügyekben.
Kanadában, Németországban és Svájcban nem szövet-
ségi, hanem állami (tartományi) kormányok intézked-
nek iskolai ügyekben.

*A Területi Statisztika legújabb, 2021. évi 3. száma
tematikus tartalommal jelent meg: Helyek, terek,
emberek – a Covid19-válság társadalmi és területi
kihívásai címmel. Témánk szempontjából külön-
sen az első három tanulmány érdemel kiemelés.
Kovalcsik Tamás – Boros Lajos – Pál Viktor: A Covid19-
járvány első két hullámának területisége Közép-
Európában. Uzzoli Annamária – Kovács Sándor Zsolt:
A hazai Covid19-járványhullámok területi különbségei.
Czirfusz Márton: A Covid19-válság és a térbeli munka-
megosztás változásai Magyarországon.*

HAJNAL BÉLA

IRODALOM:

- HANUSEK, E. A. – WOESSMANN, L. [2020]: *The Economic Impacts of Learnings Losses*. Paris, OECD. <https://dx.doi.org/10.1787/21908d74-en>
- OECD (2019): *TALIS 2018 Results (Volume I.): Teachers and School Leaders as Lifelong Learners*. Paris, TALIS – OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/1d0bc92a-en>
- OECD [2020a]: *PISA 2018 Results (Volume V.): Effective Policies, Successful Schools*. Paris, PISA – OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/ca768d40-en>
- OECD [2020b]: *Flattening the COVID-19 peak: Containment and mitigation policies*. OECD. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/flattening-the-covid-19-peak-containment-and-mitigation-policies-e96a4226/>

Kockázatokkal terhes ügyek: a Covid19 messze- menő hatásai

Risks that matter: The long reach of Covid-19
OECD, 2021. április 28. 1–20. o.

URL: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/risks-that-matter-2020-the-long-reach-of-covid-19-44932654/>

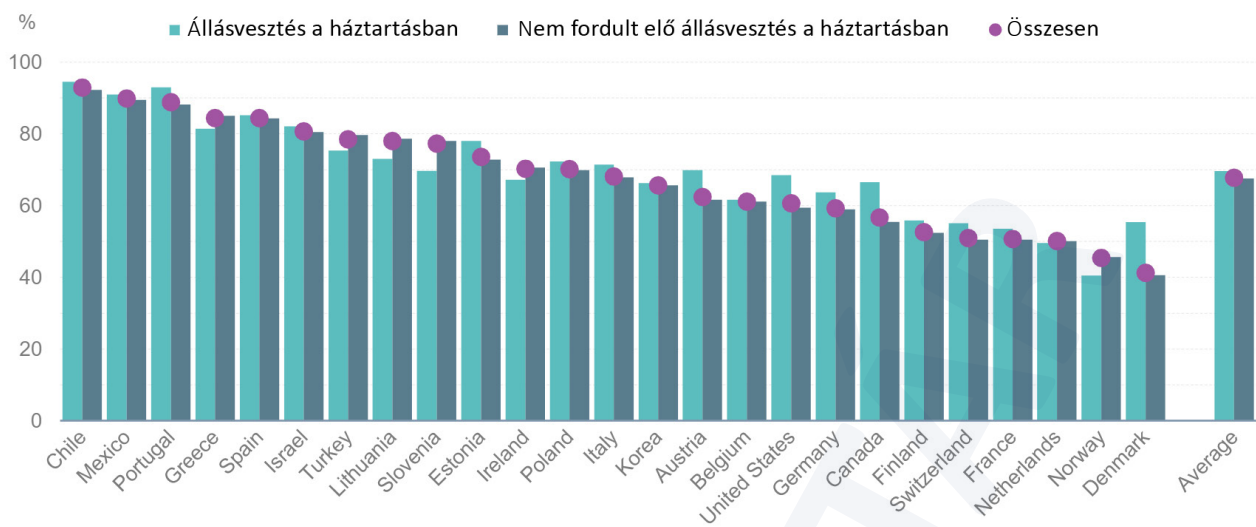
A világvárvány hatásaira is kitért a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) második alkalommal végzett magatartás-felmérése 2020 szeptemberében és októberében. A globális tragédiaként jellemzett pandémia következményeinek enyhítésére a kormányok a népesség szociális védelmére tekintélyes forrásokat fordítottak, az ingatagnak ítélt gazdasági helyzet miatt a megkérdezettek jelentős hányada mégis további beavatkozások szorgalmazását tartja indokoltnak – akár az adóterhek növelése árán is. A bizonytalanság mögött meghúzódó tényezők között súllyal szerepel, hogy a megkérdezettek több mint egyharmada közölte, hogy háztartásának valamelyik tagjánál törés állt be korábbi munkavégzésében.

TÁRGYSZAVAK: foglalkoztatottság, állásvesztés, Covid19, OECD

A Covid19 a munka világában világszerte mély megrázkódtatásokat okozott, ami növelte a pillanatnyi és a jövőbeli gazdasági kilátásokra vonatkozó bizonytalanság érzését: még azoknak a kétharmada is, akiknek háztartásában nem fordult elő állásvesztés, 2020 első őszi hónapjaiban úgy nyilatkozott, hogy „kissé”, vagy „nagyon” aggódik társadalmi és gazdasági biztonsága miatt a következő néhány évben. A helyzet megítélésével kapcsolatos véleményeket a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) Kockázatokkal terhes ügyek elnevezésű felmérése tárta fel. A vizsgálatot a szervezet 38 tagállamából 25 országban végezték el (Amerikai Egyesült Államok, Ausztria, Belgium, Chile, Dánia, Észtország, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Izrael, Írország, Kanada, Korea, Lengyelország, Litvánia, Mexikó, Németország, Norvégia, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svájc, Szlovénia, és Törökország). Országonként 1000, összesen 25 000, 18–70 éves személyt kerestek meg.

A felmérés első hulláma 21 ország részvételével zajlott 2018-ban, összesen 22 000 fő bevonásával, tisztázni kívánva a társadalmi és gazdasági élet kockázatosnak tartott jelenségeiről alkotott személyes

értékelésüket, valamint véleményüket kormányuk ezekkel kapcsolatos irányvonaláról. A kérdések három témakört fedtek le: a megkérdezetteket aggasztó társadalmi és gazdasági kockázatok; a szociális védelemmel és a kormánnyal való elégedettség; a kívánatosnak tartott politikák és a jövőbeli szociális ellátás. A kockázatok aggodalomra okot adó forrásai között a válaszadók első helyen jelölték meg a megbetegedések, valamint anyagi helyzetük rendezettségének ügyét, továbbá időskori pénzügyi ellátottságukat. Az aggodalmat keltő jelenségek közül ezek általánosan voltak mondhatók, de rajtuk kívül az egyes ismérvek szerint kialakított társadalmi csoportok természetesen más-más kérdéseket is kockázatosnak ítélték, s fontosságuk változott a rövid és hosszú időtávok szerint. Az idősebbeket rendszerint a betegségek és a bűnözés foglalkoztatták, a fiatalokat a lakáshoz jutás; a szülők gondolatai gyermekeik boldogulásának esélyei körül forogtak (Lengyelországban például a megkérdezettek 48%-a tartott tőle, hogy utódai nem fognak hozzájuk hasonlóan boldogulni); az alacsony jövedelműeknél a lakbér és a számlák kiegyenlítése állt előtérben s tartottak munkahelyük elvesztésétől; a magas jövedelműek

A nagyobb kormányzati támogatás iránti igény általános, függetlenül a munkahelyek biztonságától a világvárvány alatt.

A „többet” és „sokkal többet” válaszokat adó megkérdezettek százalékos aránya a kérdésre: „Mit gondol, a kormánynak kevesebbet, nagyjából ugyanannyit vagy többet kellene tennie az ön gazdasági és szociális biztonságáért és jóllétéért?”. A pandémia 2020. évi kitörése óta bekövetkezett állásvesztések a megkérdezettek közlése alapján; a válaszlehetőségek között szerepelt: „sokkal kevesebbet”, „kevesebbet”, „nagyjából annyit, mint most”, „többet” és „sokkal többet”.

nek inkább a gyermekgondozás és hozzátartozóik hosszú távon történő ellátása okozott fejtörést.

A világvárvány a gazdasági bizonytalanság járványát keltette életre – állapítja meg a 2020. évi felmérés. A Covid19 2020 áprilisáig közel 2,9 millió életet követelt. A gazdasági tevékenységre gyakorolt hatásai meghaladják a 2008. évi válság idején észlelteket, a járvány elleni fellépés lefékezte a gazdasági aktivitást, állandósulni látszik a bizonytalanság. A foglalkoztatottsági arány az OECD tagállamaiban a 2020. évi felvétel idején 66,7% volt, ami magasabb volt ugyan az előző negyedévi 64,8%-nál, de elmaradt a pandémia kitörése előtti, első negyedévi 68,6%-os szinttől.

A felmérés második hullámában az első forduló kérdéseit kiegészítették a Covid19 járványa alatt szerzett tapasztalatokra, a munkahelyek jövőjére és az egyenlőtlenségre vonatkozó tematikus blokkokkal. Az eredmények szerint a munka világát komoly megrázkódtatás érte: a megkérdezettek 11,8%-a nyilatkozott úgy, hogy a járvány kitörése óta vagy ők maguk, vagy háztartásuk valamelyik tagja elveszítette mun-

káját (Chilében, Mexikóban és Törökországban arányuk elérte a mintában szereplők egynegyedét). Az állásvesztések azonban a megrázkódtatásoknak csak egy csekélyebb részét alkotják. Az OECD tagállamainak kormányai állástámogatási intézkedésekkel igyekeztek enyhíteni a korlátozások miatti súlyos helyzetet; ezek különböző beavatkozásokkal a szervezethez tartozó országokban összesen 50 millió munkahelyet támogattak, ami tízszerese a 2008–2009-es válság idején történt segítségnyújtásoknak.

Ezzel együtt komoly törés szenvedtek a megkérdezettek jövedelemforrásai. A felmérés szerint az összes megkérdezett átlagosan 37,3%-a közölte, hogy a saját vagy háztartásuk valamelyik tagja esetében törés állt be a munkavégzésben – ennek formái között szerepelt az elbocsátás, az állástámogatási rendszerek alkalmazása, a munkaidő vagy a bérek csökkentése. Az erre vonatkozó kérdésekre egynél több válasz volt adható, ennek fényében a kényszerszabadságra küldöttek vagy állástámogatási rendszerek valamelyikébe kerültek aránya 9,9% volt, a csökkentett munkaidőben vagy támogatott részmunkaidős foglalkoztatásra áttértéké 13,2%, míg a munkaadó általi bércsökkentést vagy saját vállalkozásuk jövedelemkiesését átélteké 16,8%. A megkérdezettek további 12,3%-a közölte, hogy ők vagy háztartásuk valamelyik tagja fizetett vagy fizetés nélküli szabadságot vett ki, 3,7% pedig önként távozott munkahelyéről. Az utóbbiakat is figyelembe véve a nyilatkozók 44,2%-a élt át a Covid19 kapcsán munkahellyel kapcsolatos megrázkódtatást (Mexikóban és Chilében 64-65%).

A fiatalokat (a 18–29 évesek korosztályát) mindez fokozottabban érintette. Túl azon, hogy körükben a munkanélkülivé válás esélye nagyobb volt, mint az

idősebbeknél (az OECD átlagában a munkanélküliségi ráta náluk átlagosan 18,5%-ra emelkedett 2020 harmadik negyedévében), tekintve, hogy a háztartások megosztják forrásait, kedvezőtlen fejlemény, hogy a fiatalok pénzügyileg ingatag háztartásokban élnek. Az ifjúság 14,6%-a számolt be állásvesztésről a Covid19 kitörése óta a háztartásában, míg a 30–49 éveseknél a hasonlóan nyilatkozók aránya 12%-ra, az 50–64 esztendősek esetében 9,9%-ra rúgott. A különbségek feltűnően nagyok a munkaidő csökkentését tekintve, lévén, hogy a fiatalok 17,2%-a számolt be arról, hogy rövidített időben dolgozott vagy részmunkaidős támogatási programban folytatta munkáját, ugyanakkor a 30–49 évesek 14%-a, az 50–64 évesek 9,4%-a közölte ezt. (A kérdőívek takarékos szerkesztése miatt a válaszokból nem állapítható meg, a háztartás melyik tagja vesztette el állását – jegyzi meg a tanulmány szerzői, hozzáfűzve: mivel az OECD tagállamaiban a fiatal tagokkal rendelkező háztartások körében nagyobb a szegénységi ráta és mert a háztartások egyesítik forrásait, nem alaptalan azt feltételezni, hogy a fiatalabb válaszadók esetében nagyobb mérvű az anyagi bizonytalanság előfordulása.)

A szülők is megszenvedték a járvány következményeit. A 18 évesnél fiatalabb gyermekekkel rendelkező megkérdezettek fele számolt be munkával kapcsolatos megrázkódtatás valamelyik válfajáról. Az állásvesztés tekintetében Törökországot és az Amerikai Egyesült Államokat leszámítva a vizsgált országokban nem mutatkozott különbség a gyermekek és a gyermektelenek között. Az eltérések azonban szembeszökőbbek a csökkentett munkaidő és a szabadságok esetében. A mintában szereplő gyermekes megkérdezettek 15,2%-a közölte: munkaidejét rövidebbre fogták vagy részmunkaidős foglalkoztatásra tért át – szemben a hasonló változáson átesett gyermektelenek 12,3%-os részesedésével. A fizetett és a fizetés nélküli szabadságok ugyanilyen képet mutattak: a gyermekesek 15,6%-a (a 12 évesnél kisebb gyermeket nevelők 17%-a) élt ezzel a megoldással, míg a gyermekteleneknél csak 10,8%. Az iskolabezárások miatt csekély aránynak tűnik, hogy a szülők ötből egynél kevesebb háztartásban vettek igénybe szabadságokat. A tanulmány ennek értelmezésében utal rá, hogy nagy valószínűséggel fordult elő az, hogy más jellegű munkahelyi megrázkódtatás miatt a háztartásban már volt valaki, aki gondját viselje a gyermekeknek. Alátámasztani látszik ezt, hogy a szabadságot nem igénylő gyermekes háztartások 41%-a számolt be elbocsátásról, munkaidő-csökkentésről

stb. Az alacsony (15,6%-os) arány további magyarázata lehet Dánia és Hollandia szereplése a mintában, ahol a részmunkaidős foglalkoztatás igen elterjedt.

Az anyagok terén bekövetkezett elbizonytalanodásnak változatos megnyilvánulási formái tűntek ki annak a 31%-nyi megkérdezettnek a válaszaiból, aki a következő, nyolc esetben sorolt pénzügyi nehézségeknek legalább egyikével szembesült a járvány kitörése óta: képtelenek voltak fedezni szokásos kiadásait; megtakarításaikhoz nyúltak vagy ingóságokat értékesítettek, hogy fizetni tudják a megszokottakat; családjuktól vagy barátaitól kértek kölcsön ugyanerre; pótlólagos hitelt vettek fel ennek érdekében; jótékonsági szervezethez vagy nonprofit intézményhez fordultak segítségért, mert nem tudtak fizetni; éheztek, mert nem volt pénzüik élelemre; elvesztették otthonukat, mert nem tudták törleszteni a jelzáloghitelt vagy a lakbért – vagy pedig csődöt jelentettek. A háztartásukban állásvesztésről beszámoló 67,7%-a nyilatkozott kifizetéseiben felmerült nehézségeiről; a pénzügyi gondokról beszámoló, de munkahelyeket nem elvesztett háztartások 69%-ánál fordult elő munkahellyel kapcsolatos egyéb jellegű megrázkódtatás.

A felmérés 2018. évi hullámához képest 2020-ban nem változott az aggodalmakra okot adó jelenségek sorrendje; a minta egészét tekintve a megkérdezettek 66,5%-a valamelyest vagy nagyon aggasztónak ítéli meg a következő két évben háztartásának pénzügyeit, általános gazdasági és szociális jóllétét. S az előző felméréstől eltérően számos megkérdezettnél előtérbe került a magas szintű, hosszú távon érvényesülő egészségügyi ellátás saját maguk és idős korú családtagjaik számára, ami feltehetőleg az idősök járvány ideje alatti gondozásával kapcsolatban felmerült, fokozott aggodalmakat tükrözi.

A szociális ellátást illetően számos megkérdezett elégedetlen kormányával (akárcsak a 2018-as hullámban), azaz elégtelennek és nehezen hozzáférhetőnek tartja az ellátásokat – függetlenül attól, hogy háztartásuk átélte-e vagy sem munkával összefüggő megrázkódtatást, szembesült-e vagy sem pénzügyi nehézségekkel. Azok a megkérdezettek, akiknek háztartásában állásvesztés fordult elő, úgy nyilatkoztak: nem érzik úgy, hogy elérhetőek számukra jó minőségű szociális szolgáltatások, s ezek listája a családtámogatástól az oktatásig, a foglalkoztatástól az egészségügyig, az időskorúak gondozásától a közbiztonságig terjedt.

HOLKA LÁSZLÓ

Miért nem enyhíti a munkaerőpiaci fellendülés szükségképpen az egyenlőtlenségeket: a németországi egyenlőtlenségi feladvány megfejtéséhez

Martin Biewen – Miriam Sturm: Why a Labour Market Boom Does Not Necessarily Bring Down Inequality: Putting Together Germany's Inequality Puzzle
IZA Discussion Papers, 14357. sz. 2021. május 21. 1–32. o.

URL: <https://www.iza.org/publications/dp/14357/why-a-labour-market-boom-does-not-necessarily-bring-down-inequality-putting-together-germanys-inequality-puzzle>

Németország 2005 után egyfajta „munkaerőpiaci csodát” élt át. A munka világában bekövetkező fellendülést sajátos módon nem kísérte a jövedelmi egyenlőtlenségek mérséklődése. A tanulmány a jelenség magyarázatára tesz kísérletet. A rendelkezésre álló jövedelemnek a 2005/2006 és 2015/2016 közötti évtizedben megfigyelt megoszlásait nyolc lehetséges tényezőre bontva vizsgálja, kontrafaktuális eljárással. A tényellentétes módszerrel az évtized kezdő időpontjainak adatait az egyes tényezők szerint behelyettesítve arra a következtetésre jut, hogy bár a munkaerőpiacon beállt kedvező változásoknak volt kiegyenlítő hatásuk, ezeket részben semlegesítették más elemek, részben tompították az adózás és a transzferek rendszerének hatásai.

TÁRGYSZAVAK: jövedelmi egyenlőtlenség, foglalkoztatottság, munkaügyi reform, Németország

Az ország 1990 után végbement egyesítésével járó áldozatok következtében Németország gazdasága az ezredforduló utáni évekig gyengélkedett, ám 2005 után egyre fokozódó élénkülés jellemezte. A fejlődést nem akasztotta meg sem a 2008-as válság, sem a 2014-ben a külföldről tömegesen bevándorlók által okozott megrázkódtatás: csak a 2020-ban kezdődő Covid19-járvány készítette megtorpanásra. A háttérben egyes elemzők szerint részben a munkaerőpiac hallatlan élénkülése állhat, ami a maga részéről az úgynevezett Hartz-reformokra vezethető vissza (bár hatásuk megítélése nem mentes az ellentmondásoktól). Ismeretes, hogy a 2002 és 2005 között bevezetett négy törvény eredményeként módosultak a szakképzés irányai, átalakult a munkaközvetítés korábbi rendszere, decentralizálttá váltak a béralkuk, lépések történtek a munkanélküli és a szociális segélyezés összevonására.

A munkaerőpiacnak a reformok nyomán bekövetkezett nagymértékű élénkülése láttán várható lett volna, hogy a fellendülés nagy hatást gyakorol a

jövedelmek eloszlására, valamint, hogy enyhíti a jövedelmi egyenlőtlenségeket, amelyek azt megelőzően határozottan nőttek. Közvetlenül a reformok érvényesülése előtt az állástalanok serege 5 millió főre duzzadt, a munkanélküliségi ráta történelmi csúcspokra hágott. A rendelkezésre álló jövedelmekben mutatkozó egyenlőtlenség ugyanakkor 2005-től állandósult. Tekintve, hogy a reformokat követően meredeken csökkent a munkanélküliség szintje, nőtt a részmunkaidőben és a marginális foglalkoztatottsági formákban alkalmazottak (heti 15 óránál kevesebbet dolgozók) száma, valamint tömegesen kezdtek munkába állni a nők, a munkaerőpiaci fellendülésnek elméletileg a jövedelemeloszlás alsó hányadában lévőkre kellett volna kedvező hatást gyakorolnia.

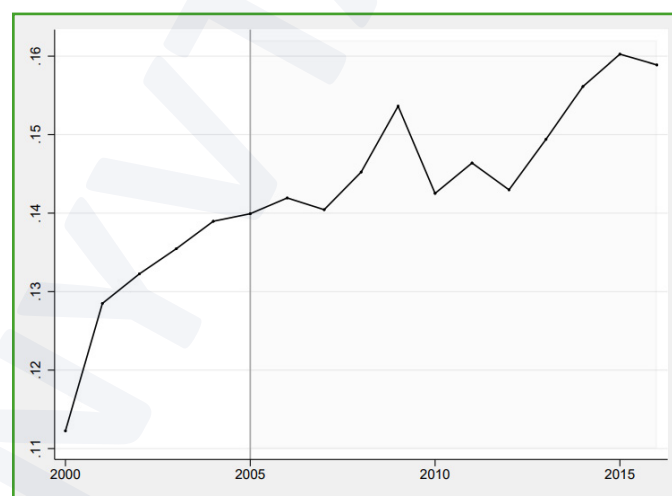
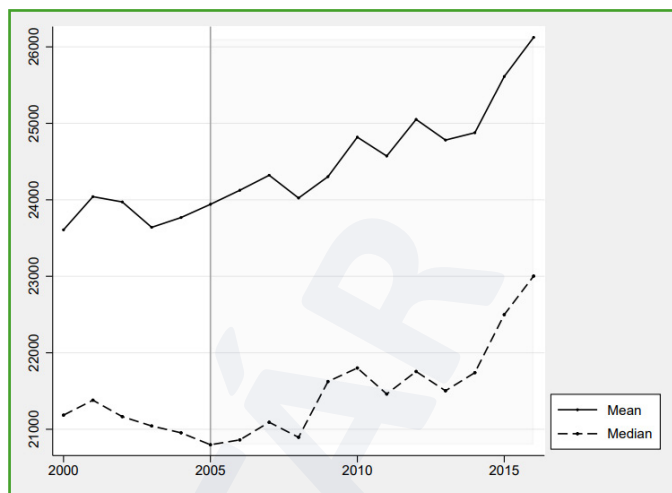
Kérdés tehát, hogy a reformoknak a foglalkoztatottság szintjére és összetételére kifejtett hatása miként mutatkozott meg a háztartások rendelkezésére álló jövedelmek alakulásában. Ennek megvilágításával magyarázat nyerhető arra, hogy pontosabban kik is a fellendülés nyertesei, hogy miként módosultak a

foglalkoztatottsági struktúrák a háztartásokon belül, végül, hogy az adók és transzferek rendszere milyen szerephez jutott a jövedelmi többletek nettó jövedelmekké alakításában.

A tanulmány adatai a berlini Német Gazdaságkutató Intézet (DIW) által a háztartásokra (és egyénekre) vonatkozó, német társadalmi-gazdasági panel (SOEP) néven végzett reprezentatív adatgyűjtésekből származnak. (A szerzők megjegyzése szerint a felmérések általános korlátai ellenére egyedül ezekből nyerhető megfelelő információ a nettó háztartási jövedelmek összes releváns vonatkozására: a jövedelmek egyes elemeire, a foglalkoztatási helyzetre és a háztartások egyes tagjainak társadalmi-gazdasági jellemzőire.) Az alapfelvételek mellett a tanulmány felhasználta a bevándorlókra vonatkozó kiegészítő felmérések adatait is. Az elemzés az évi nettó ekvivalens jövedelmeket veszi górcső alá 2005/2006, vagyis a fellendülés kezdete és 2015/2016, azaz a tanulmány megírásakor rendelkezésre álló legutolsó év adatai alapján; a két-két évet „a statisztikai pontosság” és az egyes esztendő sajátosságainak elkerülése végett összevonták. (Az ekvivalens jövedelem számításánál szükségesnek tartják megjegyezni, hogy az általános gyakorlattal összhangban imputálták a saját tulajdonban lévő lakások reálértéken vett bérleti díját is, a köztisztviselőknél az utánuk fizetett társadalombiztosítási hozzájárulást is háztartásuk piaci jövedelmei között.) A reálbérek kialakulásához a nominális adatokat az utolsó, 2016-os esztendő árainak megfelelően inflálták (az adóknál és a társadalombiztosítási díjaknál ugyanezt más számítások útján végezték el).

A SOEP adatainak előnye, hogy információkat nyújtanak az egyéni jövedelmek összetevőiről, és ez a tényellentétes vizsgálat szempontjából kulcsfontosságú: lehetővé teszi hatásuk megállapítását (elsősorban a munkajövedelmekét) a háztartások nettó jövedelmére. További fontos támpontot képviseltek az egyes kategóriák részletes havi foglalkoztatottsági adatai: ezek alapján kiszámíthatóvá lett minden, különböző foglalkoztatási módokon (teljes munkaidőben, részmunkaidőben, marginális részmunkaidőben) foglalkoztatott egyén esetében az évente ledolgozott hónapok száma, valamint az ezekért kapott átlagos havi bérek összege. A foglalkoztatottság esetében figyelembe vették mind az eltartottakat, mind az önfoglalkoztatottakat.

Az elemzés a háztartások hat típusát különböztette meg: az egyedülálló nyugdíjasokét (65 évesek és idősebbek); a többszemélyes, legalább egy 65 éves

1. ábra: Az átlagos és a medián jövedelem és a relatív szegénységi ráta alakulása – fent: (a) Átlagos/medián ekvivalens jövedelem (b) „relatív szegénységi arány”* (*a szegénység kockázatának kitett sáv a medián jövedelem 60%-a alatt – a szerzők „félhivatalos” jelzővel illetik)

és idősebb nyugdíjossal vagy 55 éven aluli taggal nem rendelkező háztartásokat; az egyedülálló, gyermek nélküli felnőttekét; a több felnőttből álló, gyermek nélküli háztartásokat; az egyedülálló, gyermekes felnőttekét; végül a több felnőttből álló, gyermeket nevelő háztartásokat. A háztartásokon belül tekintettel voltak a háztartásfő és (ha jelen volt) a második legidősebb felnőtt egyéni jellemzőire (nem, életkor, nemzetiség, végzettség 3 kategória szerint, munkavégzés időtartama években).

A jövedelmi egyenlőtlenség alakulásának általános trendjéről megállapítható, hogy 2005 után, a reformok megkezdését követő stagnálást követően, 2010-től kezdve enyhe növekedést mutatott, mind az eloszlás felső felében (P90/P50), mind az alsóban

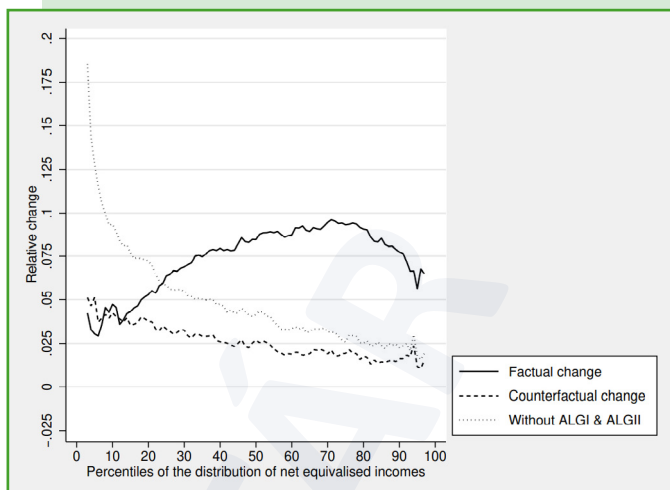
(P50/P10), úgy, hogy az utóbbiban erőteljesebbnek bizonyult. Az átlagos és a medián ekvivalens jövedelmek 2005-től növekedésnek indultak, ám 2010 után ugyancsak nőtt a szegénység kockázatának kitettek aránya is.

A tényellentétes elemzésnek megfelelően a nettó ekvivalens jövedelmek eloszlásának kiszámítása során mindig csak egy tényezőt változtattak, a többi változatlanul hagyásával, a kontrafaktuális és a tényleges változások egybevetésétől várva az adott tényező elszigetelt hatásának kimutatását az eloszlás egészére a vizsgált időszak folyamán.

A különböző foglalkoztatási formáknak a munkaerőpiaci fellendülésre gyakorolt hatását az egyes években ledolgozott hónapok alapján a férfiakra és a nőkre külön-külön áttekintve megállapítható, hogy a teljes munkaidőben történő foglalkoztatás mindkét nem esetében alapvetően 2010-ig bővült; a nők részmunkaidős foglalkoztatása erőteljesen megugrott 2005 után (a férfiak hasonló alkalmazása ugyancsak nőtt, de mindvégig jóval szerényebb szinten maradt).

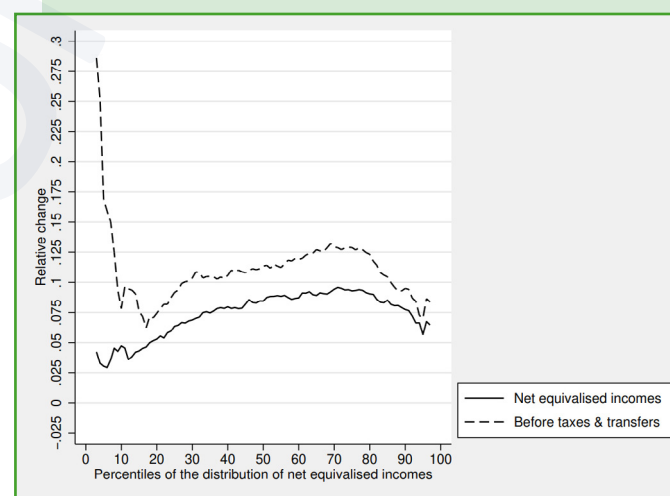
Az elemzés célja volt, hogy minden 15 és 64 év közötti, nem tanulóviszonyban lévő egyénre felállított modellek segítségével megállapítsák azoknak a foglalkoztatási módoknak a tényellentétes mennyiségeit 2015/2016-ra, amelyek akkor érvényesültek volna, ha nem kerül sor a 2005. évi reformokra. Ennek érdekében a különböző foglalkoztatási kategóriákra (teljes munkaidő, részmunkaidő, marginális munkaidő) a logit-modellek segítségével rögzített egyéni jellemzőktől függően leírták az egy évben ledolgozott hónapok számát. Az egyes modellek becslése mindkét nem és valamennyi foglalkoztatási kategória esetében a következő kovariánsok szerint történt: nemzetiség, kelet-németországi lakóhely (kelet- vagy nyugat-németországi), rokkantsági állapot, életkor, életkor-négyzet, iskolai végzettség 3 kategória szerint, munkavégzés időtartama, annak négyzete, gyermekek száma (életkor-csoportonként). A munkaerőpiaci részvétel államtól való függésének megállapítására tekintetbe vették, hogy a 3 foglalkoztatási kategóriában hogyan alakult a munkanélküliként töltött hónapok aránya az előző 3 évben.

A modellekkel becsléseket végeztek a munkaerőpiac helyzetéről 2005/2006-ra és 2015-2016-ra is. A modellek előrejelzéseinek egybevetése az adott egyének esetében olyan korrekciós tényezőt eredményezett, amely megmutatta, mennyivel többet (vagy kevesebbet) dolgozott volna az illető 2015/2016-ban,

2. ábra: A jövedelmi percentilisek relatív változásai a foglalkoztatás fellendülése következtében bal oldalt (függőleges) tengelynél: relatív változás; vízszintes tengelynél: a nettó ekvivalens jövedelmek percentilisek szerinti eloszlása; jobb oldalt fehér box: Tényleges változás (folyamatos vonal) – Tényellentétes változás (szaggatott vonal); ALG II. és ALG I. (munkanélküli ellátások) nélkül (láthatatlan vonal)

Forrás: SOEP, szerzők számításai.

3 ábra: A jövedelmi percentilisek változásai 2005/2006 és 2015/2016 között az adók és a transferek levonása előtt és után; (függőleges) tengelynél: relatív változás; vízszintes tengelynél: a nettó ekvivalens jövedelmek percentilisek szerinti eloszlása, fehér box: nettó ekvivalens jövedelmek; adók és transferek levonása előtt

Forrás: SOEP.

ha azt az egy évtizeddel korábbi munkaerőpiaci helyzetben tette volna – és a szerzők ezt a korrekciós tényezőt alkalmazták a tényellentétesen ledolgozott hónapok számának meghatározásához.

Ellenőrizték azokat az eseteket, amikor az egyéni életútból az következett: ha nem vezet be a munkaügyi reformokat, akkor elveszítik állásukat – ebben az esetben jogosultak lettek volna munkanélküli segélyre (ALG I.). Ennek összegével egyénekenként haladva tényellentétesen kiigazították az érintettek jövedelmeit. A következő lépésben a háztartások jövedelmeinek tényellentétes változásait becsülték. Ennek során újraszámították a jövedelemadó és a társadalombiztosítási hozzájárulások összegét. Amennyiben a háztartás nettó jövedelme nem éri el a jövedelmi minimumküszöböt (Hartz IV Regelsatz) a lakbér hozzáadott költségeivel, úgy munkanélküli ellátásra jogosult (ALG II). Ilyen esetekben kiszámították ennek pontos összegét (plusz a lakbér megfelelőjét), és ezzel helyettesítették az illető háztartás nettó jövedelmét. Végezetül a szerzők „saját ekvivalenciaskálájuk” alkalmazásával kiszámították az ekvivalens jövedelmeket.

Az így kapott tényellentétes jövedelemeloszlás egybevetése a tényleges adatokkal megvilágítja, hogy az eloszlás mely részein, milyen mértékben részesültek a munkaerőpiaci fellendülés kedvező hatásaiból. Az ezt szemléltető grafikonról leolvasható, hogy az eloszlás alsó felén elhelyezkedők nyeresége nagyobb volt (5%-ig terjedően), mint a felső felében (2,5% körül). Annak egyik lényeges oka, hogy a fellendülés hatásai nem lettek nagyobbak, abban rejlik, hogy a foglalkoztatási mennyiségeket visszavetítve a 2005/2006-os szintre a társadalombiztosítási rendszer enyhítő hatását fedezhetjük fel. Ha a munkaerőpiaci helyzet 2015/2006-ban ugyanolyan kedvezőtlen lett volna, mint 10 évvel korábban, nem minden érintett maradt volna jövedelem nélkül: sokan közülük jogosultak lettek volna az I. vagy a II. munkanélküliségi ellátásra.

Mindezek alapján a szerzők levonják a feltételes következtetéseket. Megállapítják: először is, a fellendülés az eloszlás egészére kiterjedően lényeges jövedelmi nyereséggel járt. Másodsor, az eloszlás alsó részét kedvezőbben érintette a fellendülés, mint a felső részét, valószínűleg azért, mert a foglalkoztatás élénkülése számos egyént megóvott a munkanélküli-

ségtől. Harmadszor, a fellendülés az eloszlás középső és felső részén lévőket is nyereséghez juttatta, feltehetőleg a nők fokozódó megjelenése miatt a munkaerőpiacon (értve ez alatt a részmunkaidős tevékenységeket vállalatokat, valamint azokat, akik a részmunkaidős állásukat teljes munkaidejűre cserélték fel). Negyedszer, a fellendülés hatásait lényeges mértékben tompította a nagyvonalú társadalombiztosítási rendszer. Végül a fellendülés (igaz, mérsékelten) kiegyenlítő hatást gyakorolt a nettó jövedelmekre.

Tekintve, hogy jövedelmek eloszlásának alakulását nem lehet csupán a foglalkoztatás élénkülésére visszavezetni, a szerzők megvizsgálták hat további tényezőt is. Közülük az első a bevándorlás volt (ismertese, hogy Németországba a 2014/2015. évi „menekültválság” során tekintélyes számú külföldi érkezett, elsősorban közel-keleti országokból). Ebben a vonatkozásban is tényellentétes vizsgálatra tettek kísérletet; ennek során figyelmen kívül hagyták mindazokat (és gyermekeiket), akik 2005 után érkeztek az országba (összlétszámuk 2016-ig 3,6 millió fő volt). A vizsgálat szerint az eloszlás alsó részén a jövedelmek csekély növekedését már önmagában is magyarázza, hogy az ország népességéhez nagy számban csatlakoztak alacsony jövedelmű egyének, vagyis ennek hatására nőttek az egyenlőtlenségek.

Másodikként a háztartások típusainak változásait vették szemügyre – ha nő az alacsony ekvivalens jövedelemmel rendelkező háztartások (gyermeküket egyedül nevelő szülők, nyugdíjasok) aránya, az a foglalkoztatás javulásától függetlenül bővíti az egyenlőtlenségeket. A kontrafaktuális elemzés tanúsága szerint bár történtek módosulások a háztartások típusaiban, hatásuk nem mondható jelentékenynek. Harmadikként áttekintették a népesség korösszetételében, iskolai végzettségében bekövetkezett változások lehetséges hatásait. Megállapítható, hogy a magasabb életkorú és a magasabb végzettségű csoportok felé történt elmozdulás magasabb jövedelmi szinteket eredményezett, főként az eloszlás középső és felső részében. Nem mondható jelentékenynek két további lehetséges tényező, a bérszerkezet és a tőkejövedelmek hatása az egyenlőtlenségek alakulására, amelyeket ugyancsak tényellentétes eljárással ellenőriztek.

HOLKA LÁSZLÓ

GAZDASÁG

A kismértékű foglalkoztatás az Amerikai Egyesült Államokban és Európában

David N. F. Bell – David G. Blanchflower: Underemployment in the United States and Europe
ILR Review, 2021. 1. sz. 56–94. o.

DOI: [10.1177/0019793919886527](https://doi.org/10.1177/0019793919886527)

A recesszió időszakában csökken a munkaerő kereslete, megnő a munkanélküliség. A nem önkéntes részfoglalkoztatás keresete a teljes munkaidő bérénel kisebb, de így megtartható a munkahely. A munkaerőpiac sűrűsödése is magyarázza a részmunkaidős foglalkoztatást, amely a fellendülés éveiben is megmaradt, lassította a bérnövekedést. A vizsgált nem tipikus foglalkoztatás főként a nők, a fiatalabb korcsoportok, az alacsony képzettségűek és a szakképesítést nem igénylő munkakörök esetén gyakori. A részfoglalkoztatás rátája, bére a gazdasági ciklusok szerint ingadozott, és a foglalkozás szerinti összetétel is változott. A vizsgált folyamatok a külföldi vendégmunkások alkalmazásával is összefüggnek.

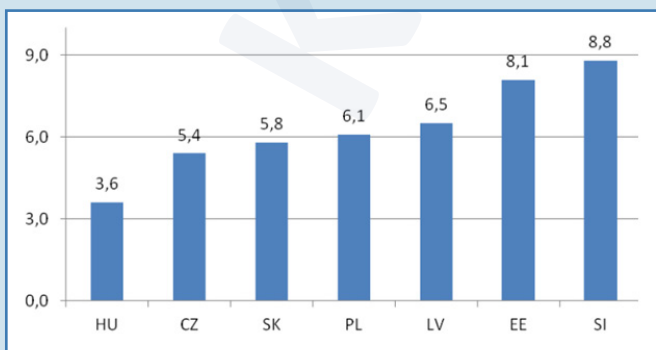
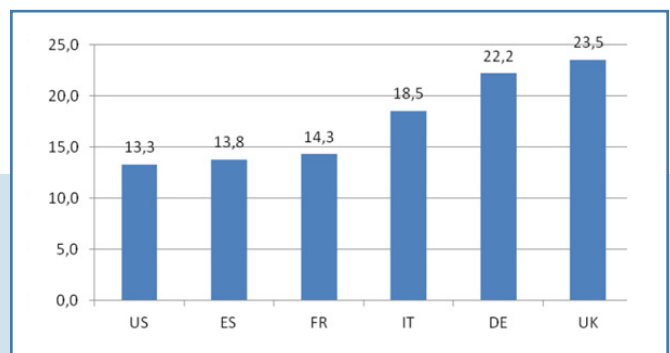
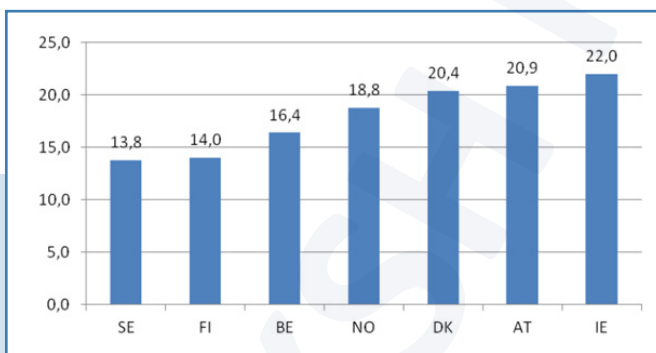
TÁRGYSZAVAK: részmunkaidős foglalkoztatás, bérszínvonal, munkanélküliség, panelvizsgálat, túlmunka, munkaügyi felmérés (EU LFS)

A munkaügyi statisztika méri a heti 30 óránál rövidebb ideig, részmunkaidőben foglalkoztatottak adatait. Az ilyen munkavégzés számaránya és teljesített heti óraszám, a keresetszökkenés a teljes munkaidős bérhez mérten országonként eltérő. (1. ábra)

(A módszertan és a mutatók forrása az Eurostat adatbázisa: *Nonvoluntary part-time employment as*

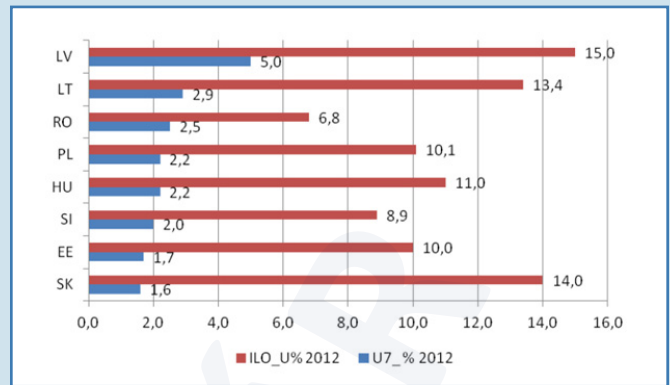
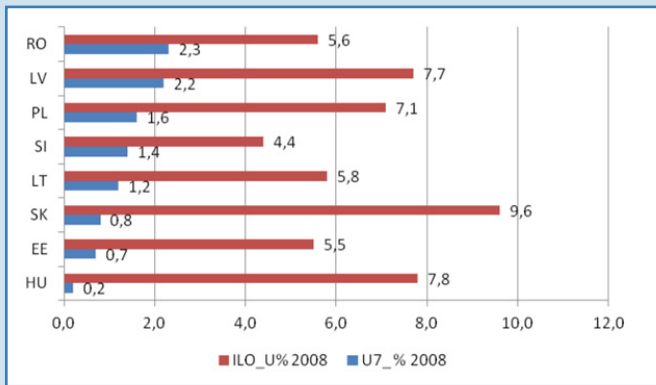
percentage of the total part-time employment, by sex and age %. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_eppgai&lang=en. – NZ)

A globális gazdasági válság időszakában a nem önkéntes részmunkaidős foglalkoztatás (involuntary part-time workers rate – IPTR) rátája az új uniós tagállamokban is megnőtt. (2. ábra)

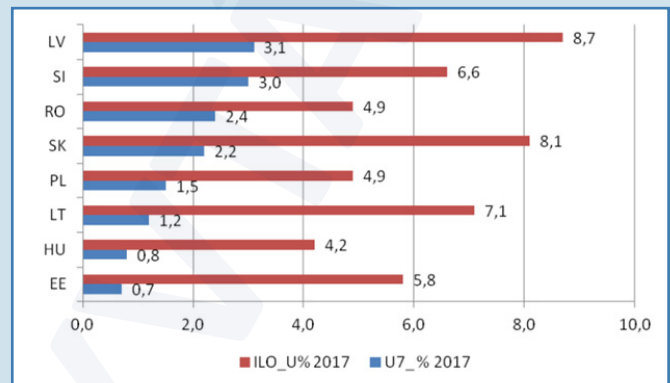
1. ábra: A 15 éves és idősebb részmunkaidőben foglalkoztatottak rátája* országok szerint, 2017, százalék (foglalkoztatottak száma = 100,0)

*Az ábrát az ismertető készítette a forrás táblázatából. A felső bal oldali ábra a viszonylag kisebb, a jobb oldali ábra a viszonylag nagyobb fejlett gazdaságok, az alsó ábra az Európai Unió új tagállamai részmunkaidőben foglalkoztatottjainak százalékos rátáját rendezve tartalmazza.

2. ábra: A munkanélküliségi (ILO_U) ráta és a nem önkéntes részmunkaidősök (U7) rátája országok* szerint, 2008, 2012, 2017, százalék (minta = 100,0)

*Az ábrát az ismertető készítette a forrás táblázatából, az adatok az Eurostat hivatalos (ILO_U és U7) foglalkoztatási rátái a 15–74 éves korcsoportok mintájában. Az új tagállamok kétbetűs azonosítóval, a nem önkéntes részmunkaidős (IPTR, U7 jelű) foglalkoztatás rátái szerint rendezve.

A tényleges heti munkaidő hosszabb vagy rövidebb lehet annál, amit a munkavállaló önként vállalna. Az európai munkaerő-felmérés (European Labour Force Surveys – EULFS) egyik változója azoknak a részmunkaidős munkavállalóknak a rátája, akik teljes munkaidőt vállalnának (part-timers who want full-time jobs – PTWFT). Ehhez hasonló módszertanú az Amerikai Egyesült Államok felmérésében (Current Population Survey – CPS) a gazdasági okból részmunkaidőben foglalkoztatottak száma (part time for economic reasons – PTFER).

(A nemzeti statisztikai szolgálatok harmonizált módszertannal mérik fel a foglalkoztatás adatait, az Eurostat dokumentumai írják elő például a kérdőívet, a mintavételi keretet, a megfigyelési egységet, továbbá a panel elemeinek rotációját. A módszertan szerint mérik fel a megfigyelés hetében teljesített munkaórák számát {number of hours actually worked during the reference week – HWACTUAL} és a szándékolt heti munkaórák számát {desired work hours – HWWISH}. A kis mértékben foglalkoztatott csoportra jellemző, hogy nagyobb a szándékolt heti munkaórák száma, mint a munkaszerződés szerinti időtartam {HWWISH – HWACTUAL > 0}. – NZ)

A nem önkéntes részmunkaidős foglalkoztatottak (PTWFT) 2017. évi száma a 28 uniós tagállam 15–74 éves korcsoportjaiban összesen mintegy 9 millió fő az Eurostat mérése szerint. Ez a létszám

a német, a spanyol a francia és a brit gazdaságban a legnagyobb, a válság utáni években is 1,37 és 1,50 millió fő közötti maradt.

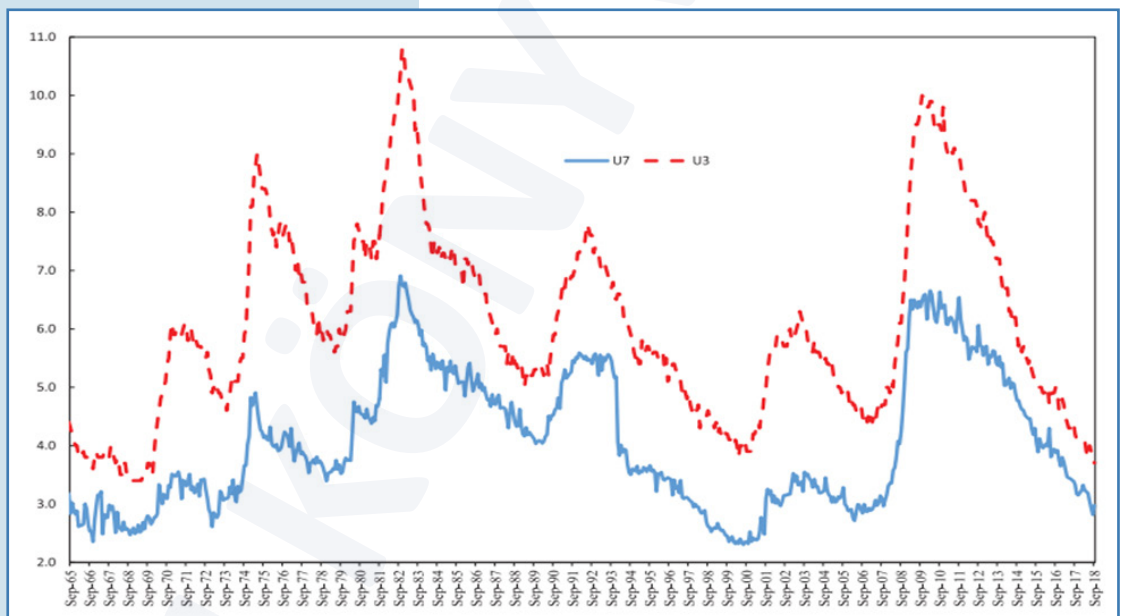
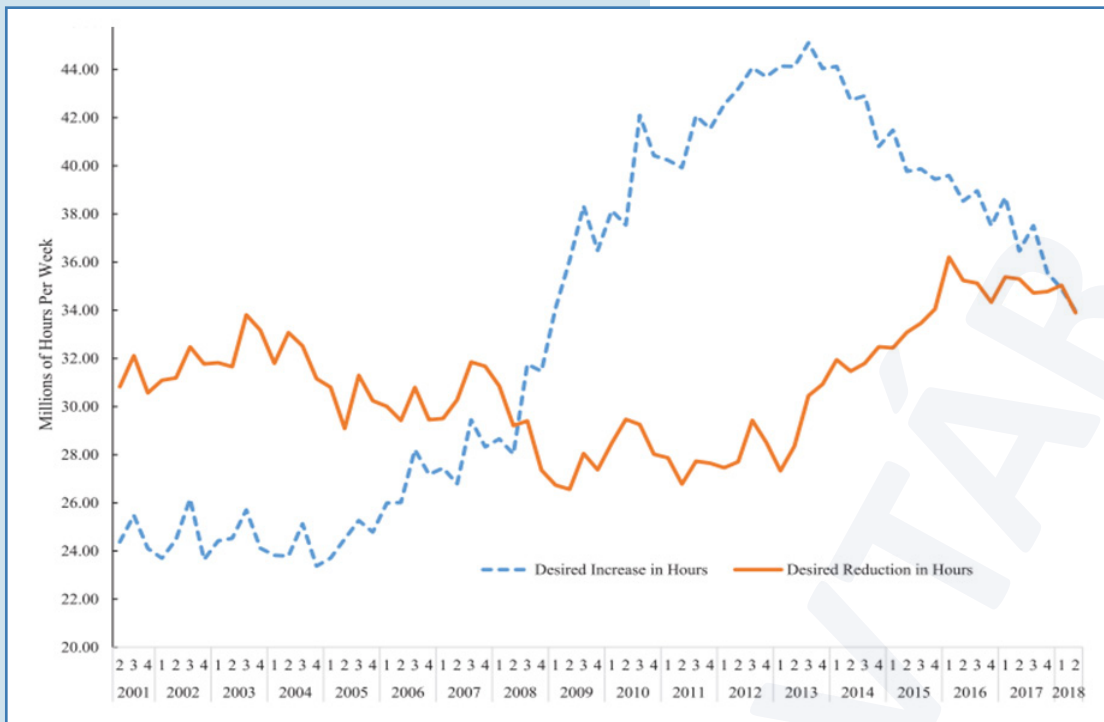
(Módszertan és forrás a brit háztartások negyedéves munkaügyi felmérése. – (UK APS [2018]) – NZ)

Meghatározták a teljes munkaidőhöz mért idővesztést (többletet) a szándékoltnál rövidebb, valamint hosszabb munkaidőben foglalkoztatottak brit mintáiban (UK APS [2017]). (3. ábra)

Meredeken nőtt a munkanélküliségi ráta (U3), valamint a gazdasági megfontolásból vállalt részmunkaidős foglalkoztatás (U7) rátája is a recessziós időszakokban az Amerikai Egyesült Államok hivatalos mutatói szerint. (4. ábra)

(Az Amerikai Egyesült Államok szövetségi statisztikája – Bureau of Labor Statistics – BLS – a háztartási adatgyűjtés alapján számítja a részmunkaidőt nem önkéntesen – gazdasági megfontolásból – vállalók számarányát. Forrás: HOUSEHOLD DATA Table A-15. Alternative measures of labor underutilization <https://www.bls.gov/news.release/empst.t15.htm>. – NZ)

A nem önálló alkalmazott az egyéni szándékánál rövidebb munkaidőt is kénytelen vállalni, így nem lesz munkanélküli és jövedelmet szerezhet. Gyengébb a munkavállaló piaci pozíciója a munkaerő-kereslet nagy helyi koncentrációja és a gazdasági recesszió esetén. A munkaadó diktálhatja a részmunkaidő hosszát és bértételét, a munkafeladatot és időbeosztását.

3. ábra: A heti munkaidő szándékolt és tényleges hossza közötti különbség* alakulása az Egyesült Királyságban, 2001–2018, millió munkaóra

*Szaggatott a heti munkaidő egyéni növelési szándéka (wish to extend their hours) szerinti éves óraszám, folytonos a csökkentési szándékú „túlmunkát végzők” grafikonvonala.

4. ábra: A munkanélküliségi (ILO, U3) ráta és a rész munkaidő szándékolt növelésének (U7) rátája az Amerikai Egyesült Államokban, 1965–2018, százalék (minta = 100,0)

*A havi munkaügyi statisztika hivatalos U3 (szaggatott vonalú grafikon) és U7 (folytonos vonalú grafikon) rátái.

Az önfoglalkoztatók maguk határozhatják meg a heti munkaidő hosszát.

A részmunkaidő, valamint a túlfoglalkoztatás öszszegzett munkaügyi hatása a gazdasági ciklus szerint alakult, és a demográfiai összetétel is ingadozó. A nem tipikus foglalkoztatás számaránya az átlagosnál nagyobb a nők, a fiatalabb korcsoportok és különösen az alacsonyabb képzettségűek, valamint a szakképzettséget nem igénylő (egyszerű) foglalkozások esetén.

A heti munkaórák egy foglalkoztatottra jutó száma széles sávban változott a vizsgált évtizedekben. Ez az ingadozás összefügg a munkanélküliség, továbbá a részmunkaidős foglalkoztatás rátájának alakulásával.

A heti munkaidő az Európai Unió tagállamaiban 2016-ban átlagosan 37,1 óra (a válság előtt 2008-ban 37,9 óra), ezen belül az Egyesült Királyságban 37,3 óra (2008-ban 37,1 óra), Németországban 35,2 óra (2008-ban 35,6 óra).

A nemzetgazdaság potenciális munkaidőalapjának ki nem használt része (output gap) egyszerű esetben a munkanélküliek tárgyévi nem teljesített munkamennyiségét veszi számításba, a foglalkoztatottak átlagos heti óraszámával szorozva. A tanulmány ezt a számítást kiegészíti, a közölt eljárás egyik tényezője a teljes munkaidőnél rövidebb részmunkaidő, arra tekintettel, hogy a nem önkéntes részmunkaidős foglalkoztatás is idővesztést okoz.

A kismértékű foglalkoztatás (underemployment – u) arányszáma méri az idővesztés kiigazított arányait. Ez a ráta egynél kisebb, a *számlálója* a tárgyév hivatalos munkanélküliségi rátája (U3) a minta átlagos heti óraszámával megszorozva.

A kismértékű foglalkoztatás (underemployment – u) viszonyszámában a *nevező* kétféleképpen,

- a számlálóval egyező az U3 munkanélküliségi ráta és a heti átlagos munkaidő szorzata,
- ezt a („külső”) kieső időt növeli a részmunkaidősök tényleges óraszám és a teljes munkaidős heti óraszám közötti különbség szorzata a nem önkéntes részmunkaidős létszámmal.

A nettó mutató a nevezőben a tényleges munkaidőnél hosszabb, illetve rövidebb szándékolt heti

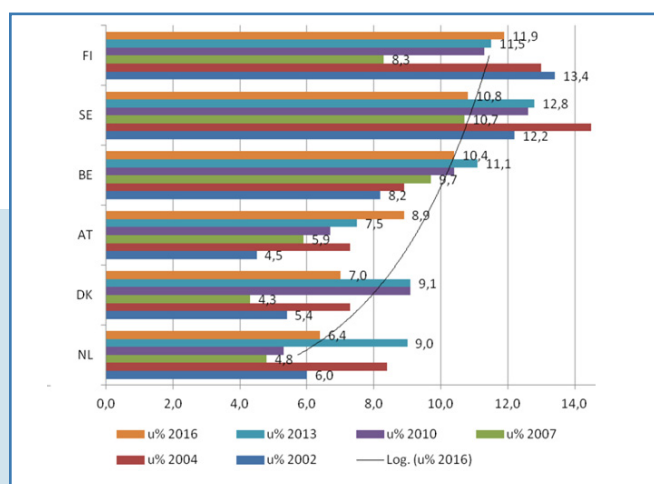
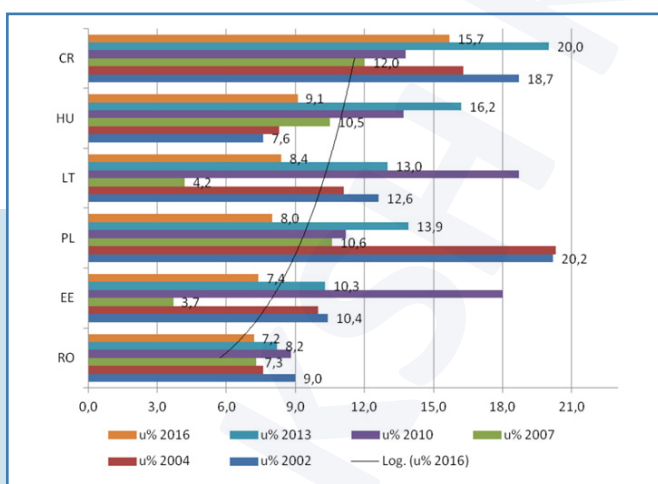
óraszám tárgyévi különbsége, ezzel a kieső kapacitás „belső” tényezőit veszi számításba. Ez a kieső idő az esetek többségében pozitív, csak ott negatív, ahol a teljesített óraszám a túlfoglalkoztatás miatt nagyobb, mint a teljes munkaidő, és a teljes munkaidőt el nem érő részmunkaidős mintájának kieső idői ennél kisebbek. (5. ábra)

A kismértékű foglalkoztatás 2017. évi számaránya (u) magasabb, mint a globális gazdasági válság előtti 2008-as ráta az Európai Unió 24 tagállamában, kivétel a német, a máltai, a lengyel és a svéd ráta (PTWFT). Ugyanakkor a túlmunkát is végzők (overemployment) számaránya nem tér el a válság előtti szintektől a fellendülés hatására.

A munkanélküliség 2016. évi rátája csak 3 uniós tagállamban nagyobb, mint a kismértékű foglalkoztatás u-viszonyzáma, ez is jelzi, hogy a nem önkéntes részfoglalkoztatás miatti „belső” idővesztés megmaradt a fellendülés éveiben is. A kismértékű foglalkoztatás (u) rátájának változásai rendre követik a munkanélküliségi ráta gyors növekedésének, majd csökkenésének tendenciáit.

A részmunkaidősök munkaideje rövidebb, mint a teljes lehetséges időalap, így a két ráta eltérően alakult az Egyesült Királyságban. (6. ábra)

A kifizetett bér alakulása függ a heti órázamtól, ezen belül a kismértékű foglalkoztatás rátájának (u) alakulásától. A brit vállalatok részmunkaidőben foglalkoztatott alkalmazottainak heti munkaideje például a válság előtt átlagosan 15,6 óra, majd 2018 közepén 16,2 óra. A munkaerőpiac súrlódása (labor

5. ábra: A munkaidőalap csökkenése a kismértékű foglalkoztatás (u) hatására országok szerint, 2002–2016, százalék (összes időalap = 100,0)

*Az ábrát az ismertető készítette a forrás táblázatából, a munkaidőalap becslést ki nem használt

részének százalékos mértékeivel, a tárgyévekre az $(1-u) \times 100$ összefüggéssel számítva. Az országok kétbetűs azonosítóval. A bal oldali ábra az új uniós tagállamok, a jobb oldali a korábbi, kisebb uniós tagállamok változó kieső munkaidőalapjának rátája, a 2016. év adatai szerint rendezve.

market slack) is magyarázza, hogy miért nem tért vissza a válság előtti szintekre a rövidebb heti munkaidőt gazdasági kényszerként vállalók számaránya 2016-ig. A munkaerő kínálata csak részben igazodott a piaci kereslet összetételének változásaihoz (Makó–Gyekiczky [1990], Pula [2005]).

(A recesszióban növekvő munkanélküliség után a fellendülés átmeneti időszaka strukturális „külső” munkanélküliséggel – non-accelerating inflation rate of unemployment – NAIRU – járhat. Ezt a reálgazdasági veszteséget a megtartott kismértékű foglalkoztatás – „u” mértékkel – részben mérsékli. – NZ)

Az elemzés részletes bontásokkal veszi számításba a munkaügyi statisztika hivatalos adatait. A bértenencia változásának kiemelt magyarázó tényezője például a részmunkaidőben foglalkoztatottak demográfiai és munkaköri összetétele, a heti munkaidejük,

a kifizetett munkabérük. Ahol viszonylag magas maradt a nem önkéntes részmunkaidős foglalkoztatás (U7) számaránya, ott a heti kereset növekedése a korábbiaknál lassabb a fellendülés időszakában.

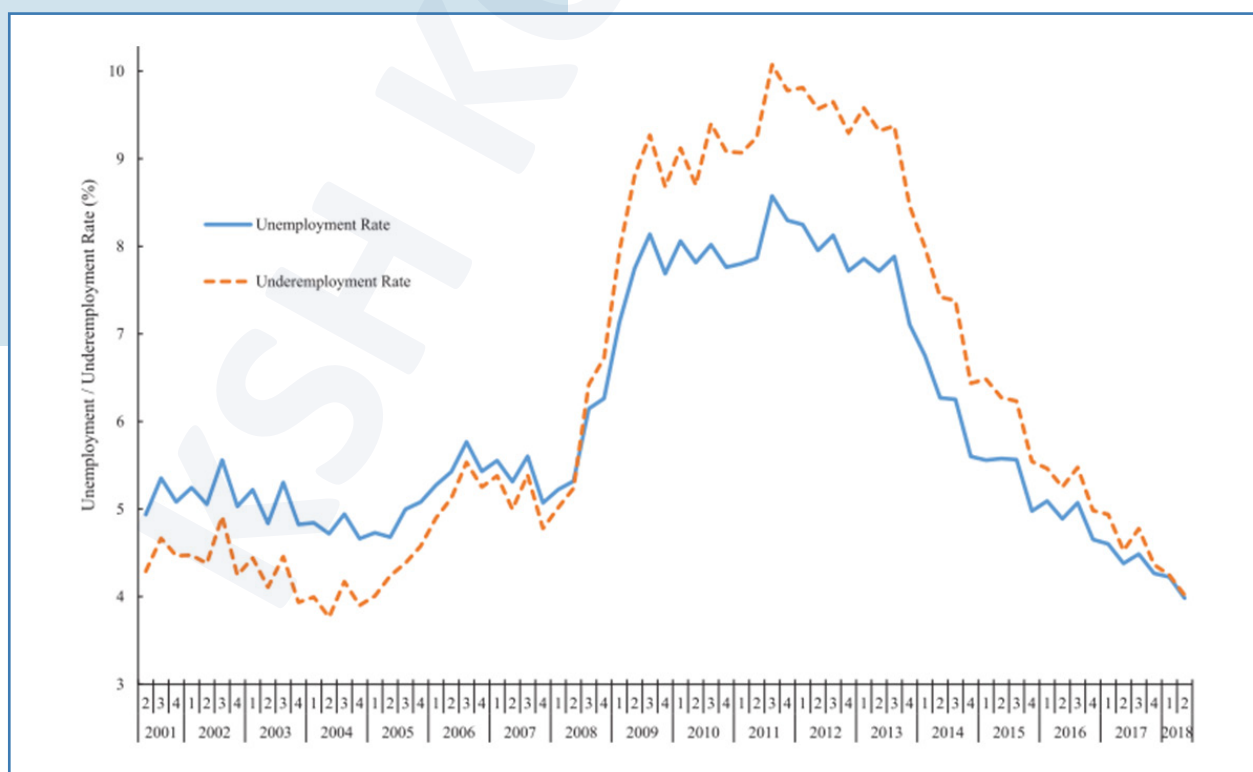
Az átlagkereset változásának éves üteme reálértéken kisebb a globális gazdasági válság után, mint 2000 és 2007 között. Lassult a bér növekedése ott is, ahol a részmunkaidősök munkaszerződésének bértarifája (wage rate) a válság előtti szinten maradhatott. (7. ábra)

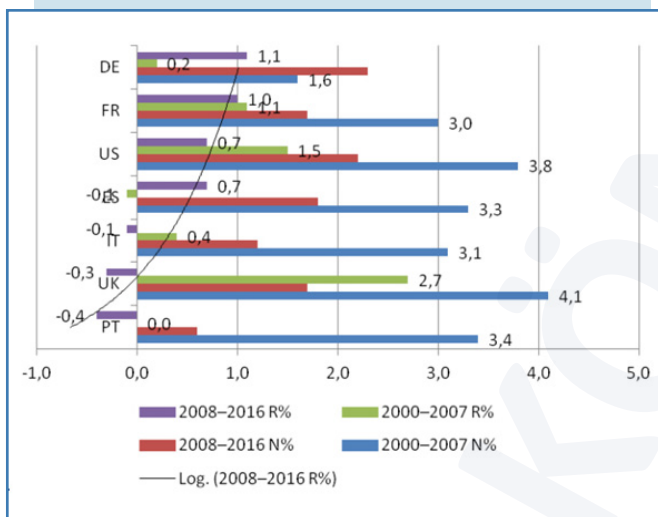
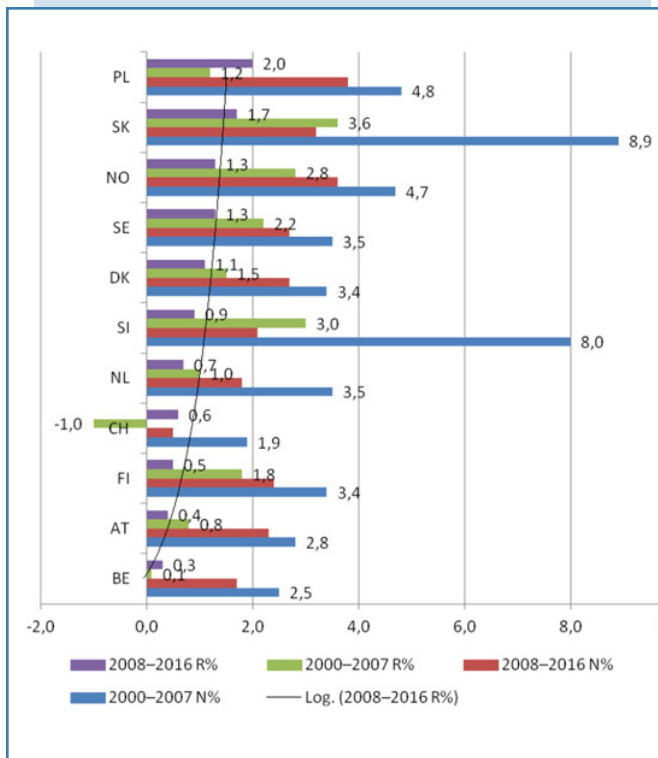
A nem önkéntes részmunkaidős munkavállalók szerződéses feltételei egymástól eltérők a vizsgált országok, azok demográfiai és foglalkozási összetétele szerint. A más országokból érkezett munkavállalók tárgyevi számaránya és bérezése is befolyásolja a kismértékű foglalkoztatás rátáját és kereseteit. Az Európai Unióhoz 2004-ben csatlakozott 8 új tagállamból 2017-ben mintegy 2,65 millió főt alkalmaztak az Egyesült Királyságban, a román és bolgár vendégmunkások létszáma további 1 millió fő.

(Az Egyesült Királyságban regisztrált külföldi munkavállalók hivatalos adatainak forrása: National Insurance Numbers Allocated to Adult Overseas Nationals Registrations to December 2017. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/682491/nino-registrations-adult-overseas-nationals-december-2017-summary.pdf – NZ)

6. ábra: A munkanélküliségi ráta és a kismértékű foglalkoztatás (u) rátája* az Egyesült Királyságban, 2001–2018, százalék (minta = 100,0)

*A kismértékű foglalkoztatás (u) rátája szaggatott, a munkanélküliségi ráta folytonos grafikonvonallal, negyedéves munkaügyi felmérés alapján. Az u-ráta együttesen méri a munkanélküliség és a részmunkaidős foglalkoztatás miatt a tárgyevi teljes időlapból kieső munkaórák alakulását.

7. ábra: A kereset nominális és reálértékének átlagos évi növekedési üteme országok* szerint, 2000–2007, 2008–2016, százalék/év

*Az ábrát az ismertető készítette a forrás táblázatából, kivonat az OECD adatbázisából. Az országok kétbetűs azonosítóval. A bal oldali ábra a nyitott európai kisebb országok, a jobb oldali ábra a nagyobb országok mintája.

A munkaadó a kapacitás jobb kihasználása érdekében növelhette a részmunkaidős alkalmazottak heti óraszámát, ennek alapján nőtt a munkabérük is a válság után. A részmunkaidősöknek fizetett bér kisebb, mint a teljes munkaidős alkalmazott órábéré, a munkahelyek követelményeinek megfelelő differenciálással. Ennél is kisebb a heti bér olyan demográfiai, foglalkozási csoportok (feltételezett) foglalkoztatása esetén, amelyek csak részmunkaidős munkát (find only part-time work) találhatnak.

A kismértékű foglalkoztatás egyik hatása az alkalmazásban álló személyek cserélődése. Nagyarányú az elbocsátás a válság időszakában, majd a fellendülés idején is előnyösebb lehet a részmunkaidős foglalkoztatás folytatása, mint új munkaerő felvétele.

Változott a munkabér szintje a fluktuáció következtében, ezt a foglalkoztatás új struktúrája is magyarázza. A cserélődésekre utal, hogy az órabér átlagos növekedési üteme 2017. IV. negyedévében mintegy 0,4 százalékponttal alacsonyabb az OECD 35 országában, mint a válság előtt, 2008. IV. negyedévében.

Nem használható ki a teljes munkaidőalap részben a munkanélküliség, részben a nem önkéntes részmunkaidős foglalkoztatás következtében. Az erőfőlényben levő munkaadó a fellendülés szakaszában is fenntarthatja a nem tipikus foglalkoztatást, és ez lassíthatja a kifizetett bér növekedését. Kimutatható a munkaerőpiac súrlódása, főként a fiatalok, a nők, az alacsonyabb végzettségűek, a szakmai ismerettel nem rendelkezők kitétek a vizsgált alacsony bérű foglalkoztatásnak. A fluktuáció is befolyásolja az új felvételt, előnyösebb lehet növelni a részmunkaidősök heti munkaidejét. A válság idején elbocsátottak egy része tovább maradhat munkanélküli a fellendülés ellenére, vagy inkább a nem önkéntes részmunkaidőt is elfogadja, hogy keresete maradjon.

NÁDUDVARI ZOLTÁN

IRODALOM:

- MAKÓ, CS. – GYEKICZKY, T. [1990]: A folyamatok elemzése. A munkanélküliség néhány közgazdasági-szociológiai problémájáról. (Kérdések, válaszok, megoldások) *Munkanélküliség: megoldások és terápiák*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézet – Kossuth Könyvkiadó. 13–35. o. <http://real.mtak.hu/38467/>
- PULA, G. [2005]: *Az euro bevezetésével járó strukturális politikai kihívások: munkapiac*. Budapest, Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/letoltes/mt-41.pdf>
- UK APS [2017]: *National Insurance Numbers Allocated to Adult Overseas Nationals Registrations to December 2017 (online)*. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/682491/nino-registrations-adult-overseas-nationals-december-2017-summary.pdf
- UK APS, [2018]: *Job quality indicators in the UK – hours, pay and contracts: 2018. Analysis of job quality in the UK using newly reweighted earnings data from the Annual Population Survey (APS) for 2018 (online)*. <https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peopleinwork/employmentandemployeetypes/articles/jobqualityindicatorsintheukhourspayandcontracts/2018>

A központi bankok és a külföld statisztikája: fejlesztés vagy forradalmian új módszertan?

Paula Menezes – Fausto Pastoris – Carmen Picon-Aguilar – Martin Schmitz – Nuno Silva– Bruno Tissot: Central banks and external statistics: Evolution or revolution?

Journal of Economic and Social Measurement, 2020. 1. sz. 83–102. o.

DOI: [10.3233/JEM-200472](https://doi.org/10.3233/JEM-200472)

Hatásvizsgálatok készítik elő a nemzeti számlák következő nagy revízióját. Az ajánlott változás inkább „evolúciós” jellegű, mert a „forradalmi” lépés nagy ráfordításokat igényelne. Kiemelt feladat a globalizáció folyamatainak mélyebb elemzése, erre a pénzügyi számlák eddigi keretrendszerének továbbfejlesztése, kiegészítése is megfelelő lehet. Több innováció ajánlott a külföldi tranzakciók szatellit számláinak mélyebb bontásaira a növekvő adatigények szerint. Az új nemzetközi standard a központi bank méréseinek, publikációinak és elemzéseinek fejlesztését is igényli.

TÁRGYSZAVAK: nemzetközi statisztikai standard, SNA 2008, globalizáció, külföldi közvetlen beruházás (FDI), multinacionális társaság (MNE), pénzügyi szakpolitika, Irving Fisher Committee on Central Bank Statistics (IFC)

A nemzetgazdaság pénzügyi számláit a központi bank állítja össze a nemzeti számlák részeként, amely a külföldi műveleteket a nemzetközi módszertan szerint számolja el. A nemzeti számlák, valamint a fizetési mérleg (Balance of Payments – BoP) következő nagy revíziója segíti a globalizáció méréseit, hasznosítja az információs, kommunikációs technológiák (IKT) innovációinak eredményeit (IFC [2020]).

A pénzügyi számlák módszertani fejlesztéseinek fontosabb céljai, hogy

- azonosítsák a nemzetközi vállalatcsoport végső irányítóját és székhelyét, hasznosítsák az üzleti cégedatbázisok részletesebb statisztikai adatait is;
- bővítsék az információcserét az európai hivatalos statisztikai intézmények (European System of Central Banks – ESCB és European Statistical System – ESS) között;
- mivel bevált a bankfelügyelet adatgyűjtése az Európai Unió 120 legjelentősebb, valamint mintegy 4000 kisebb bankjára, gyűjtsék a tagállamokban működő 500 legnagyobb nemzetközi vállalatcsoport standard adatait is;
- mélyebb bontású legyen az adatgyűjtés a külföldi irányítású gazdasági egységek, valamint a

nem bankként bejelentett pénzügyi közvetítők tevékenységeiről;

- gyűjtsenek adatot a fizikai jelenlét nélkül működtetett speciális vagyongazdálkodó egységek (special purpose entities – SPEs) tevékenységeiről.

A vállalati számvitel adatai érhetőek el a rezidens intézményekről a Nemzeti Számlák Rendszerének (System of National Accounts – SNA) elszámolásai-ban. A közzétett beszámoló az irányító gazdasági egység székhelyországának előírásait követő konszolidált mutatókat tartalmaz. A csoport nem rezidens leányvállalatainak számviteli előírásai ettől eltérhetnek.

Az esedékes nagy revízió lehetőséget kínál az adatok minőségének javítására, a pénzügyi számlák jelenlegi torzításainak csökkentésére:

- Megbízhatóbb lehet a vállalatcsoport belső transzferjeinek mérése, ezzel elkerülhetők a külföldi közvetlen beruházások (foreign direct investment – FDI) hatásvizsgálatainak téves megállapításai.
- A közbenső termékek és gazdasági szolgáltatások országok közötti transzferjei pontosabban mérhetőek. Jelenleg torzítással járhat, ha a globális értéklánc egyes részeihez importált inputja mint

a termék részegysége elhagyja a kibocsátó országot az exportáruval. Javítható az áruforgalom valós volumenének elemzése a származási, valamint a rendeltetési országok szerint.

- Értékelhető, ha a rezidens egység úgy értékesíti harmadik országban a külföldön termeltetett termékét, szolgáltatását, hogy az nem lépi át a tulajdonos országának vámhatárát (merchandising).
- Elemezhető a nemzetközi vállalatcsoportok határon átnyúló tevékenységei, ilyen a nemzetközi infrastruktúra-hálózat üzemeltetésének hozzáadott értéke a részes nemzetgazdaságok szerint.
- A nemzeti számviteli rendszerek összehangolt változókat alkalmazhatnak a nemzetközi csoport pénzügyi műveleteire, ez az alapja a konzisztens statisztikai adatgyűjtésnek, a mutatók (nemzetközi) aggregálásának.
- Elemezhető a globális gazdasági folyamat komplex hatásai az egyes nemzetgazdaságokra, ágazatokra, vagy például a kockázatnak kitett rezidens gazdasági egységekre vonatkoztatva.
- A digitális fizetőeszközök egységesen számolhatók el a nemzeti számlákban! Ez az új fizetési mód hatással van a nemzeti és a nemzetközi monetáris rendszerre, a külföldön szerzett jövedelem hazatalására, az adóztatásra, a pénzügyi közvetítésre.
- A rezidens egység külföldön keletkezett jövedelmének, vagyonának elszámolása egységes eljárásokkal végezhető.
- Összehangolhatók a nemzetközi vállalatcsoport külföldi érdekeltségei tranzakcióinak adatgyűjtései, főként a harmadik országban bejegyzett befektetési alap, offshore pénzügyi központ és hasonló vagyonkezelők pénzügyi elszámolásai esetén.

Az, hogy a nemzetközi pénzügyi műveletek részletes adatai rendszerint bizalmasak, akadályozhatja a részletesebb adatok gyűjtését, ami a módszertani fejlesztések egyik fontos feltétele. A csoport saját gazdasági tevékenység nélküli külföldi postafiók jellegű központja végezheti a vagyon kezelését, a keletkező jövedelem adóinak mérséklésével. A külföldi cégek hiányos, nem megbízható adatszolgáltatása nehezíti a csoportok elemzéseit és az is, hogy nem kellően fejlett a kedvezményes adózás (offshore) térségeinek statisztikai infrastruktúrája (Obrzut [2019], Kadet [2020]).

A vállalatcsoport profilozásának kezdeti nemzetközi eredményei segítik az itt tanulmányozott felülvizsgálatokat, például a külföldi közvetlen beruházás

(foreign direct investment – FDI) végső haszonélvezője vagyonának adataival. A csoport vagyonállománya hagyományos nemzetközi transzfer nélkül is változtatható, ahol a csoport leányvállalatának országában keletkezett jövedelemből ismételt befektetnek (United Nations [2009]).

(A 2008. évi SNA szerint a külföldi közvetlen beruházás nem felosztott jövedelmének ismételt befektetése elszámolható mint a leányvállalat országában történt közvetlen beruházás [12.113,21.40]. – NZ)

A radikális revízió szerint a gazdaságstatisztika megfigyelési egysége nem a jogi egység, mint eddig, hanem a teljes vállalatcsoport. A keretek ilyen változtatásának az lenne a kezdőfeltétele, hogy legyenek a felmért (globális) gazdasági egységek egyértelműen azonosítva, ezen belül a működésük irányítója, végső haszonélvezője is. Ehhez ki kellene építeni a gazdasági egységek globálisan alkalmazható egyedi azonosító rendszerét.

A globális cégregiszter összehangolt, részletes és aktuális adatokat szolgáltatna a tulajdonos nemzetközi vállalatcsoport minden kapcsolt leányvállalatáról. Ideális esetben itt lenne azonosítható a gazdasági egység székhelye, gazdasági főtevékenysége, a vállalatdemográfia adatsorozata és sokféle egyéb csoportosítási ismérv.

(Az Eurostat koordinálásával kialakított EuroGroups Register {EGR} egyedi azonosítást tartalmaz a tagállamokban bejegyzett gazdasági egységeket irányító legnagyobb nemzetközi vállalatcsoportok körvonalával és leányvállalataik előírt adatkörével (Götzfried-Völfinger–Bikauskeite [2018]). – NZ)

Számottevők a nemzeti számlák keretrendszerére „forradalmi” jellegű változtatásának felmért hátrányai. Hatalmas ráfordítással járna a világ országaiban már kiépített statisztikai rendszerek gyökeres változtatása, anyagi és szellemi erőforrásokat vonna el egyéb prioritásoktól. A hivatalos statisztikai szolgálatok korlátozott erőforrásai sok országban nem fedeznék a szükséges ráfordításokat.

Akadályozná a radikális metodikai változtatást, hogy a hivatalos statisztikai szolgálatok a világ országaiban különböző a fejlettségűek, egymástól eltérő a munkatársaik szakmai felkészültsége. Sokféle a már meglévő infrastruktúránk teljesítő-képessége, a működés és a fejlesztés költségvetési fedezete is.

Erre is tekintettel az „evolúciós” jellegű középtávú fejlesztési stratégia a reális. Ez a nagy revízió az SNA 2008 általánosan elfogadott, világszerte alkalmazott keretrendszerére alapozható, az indokolt

innovációkkal. Lényeges előny, hogy megtarthatók a nemzeti számlák eddigi előírásai alapján kiépített adatforrások, az adatszolgáltatókkal és az adatok felhasználóival tartott kapcsolatrendszer.

Az egyik ajánlott fejlesztési projekt a legnagyobb vállalatcsoportok konzisztens adatainak felmérése (large cases units – LCUs) a működésük, komplex szervezeti struktúrájuk mélyebb elemzéséhez. A vállalati szektor célzott adatfelvétele már megkezdődött több fejlett gazdaságban a vezető vállalatcsoportok profilozásával. Az így felmért kiegészítő információk alapján jobban áttekinthetők a globális értékláncok (global value chain – GVC) és a multinacionális társaságok nemzetgazdasági hatásai (Hussain–Peltola–Mahajan [2019]).

Az ajánlott evolúciós felülvizsgálat integrálhatja a különböző rendeltetésű és mutatórendszerű gazdaságstatisztikákat, és a mutatóik összehangolhatók a globális értéklánc országaiban. A felmért adatok mélyebb bontása teszi pontosabban mérhetővé például az import aggregált értékének összetételét, részletezve a közbelső termékek, szolgáltatások származási térségét, értékét és fontosabb (termelő) felhasználási helyeit.

Az ajánlott továbbfejlesztés elősegíti a felmért statisztikai adatok nemzetközi cseréit. A nagy gazdasági egységek kiegészítő, profilozási adatai alapján követhető például a speciális rendeltetésű egység (special purpose entity – SPE) szerepe a csoporton belüli transzferben, eszközfelhalmozásban, a jövedelem átcsoportosításában, a globális adóelszámolásban.

(A speciális rendeltetésű egység fogalmi meghatározásának forrása. Eurostat. RAMON – Glossary. https://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nomenclatures/index.cfm?TargetUrl=DSP_GLOSSARY_NOM_DTL_VI_EW&StrNom=CODED2&StrLanguageCode=EN&IntKey=26566786 – NZ)

A központi bank mérési, tájékoztatósi, elemzési gyakorlata is igazodik a módszertan változásaihoz. A pénzügyi adat felhasználói elérhetik az összevont pénzügy-statisztikai adatok részletezéseit is, főként az államadósság és a jegybanki tartalék összetételére, a külföldi fizetőeszközök likviditási helyzetére és más alapvető pénzügyi mutatókra vonatkozóan. Mélyebb lehet a nemzetgazdaság nemzetközi befektetési pozícióinak (International Investment Position – IIP), adatköreinek bontása, főként a pénzügyi számlák szatellit számláiban. A központi bank tájékoztatói az aggregált adatok összetevőit is tartalmazhatják a fontosabb valuták, a partnerek

térsége, a kötelezettség lejáratára és az elemzések egyéb lényeges tényezője szerint.

(Az szatellit számlák módszertani ajánlásának forrása: SNA 2008. 29. fejezete: Satellite accounts and other extensions. A nemzetközi befektetési pozíció elszámolásának forrása: International investment position [IIP]. Eurostat. https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/EN/tipsii_esms.htm – NZ)

Az OECD működteti a globális áruforgalom becsült hozzáadott értékének nemzetközi adatbázisát (TiVA). A mérések ajánlott továbbfejlesztése megalapozza a hozzáadott érték globális elszámolásainak mutatórendszerét, hogy az adatbázis felhasználói az SNA keretrendszer szerint konzisztens értékadatokat érthessenek el térségi és tevékenységi részletezéssel.

(Az OECD Trade in Value Added [TiVA] adatbázisa térségek, árukategóriák szerint tartalmazza a hozzáadott érték becsléseit. <https://www.oecd.org/sti/ind/measuring-trade-in-value-added.htm> – NZ)

A pénzügyi számlák tartalmazzák a hazautalt külföldi jövedelmek elszámolásait. Az ajánlott továbbfejlesztéssel mélyebb bontással érhető el a beáramló jövedelmek mutatói a származási hely, a valutánem, a naptári időszak stb. szerinti megoszlással.

A folyó fizetési mérleg felülvizsgálata révén a multinacionális vállalatcsoportok mutatói mélyebben elemezhetőek a globális értékláncok országai, gazdasági térségei, ezen belül gazdasági tevékenységek (ágazataik) szerint. Fejleszthetők a globális értéklánc input-output táblái az OECD (WIOD) adatbázisában, felhasználva a mutatósorozatok hivatalos ágazati kapcsolatait, elemezhetőek a kivitel és a behozatal becsült hozzáadott értékeinek mélyebb bontásai ágazatok, ezen belül a forrás és a felhasználás térségei szerint.

(A hozzáadott érték becslései a World Input-Output Database [WIOD] adatbázisban az ISIC, illetve NACE nemzetközi ágazati osztályozás csoportjai szerint rendezettek. <http://www.wiod.org/home> – NZ)

A befektetési stratégia és a kockázatok eseti elemzéseit felhasználják a központi bank részletes mutatósorozatait. A revízió mélyebb bontásokat írhat elő a nemzetközi értékpapír-forgalom online elérhető adataira, például a végső hasznélvező gazdasági egységek, valamint a kibocsátási események szerint.

Az ajánlott innováció összefügg a statisztikai munkafolyamat újabb technológiáival, adatforrásaival is. Együttes vizsgálat ajánlott a statisztikai adatgyűjtésekre és az adminisztratív, illetve felügyeleti adatforrásokra, a cél a statisztika terheinek mérséklése. Hatékonyabb lehet a hivatalos statisztikai szol-

gálatok kétoldalú és sokoldalú nemzetközi együttműködése, főként a kölcsönös adatcserékkel.

Vannak fejlesztési eredmények ezen a téren:

- Nemzetközi együttműködéssel, egységes módszertannal mérik fel a világ országaiban a portfólió befektetéseket (IMF Coordinated Portfolio Investment Survey – CPIS, <https://datahelp.imf.org/knowledgebase/articles/505731-how-is-portfolio-investment-defined-in-the-coordin>).
- Egységes az OECD-nek a multinacionális vállalatcsoportok és leányvállalataik (Analytical Database on Individual Multinationals and Affiliates – ADIMA) adatbázisánál alkalmazott módszertana (<https://www.oecd.org/sdd/its/statistical-insights-the-adima-database-on-multinational-enterprises.htm>).

Esedékes a nemzeti számlák nagy revíziója, a legutóbbi több mint egy évtizede történt az SNA 2008 és az ESA 2010 bevezetésével (KSH [2014]).

A felülvizsgálat eredményei a jelenleginél részletesebb, konzisztens jövedelmi, beruházási, külgazdasági és pénzügyi statisztikai mutatókat határozhatnak meg a szakpolitikai és vállalati elemzésekhez. Ajánlott a gazdasági folyamat elszámolásainak összehangolt fejlesztése a bevált nemzeti, európai és globális keretrendszerekkel, ehhez szükségtelen a módszertan forradalmi átalakítása. A radikális változtatás felmért hátrányaira is tekintettel az SNA 2008 szerinti rezidens gazdasági egységek megfigyelése ajánlott továbbra is. A revízió megalapozhat mélyebb bontású szatellitszámlákat a nemzetközi tranzakció térségei, tevékenységi és egyéb standard kategóriái szerint.

A metodika fejlesztése elősegíti, hogy pontosabb, részletesebb pénzügy-statisztikai adatsorokat szolgáltatassanak a belföldi és a globális gazdasági folyamatokról. A revízió érinti a külföldi közvetlen beruházás (FDI) adatköreit is, ezen belül a külföldi (offshore) pénzügyi központok elszámolásait.

NÁDUDVARI ZOLTÁN

IRODALOM:

- GÖTZFRIED, A. – VÖLFINGER, ZS. – BIKAUSKAITE, A. [2018]: *The EuroGroups Register*. Paris, OECD. https://www.oecd.org/iaos2018/programme/IAOS-OECD2018_Item_1-C-3-Gotzfried-Volfinger-Bikauskaite.pdf
- HUSSAIN, M. – PELTOLA, R. – MAHAJAN, S. [2019]: Measuring activities of multinational enterprise groups via large cases units. EURONA. *Eurostat Review on National Accounts and Macroeconomic Indicators*, 1. sz. 43–58. o. <https://ec.europa.eu/eurostat/cros/system/files/euronaissue1-2019-article2.pdf>
- IFC [2020]: Bridging measurement challenges and analytical needs of external statistics: evolution or revolution? *IFC Bulletin*, 52. sz. <https://www.bis.org/ifc/publ/ifcb52.htm>
- KADET, J. M. [2020]: BEPS Primer: Past, Present, And Future. *Tax Notes International*, 1. sz. 51–75. o. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3669899
- KSH [2014]: *Az ESA 2010 bevezetése*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. <https://www.ksh.hu/docs/hun/esa2010/esa2010bevezetese.pdf>
- OBRZUT, R. [2019]: Measuring the consistency of national accounts and balance of payments statistics. EURONA. *Eurostat Review on National Accounts and Macroeconomic Indicators*, 1. sz. 79–101. o. <https://ec.europa.eu/eurostat/cros/system/files/euronaissue1-2019-article4.pdf>
- UNITED NATIONS [2009]: *System of National Accounts 2008*. New York, European Communities – International Monetary Fund – Organisation for Economic Co-operation and Development – United Nations – World Bank. <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/sna2008.pdf>

A külföldi irányítású cégek termelékenysége javult inkább a munkaerő-cserélődésekkel a gazdasági válságban?

Liis Roosaar – Urmas Varblane – Jaan Masso: Productivity Gains from Labour Churning in Economic Crisis: Do Foreign Firms Gain More?

Tartu, The University of Tartu FEBA, 2020. 1–41. o.

DOI: [10.2139/ssrn.3646895](https://doi.org/10.2139/ssrn.3646895)

A vállalatok a munkaerő egy részét elbocsátották Észtországban a gazdasági válság hatására. Az alkalmazottak cserélődéséhez vezet, ha az elbocsátottak és az újonnan felvettek nem azonos személyek. A munkaerő fluktuációi elősegíthették a munkatermelékenység javítását, azonban a cserélődés hatásai egymástól eltérők a külföldi és a belföldi irányítású vállalatok mintáiban. Különböző a hatékonyság javulásának mértéke a feldolgozóipari és a szolgáltató ágazatokban mind a válság, mind a fellendülés időszakában. Lényeges tényező a felkészülés időigénye a fellendülés során újonnan belépők mintájában, ez összefügg a demográfiai, képzettségi és szakmai tapasztalatra jellemző egyéni mutatóikkal.

TÁRGYSZAVAK: munkatermelékenység, foglalkoztatott, korcsoport, képzettség, kereset, szakmai ismeret, többségi külföldi irányítás, gazdasági ciklus, fluktuáció, Észtország, 2006–2013

A foglalkoztatottak száma csökkent a globális válság hatására, az ezt követő élénkülés, majd konjunktúra növelte a vállalatok munkaerőigényét Észtországban is. (1. ábra)

A gazdasági ciklus gyors növekedési szakasza (2006–2007) után mély recesszió (2008–2009) következett, és ez növelte a munkaerő cserélődésének rátáját. A gazdaság teljesítménye 2006-ban 10,3%-kal, 2007-ben 7,7%-kal nőtt Észtországban. A globális gazdasági válság hatására a GDP 2008-ban 5,4%-kal, majd 2009-ben 14,7%-kal csökkent az előző évihez mérten, a munkanélküliségi ráta 13,5%-ra ugrott 2009-ben. Az átlagos gazdasági növekedési ütem ezt követően évi mintegy 4% volt 2010 és 2013 között, az élénkülés hatására.

A vizsgált ágazatok hozzáadott értékének 2009. évi volumene nem egészen 80%-a a 2006. évinek. A módosított munkaügyi jogszabályok 2009-től mérsékelték a munkaerő elbocsátásának törvényes akadályait, csökkentették a munkabérral összefüggő adókat is Észtországban, a válság kezeléseként.

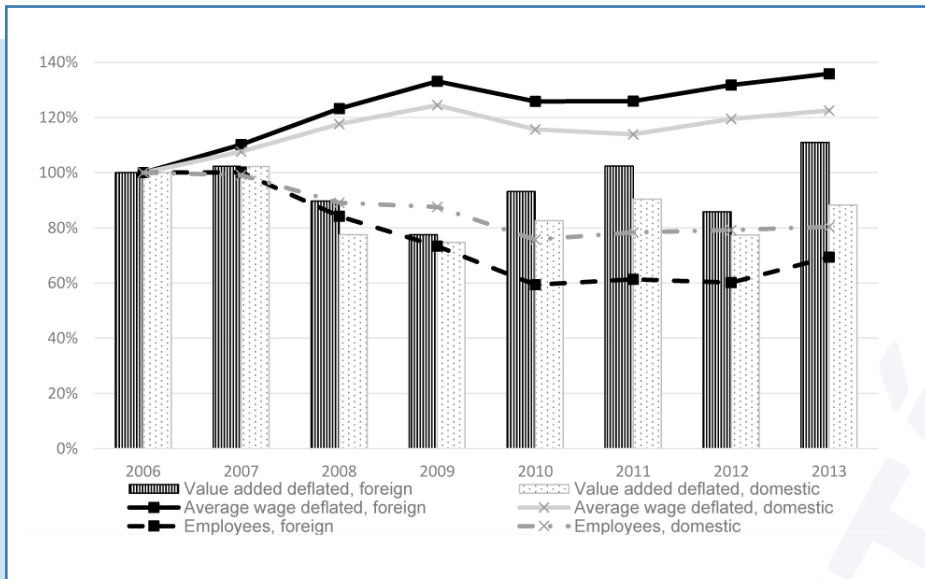
Az elbocsátás rátája a recesszió időszakában a foglalkoztatottak mintegy 10%-a, az új felvételeké csak 1% 2008 és 2010 között.

Észtország nemzeti valutája 2011. január 1-jétől az euró. A munkabér az ország vállalatai egyharmadában csökkent, a munkaadók további 16%-a a 2008 és 2013 közötti időszakban befagyasztotta a béreket a 2008 előtti szinten.

A munkaerő cserélődésének hatásvizsgálatai a feldolgozóipari és szolgáltató ágazatok belföldi és külföldi irányítású vállalatainak mintájára vonatkoznak. Az utóbbiak esetén a belföldi tulajdonrész kisebb, mint 50%. A hatékonyság alakulásának összehasonlítása nem tartalmazza a mezőgazdasági, az ingatlanügyi, a pénzügyi közvetítő ágazatok vállalatait.

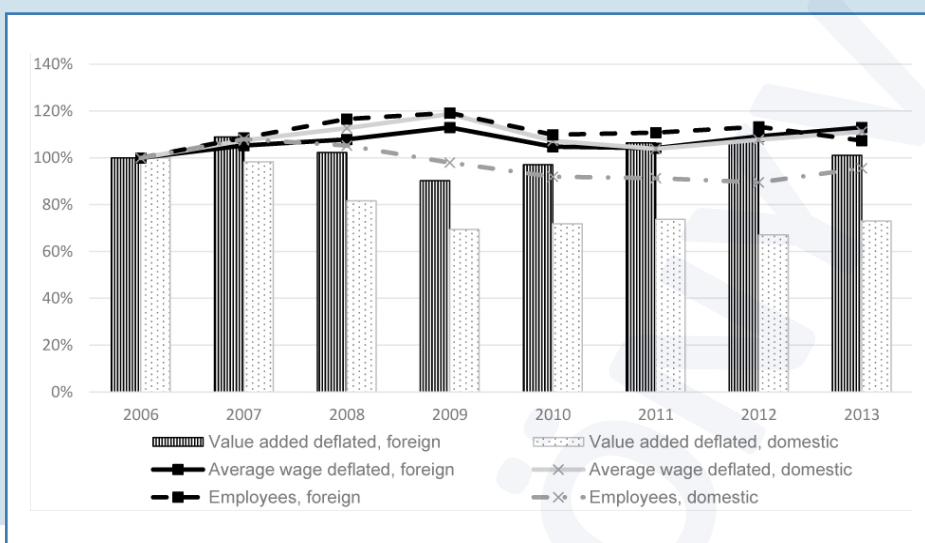
Az elemzések hivatalos észtországi adatsorai szerint

- a nem állami tulajdonú vállalatok összes foglalkoztatottjának mintegy 38%-a a külföldi irányítású cégek alkalmazottja, 2017. évi létszamarányuk a feldolgozóiparban 51%, a szolgáltató ágazatokban mintegy 29%;

1. ábra: A hozzáadott érték, a reálbér, a foglalkoztatottak számának alakulása a feldolgozóipari (felső ábra) és szolgáltató (alsó ábra) cégek irányítása* szerint Észtországban, 2006–2013, százalék (2006 = 100)

*Az éves indexek oszlopdiaagramjai mindkét ábrán a hozzáadott értéket jelölik a külföldi (foreign) és a hazai (domestic) irányítású cégek mintájában. A bérek reálértékét a folytonos, a foglalkoztatottak számát a szaggatott grafikonvonalak jelölik kétféle vállalatirányítás mintájában, eltérő színhatással.

- a külföldi leányvállalatok a 2017. évi összes hozzáadott érték mintegy 41%-át adják;
- a belföldi irányítású cégek egy foglalkoztatottra jutó hozzáadott értéke csak 26%-a, a szolgáltató ágazatokban 48%-a a külföldi leányvállalatok átlagának;
- a feldolgozóipar belföldi irányítású cégeiben fizetett bér összege átlagosan kétharmada a külföldiekének, a szolgáltató ágazatokban csak 23%-a.

A termelőkapacitás számottevő csökkenése elbocsátásokat (separation) okozott. Az észtországi munkaerő-cserélődés (labour churning – LC) egymástól eltérő gyakoriságú nemzetgazdasági ágak szerint, a szolgáltató ágazatok foglalkoztatottjainak száma és személyi állományuk stabilabb, a válság éveiben sem csökkent a 2006. évi szint alá.

A gazdasági ciklus recessziós szakaszában elbocsátottak egy része a megfigyelt mintákban már nem került vissza a korábbi munkáltatójához. A vállalat az

elbocsátott helyére részben új munkavállalókat vett fel (hiring) a felfutás, a konjunktúra idején (cleansing effect). A cserélődés statisztikai mutatója a felvétel (hiring), illetve az elbocsátás (separation) létszáma közötti éves különbség a mintában.

A cserélődés (churning) folyamatainak elemzéséhez az észtországi adminisztratív adatokat a munkaadók és a munkavállalók előírt paraméterei szerint illesztették össze. A cserélődés termelékenységi hatásai időben késleltetve mérhetőek (lagged labour churn rate and labour productivity change).

(Az észtországi munkaügyi adatok modellszámításait STATA14 programokkal végezték, a termék leírása elérhető: <https://www.stata.com/>. – NZ)

A minták mutatóival mérhető a munkaerő minőségi cseréinek egymástól eltérő alakulása és ennek hatása a vállalatok hatékonyságára. A munkaadók és a munkavállalók részletes adataira alapozott elemzés fontosabb tényezői: a munkaadó gazdasági egységek tevékenysége,

- az elbocsátott és az új belépő munkavállalók összetétele képzettség, szakmai tapasztalat, korcsoport szerint.

A vizsgálat a rezidens vállalat irányítójának székelye szerint is bontja a fontosabb munkaügyi mutatósorozatokat. A válság miatti elbocsátásnak és ezt követően az új (megfelelőbb) munkaerő felvételének rátái különbözők a vállalat irányítási formája szerint. A létszámcsökkentés rátája általában kisebb a belföldi irányítású cégek mintájában.

Az Észtországra beáramló külföldi közvetlen beruházás (foreign direct investment – FDI) 2013. évi állománya a GDP mintegy 85%-a. A profitszerzés erősebb motivációja magyarázhatja a külföldi irányítású feldolgozóipari cégek viszonylag nagyobb arányú elbocsátási rátáját a válság időszakában. A válság utáni (2012–2013. évi) cserélődési ráta (LC) a külföldi irányítású feldolgozóipari leányvállalatok mintájában 21,7% (2006–2007-ben még 35%) volt. Ez a mutató a szolgáltató ágazatok mintájában átlagosan 28,7%-ra csökkent a válság előtti mintegy 32%-ról. (2. ábra)

A hatékonyság vállalati mutatója az egy foglalkoztatottra jutó hozzáadott érték (Q/L), amely elfogadható torzítású, amikor rövid a vizsgált ciklus és mérsékelt a teljesítmények ingadozása, strukturális változások nélkül. Az összehasonlító vizsgálatok azonban a gazdasági ciklus 3 szakaszát tartalmazzák, amikor a termelőkapacitások kihasználása erőteljesen változott mindkét irányban. Ilyen vizsgálatokban a teljes tényezőtermelékenység (total factor productivity) elvileg alkalmasabb lenne a hatékonyság változásainak elemzésére, az egységnyi tényezőinputra jutó kibocsátás viszonyszámával.

(A munkatermelékenység $\{Q/L\}$ mértéke az egységnyi munka-inputra jutó hozzáadott érték, a munka

menyisége mérhető a teljesített munkaórák számával, a foglalkoztatott létszámmal, vagy a munkaerő költségével. A foglalkoztatási mutatók elemzése a tanulmányban figyelembe veszi a munkaerő minőségi jellemzőit is, ilyen a szakmai gyakorlat, a végzettség szintje. – NZ)

A vállalat növelhette a munkatermelékenységet (labour productivity, Q/L) a globális gazdasági válság időszakában is, ahol lehetőség volt a munkaerő minőségi cseréire, a rendkívüli létszámleépítés kapcsán. Az elbocsátás és felvétel szempontja ekkor az eltérő egyéni teljesítőképesség volt. Pozitív az összefüggés a munkaerő cserélődés rátája (LC) és a munkatermelékenység (Q/L) változása között a válság (2008–2009) időszakában. Ez a tendencia azt jelzi, hogy a munkahelyi követelményt jobban teljesítők esélye nagyobb volt a munkahelyük megtartására, új állás megszerzésére a válság időszakában.

A munkatermelékenység (Q/L) és a munkaerő cseréje (LC) közötti összefüggés előjelet váltott, negatív lett a 2010–2013 időszakban. Ennek az a fő oka, hogy új munkaerő felvétele volt indokolt a vállalati termelőkapacitások jobb kihasználásához. Növelhették az alacsonyabb képzettségűek és kevesebb szakmai gyakorlattal rendelkezők számarányát ott, ahol a vállalat nem a korábban elbocsátott, már kellő szakmai tapasztaltú, magasabb bérű dolgozóit vette vissza.

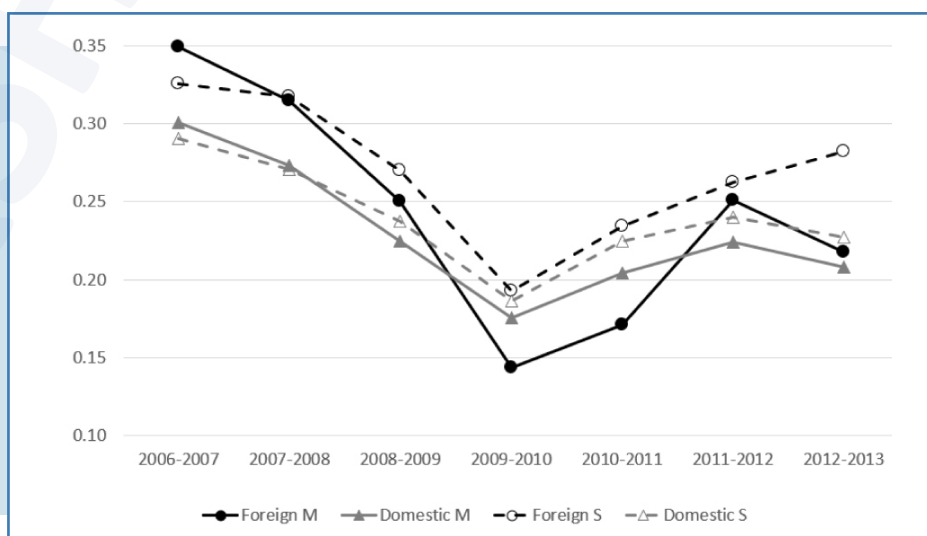
A csoportosítás ismérvei a foglalkoztatott jellemzői, az észtországi vállalat tevékenysége és irányítási formája.

A modellvizsgálat a munkavállalók felmért egyéni adatait tartalmazza, többek között ilyen

- a foglalkoztatott neme, korcsoportja,
- az egy évvel korábbi munkáltatójának termelékenységi színvonala,
- az előző munkahelyen elért bérszint kategóriája.

2. ábra: A munkavállalók személyének cserélődési rátája (LC) a feldolgozóipari és szolgáltató cégek irányítása* szerint Észtországra, 2006–2013, százalék (összes létszám = 1,00)

*Az éves indexek a külföldi (foreign) és a hazai (domestic) irányítású cégek mintájában, „M” a feldolgozóipari, „S” a szolgáltató vállalatok jele.

A belföldi és a külföldi irányítású rezidens *munkaadók* fontosabb változói:

- a gazdasági tevékenység ágazata,
- a munkatermelékenység szintje és indexe a vizsgált években,
- az elbocsátott és felvett munkaerő cserélődésének rátája,
- a 31–50 éves új munkavállalók rátája (belépők összesen = 100),
- az alapítástól eltelt évek száma,
- a település jellege,
- a foglalkoztatottak száma,
- az eszközök értéke,
- átlagos bérszint,
- a tárgyévben belépők minőségi mutatói (a magas bérűek, felsőfokú végzettségűek számaránya),
- az exportáló munkahelyről átvett belépők számaránya.

(A tagállamok hivatalos munkaügyi statisztikája az Eurostat egységes módszertanának megfelelő mutatósorozatokat közöl. A Központi Statisztikai Hivatal STADAT adatbázisa például tartalmazza a magyarországi munkaerő éves és évközi mutatósorozatait, bontásokkal.

A 2020-ig terjedő időszak tájékoztatása többek között tartalmazza a 2.1.47. Üres álláshelyek száma és aránya adatait, https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qli027a.html.

A STADAT tájékoztatásai a munkaerőről új szerkezetben jelennek meg 2020 után, <https://www.ksh.hu/stadat?theme=mun>. – NZ)

Az elemzés adatforrása az észtországi adó- és vámhatóság adatbázisa, amely a munkavállalók és munkajövedelmük felmért egyéni adatait munkaadók szerint tartalmazza. A mutatósorozatokat a hivatalos cégnyilvántartás szerint összeillesztették. A számítások a minták rezidens jogi személyeinek tevékenységi és irányítási kategóriáit a 2006 és 2013 közötti évek besorolásai szerint csoportosították. A vállalat irányítási formájának forrása a hivatalos vállalati regiszter, valamint a nagyobb gazdasági egységek profilozása.

A mintákban a munkavállaló iskolai végzettségi fokozatai megfelelnek a 2011. évi népesség- és lakásnépszámlálás kategóriáinak. Táblázatok részletezik a vizsgált változókat és a regressziós elemzés együtthatóit. Csak a fontosabb átfogó csoportok szerint elemezték a tárgyévekben kilépett és belépett munkavál-

lálók számarányait, az egyéni demográfiai adatok (például nemek, lakóhely stb.) mélyebb bontásai nélkül.

A *munkavállalók* mutatósorozatainak tartalmi meghatározása a következő:

- az új munkavállaló „bérszínvonal” paraméter azoknak a százalékos számaránya (összes foglalkoztatott = 100,0), akiknek az előző munkahelye az azonos kétbetűs NACE gazdasági ágazatok közül a legnagyobb bérszínvonalú 25%-hoz sorolható;
- az új munkavállaló „képzettségi szintje” paraméter azoknak a százalékos számaránya, akik a 2011-es népszámlás adataiban felsőfokú végzettségűek;
- a „kormegoszlás” paraméter a 31–50 évesek, a középkorúak százalékos számaránya;
- a bérek észtországi megoszlásának decilisei szerinti „elégedettségi” paraméter azoknak a százalékos számaránya, akiknek az új munkahelyén a bér decilise magasabb értékű, mint az előző munkahelyükön;
- az új munkavállaló „szakmai színvonal” paraméter azoknak a százalékos számaránya, akiknek az előző munkahelye a legnagyobb termelékenységű 25%-hoz sorolható a belépés tárgyévében.

Az egyéni teljesítmény függ az alkalmazott életkorától, képezettségétől. Új felvétel esetén lényeges az is, hogy milyen mértékben tér el egymástól a korábbi és az új munkahely szakmai szintje, tevékenysége. Pozitív az összefüggés a munkaerő (minőségi) cseréjének (LC) a munkatermelékenységet növelő hatása, valamint a felsőfokú végzettséggel újonnan felvettek számaránya között, mind a feldolgozóipari, mind a szolgáltató ágazatokban.

A „törzsgárda” megtartása pozitív hatású a munkatermelékenységre (Q/L) a válság éveiben. Az egyéni teljesítmény ugyanis fokozatosan nő, időt igényel az új munkaerő betanulása a vállalat sajátos követelményei szerint. A jól begyakorolt munkaerő egy része távozhat a munkaerő cseréje során, ez is magyarázza a negatív összefüggést az újonnan felvettek számaránya és a munkatermelékenység között a fellendülés időszakában.

A vállalat esélyt kap a munkaerő cseréivel, hogy a felvett új munkaerő értékesebb, magasabb képzettségű (more valuable employees) legyen, mint az elbocsátott. Akadálya lehet a munkatermelékenység javításának, ha viszonylag nagy a korábbi állásukat több esetben változtatók (a „vándormadarak”) számaránya az új belépők között.

Nem azonos az új felvételre jelentkezők minősége a vállalatirányítás két kategóriájában. Az észtrországi külföldi leányvállalatok előnyben vannak a nagyobb szakmai tapasztalattal, felsőfokú végzettséggel rendelkező, fiatalabb, illetve középkorú új munkaerő megszerzésében. Ennek az egyik magyarázata, hogy vonzóbb az ott elérhető magasabb bérszint, szakmai színvonal és szervezettség (KSH [2018]).

(Az Eurostat éves szakstatistikájának [Foreign affiliates statistics – FATS] módszertana elérhető: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Foreign_affiliates_statistics_\(FATS\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Foreign_affiliates_statistics_(FATS))).

A külföldi közvetlen beruházás (FDI) magyarországi adatai 2008-tól jelennek meg, ennek része a termelékenység alakulása: 3.2.31. Egy főre jutó hozzáadott érték nemzetgazdasági ág és a végső tulajdonos székhelye szerint. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qtd014a.html – NZ)

A munkaerő észtrországi minőségi cseréjének arányára és a hatékonyság alakulására jellemző, hogy

- az idősebb korosztályok, valamint az alacsonyabb képzettségű új munkaerő felvétele inkább a minta belföldi irányítású cégeinél fordul elő;
- viszonylag kisebb annak a gyakorisága, hogy az átlagosnál jobban felkészült szakemberek a külföldi irányításúaktól átlépnek a belföldi irányításúakhoz.

A termelés hatékonysága növelhető az alkalmazásban állók minőségi cseréjével is, bár ágazatok szerint eltérő ennek hatása. A fluktuáció és a munkatermelékenység javulása közötti összefüggés fontosabb magyarázó tényezői a belföldi és a külföldi irányítású vállalatok egymástól eltérő technológiai feltételei, szervezetsége, technikai felszereltsége (Hüttl [2017]).

Az elemzett folyamat magyarázata, hogy rendszerint nagyobb az egy foglalkoztatottra jutó tőkeinput a külföldi leányvállalat üzemeiben, közelebb vannak a nemzetközi élvonalhoz, tárgyi és immateriális eszközeik korszerűbbek. Fontos tényező továbbá, hogy részesei a globális értékláncnak, és korszerűbb az üzemszervezésük az anyavállalat standardjait alkalmazva. A külföldi leányvállalat minőségi cseréjében vonzóbb a magasabb bérszínvonaluk, ez is ösztönzi a magasabb képzettségűek, nagyobb szakmai ismeretűek és fiatalabbak átlépését és felvételre jelentkezését (Köllő [2017], Fazekas–Köllő [2017]).

A tömeges létszámcsökkentés megfontolásai ágazatok szerint is különböznek, ugyanakkor a belföldi munkáltatók esetén a válság ellenére nagyobb az esély a törzsgárda megtartására.

NÁDUDVARI ZOLTÁN

IRODALOM:

- FAZEKAS, K. – KÖLLŐ, J. [2017]: *Munkaerőpiaci tükör*, 2016. Budapest, MTA Közgazdaság- és regionális tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet. <https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2017/12/MunkaeropiatiTukor2016.pdf>
- HÜTTL, A. [2017]: A termelékenységszámítás néhány koncepcionális kérdése és statisztikai. *Statisztikai Szemle*, 6. sz. 576–598. o. <https://www.doi.org/10.20311/stat2017.06.hu0576>
- KÖLLŐ, J. [2017]: *Közelkép: Munkaerőhiány*. Budapest, MTA Közgazdaság- és regionális tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet. https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2020/01/mt_2016_hun_kozelkep.pdf
- KSH [2018]: *A Magyarországon működő külföldi irányítású leányvállalatok tevékenysége a 2016. évi végleges és a 2017. évi előzetes adatok alapján*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kulfleany16.pdf>